

POLITICA SLOVACA

Ročník XII. ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE
2/2019 POLITICKÉ DEJINY A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Obsah

ŠTÚDIE A ANALÝZY

- 5 VESELÝ, Zdeněk: Německá otázka a Československo po druhej svetovej valce
22 MÉSZÁROSOVÁ-LAMPL, Zuzana: Tendencie volebného správania príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku
39 HRUBEC, Marek: Omezená jaderná válka a její destruktivita
57 DUIN, Pieter C. van - POLÁČKOVÁ, Zuzana: The big bang of communism: The Bolsheviks' destruction of the Russian Constituent Assembly and the making of the first communist dictatorship (November 1917-January 1918)
-

PERONÁLIE

- 76 DINUŠOVÁ, Dominika: Róza Luxemburgová – kritika revizionizmu, imperializmu, militarizmu
-

RECENZIE A ANOTÁCIE

- 122 MARUŠIAK, Juraj: Radosław Zenderowski et al. Mieliśmy swój dom, w którym byliśmy szczęśliwi... Konflikty etniczne na terytorium byłej Jugosławii w narracjach migrantów z państw postjugosłowiańskich mieszkających w Austrii
126 HRONEC, Ondrej: Levitsky, S. – Ziblatt, D.: Jak umírá demokracie
130 BARAN, Michal: Snyder, T.: Cesta do neslobody. Rusko, Amerika, Európa
134 VOPAT, Zdeněk: Krejčí, O.: Geopolitika Ruska
138 KUNOVSKÁ, Ingrid: Štefančík, R.: Christlich-demokratische Parteien in der Slowakei. Eine neue Perspektive.

INFORMÁCIE

- 141** SIVIČEKOVÁ, Jana: Výzvy a trendy v súčasnom spoločenskovednom výskume. Vedecká konferencia pre doktorandov
- 143** DINUŠOVÁ, Dominika: November 1989 – politika, právo, polícia a bezpečnosť. Vedecká konferencia

Contents

STUDIES AND ANALYSES

- 5 VESELÝ, Zdeněk: The German question and Czechoslovakia after World War II
- 22 MÉSZÁROSOVÁ-LAMPL, Zuzana: Trends in voter behaviour of members of Hungarian minority in Slovakia
- 39 HRUBEC, Marek: Limited nuclear warfare and its destructiveness
- 57 DUIN, Pieter C. van - POLÁČKOVÁ, Zuzana: The big bang of communism: The Bolsheviks' destruction of the Russian Constituent Assembly and the making of the first communist dictatorship (November 1917-January 1918)
-

PROFILES AND BIOGRAPHIES

- 76 DINUŠOVÁ, Dominika: Rosa Luxemburg – a critique of revisionism, imperialism and militarism
-

REVIEWS AND ANNOTATIONS

- 122 MARUŠIAK, Juraj: Radosław Zenderowski et al. We had our home where we were happy... Ethnic conflicts in the territory of the former Yugoslavia in the narratives of migrants from the post-Yugoslavian countries living in Austria
- 126 HRONEC, Ondrej: Levitsky, S. – Ziblatt, D.: How Democracies Die
- 130 BARAN, Michal: Snyder, T.: The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America
- 134 VOPAT, Zdeněk: Krejčí, O.: The Geopolitics of Russia
- 138 KUNOVSKÁ, Ingrid: Štefančík, R.: Christian democratic parties in Slovakia. A new perspective.
-

NEWS

- 141 SIVIČEKOVÁ, Jana: Challenges and trends in current social science research. Scientific conference for PhD students.
- 143 DINUŠOVÁ, Dominika: November 1989 – politics, law, police and security. Scientific conference.

• **ŠTÚDIE A ANALÝZY** •

DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2019-2.1>

ZDENĚK VESELÝ

Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika

NĚMECKÁ OTÁZKA A ČESKOSLOVENSKO PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE.¹

THE GERMAN QUESTION AND CZECHOSLOVAKIA AFTER WORLD WAR II.

The paper deals with the relation of Czechoslovakia to the German question after WW2. The author categorises the issues into three periods. Immediately after the end of the war (1945-1948) Czechoslovakia - the first victim of the aggression of Nazi Germany – had made a considerable effort for achieving a peace treaty on the basis of the Potsdam agreement of the great powers of the anti-Hitler coalition. The way of dealing with the question of postwar Germany and the relationship towards Czechoslovakia was to come up with the reality of the international relations after WW2 in the form of Cold War (1949-1989). The first outcome of this new situation was the split of Germany and the loss of the independence of the Czechoslovakia, which became a satellite of the Soviet Union. Also in relation to Czechoslovakia the German question was resolved after the end of Cold War (1990), when the Soviet Bloc fell apart and Germany was reunified. Reunified Germany as a democratic state became a partner for Czechoslovakia (or more precisely, its succeeding states the Czech Republic and the Slovak Republic) and later on even an ally in the NATO and the EU.

Key words: Nazi Germany; Czechoslovakia; foreign policy; Munich agreement; WW2; Potsdam agreement; expulsion of Germans; Cold War; Federal republic of Germany; German democratic republic;; soviet bloc; détente; Ostpolitik; Prague agreement; velvet revolution; czechoslovak-german friendship agreement; Czech-German Declaration.

¹ Stať byla zpracována v rámci grantového projektu VEGA SAV č. 2/0045/16 *Politika a história – súčasť vyrovnávania sa s minulosťou*. Její zpracování dílem vychází z textu, který byl podkladem pro autorovu monografii týkající se komplexně mezinárodního postavení, zahraniční politiky a diplomacie českého státu (VESELÝ, Z.: *V silokřivkách mezinárodních vztahů: mezinárodní postavení, zahraniční politika a diplomacie českého státu od jeho vzniku po vstup do EU*. Praha : Oeconomica, 2018).

Úvod

Řešení problematiky Německa, vyjádřené pojmem *německá otázka*, představovalo po druhé světové válce pro Československo, jakož i pro řadu dalších evropských států, kardinální záležitost vyrovnání se s minulostí v podobě německé nacistické agrese a okupace.

K německé problematice po druhé světové válce již byla i v českém, i slovenském prostředí s různou intenzitou a možnostmi svobodného akademického zkoumání problematiky publikována celá řada dokumentů a napsána plejáda titulů. Avšak z hlediska tematického pojetí se tyto týkaly převážně dílčích problémů česko(slovensko)-německých vztahů vztahujících se především k problematice německé menšiny ve vztahu k Československu v období 30. a 40. let 20. století a z toho plynoucích konsekvencí (Mnichovská dohoda, 1938, okupace českých zemí, poválečný odsun Němců²). Méně jich již bylo věnováno problematice poválečného uspořádání Německa a v souvislosti s tím reflexi česko(slovenské) zahraniční politiky³. Přispět ke zmírnění tohoto deficitu bylo též autorovým motivem k napsání této statě.

V rámci úvodu je potřebné učinit nejdříve několik poznámek k obsahovému a koncepčnímu pojetí statě a na prvním místě k onomu výše uvedenému termínu *německá otázka*. Obecně se pojem „otázka“ považuje za zástupné vyjádření pro nevyřešený národnostní, územní, politický či právní problém určitého státu, teritoria a též i za problém širší, mezinárodní povahy. Konkrétně např. česká otázka, *irská otázka* či *východní otázka* ve spojitosti s problematikou Balkánu v 19. století.⁴ Tak do této pojmoslovné výbavy moderních mezinárodních vztahů patří i německá otázka.⁵

Německá otázka představovala záležitost možno říci zásadního významu pro podobu a stabilitu mezinárodního systému v Evropě již v 19. století. Ten si podržela i ve 20. století a to ve dvou rovinách. Tu první, širší představuje rovina mezinárodní, multilaterální. Užší rovinu pak představuje německá otázka ve vztahu k jednotlivým zemím, konkrétně i k českým zemím, resp. k Československu, jehož relace v období po druhé světové válce ve vztahu k ní je tématem této statě.

² Z řady titulů v nedávné době např. KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. – ŠEBEK, J.: *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. Praha : Auditorium, 2011; NĚMEČEK, J., ed.: *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě = Munich agreement: the way to destruction of democracy in Europe*. Praha : Karolinum, 2004; MARŠÁLEK, P.: *Pod ochranou hákového kříže: nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*. Praha: Auditorium, 2012; STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1 945–1947*. Praha : Academia 1991.

³ Zde především KUČERA, J.: *Žralok nebude nikdy tak silný: československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*, Praha : Argo, 2005; TÝŽ. *Mírové uspořádání s Německem: od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci*. Praha : Dokořán, 2018.

⁴ Ve vztahu k české otázce viz např. MASARYK, T. G.: *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození; Naše nynější krize: pád strany staročeské a počátkové směrů nových*. 8. vyd. Praha : Svoboda, 1990; ŠINDELÁŘ, B.: *Vestfálský mír a česká otázka*. Praha : Academia, 1968; KVAČEK, R.: *První světová válka a česká otázka*. 2. vyd. Praha : Triton, 2013.

⁵ Užití termínu viz např. DUNBABIN, J. P. D.: *The Cold War. The Great Powers and their Allies*. Second Edition. London – New York : Pearson – Longman, 2008, s. 119 an.

Také v dějinách Československa německý fenomén představoval faktor téměř kardinální. A to opět ve dvou vzájemně propojených rovinách. Jednak a především v rovině národnostních vztahů Čechů a Němců v rámci jednoho státního celku (samostatný český středověký stát či habsburská monarchie). A jednak v rovině mezistátních vztahů od roku 1918 po mezi Československem a Německem. Na význam německého fenoménu pro české dějiny poukazoval již v době německých sjednocovacích snah v 19. století ve svém stěžejním díle k dějinám českého národa František Palacký, který smysl českých dějin spatřoval v neustálém stýkání a potýkání s Němci.⁶ Problematika Němců i Německa rezonovala v českém prostředí i po vzniku Československa. Připomeňme v této souvislosti např. úvahy a názory filozofa E. Rádl a E. Beneše v době rostoucího ohrožení Československa nacistickým Německem.⁷

Problematika německé otázky ve vztahu k Československu podobně jako řada jiných mezinárodních problémů neměla, jak už bylo více méně uvedeno výše, charakter jen úzce bilaterální, ale byla součástí široké škály multilaterálních vztahů. Uvedená problematika po druhé světové válce (podobně jako již po první a podobně jako celá řada dalších problémů mezinárodní povahy) nepředstavovala problém jen pro Československo, ale týkala se i dalších států. Její řešení bylo především v rukou hlavních vítězů války, tj. velmocí protihitlerovské koalice. To představovalo sice užší, ale rovněž multilaterální dimenzi a bylo závislé především na vztazích mezi nimi.

Ve vztahu k tomu je nutno z hlediska zájmu Československa o řešení německé otázky vzít v úvahu i možnosti a limity Československa dané jeho mezinárodním postavením po druhé světové válce a z toho plynoucí jeho postavení jako aktéra mezinárodních vztahů.⁸ Pro období let 1945–1948 Československo představovalo víceméně rovnoprávný subjekt v rámci protihitlerovské koalice a řešení německé otázky – a to v celoněmecké dimenzi – bylo pojímáno jako společná a shodná záležitost států protihitlerovské koalice v nejširším měřítku. V období studené války v letech 1949–1989 bylo Československo jako sovětský satelit v mezinárodních vztazích omezeným aktérem v situaci, kdy německá otázka byla zmrazena v podobě dvou německých států. Ve třetí situaci se Československo ocitlo v letech 1990–1992 v pozici opětně suverénního aktéra v situaci, kdy byla německá otázka dořešena německým sjednocením.

⁶ „Hlavní tedy obsah a základní tah celého dějinstva českomoravského jest, jakož jsme již podotkli, ustavičné stýkání a potýkání se Slovanství s Římanstvem a Němectvím (...) může se také říci, že dějiny české vůbec hlavně na sporu s Němectvem se zakládají, čili na pojímání a zamítání způsobův a řádův Německých od Čechův... Český národ (...) uhájil až podnes národnosti své, a jakkoli mnoho německého do života svého pojal i duchovně zažil, nepřestal proto býti slovanským národem.“ A z toho vyvozuje závěr, který bývá připomínán až pro období mnohem pozdější, konkrétně polovinu 40. let následujícího století, ve spojitosti s úvahami E. Beneše: „I dnes ještě tatáž z dějin, jako povahy zeměpisné, úloha jemu se klade: sloužiti za most mezi Němectvím a slovanstvím, mezi východem a západem v Evropě vůbec.“ (PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Faksimilie vydání z roku 1907. Praha : Erika, 1998, s. 8).

⁷ RÁDL, E.: *Válka Čechů s Němci*. Praha : Melantrich, 1993; BENEŠ, E.: *Německo a Československo*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2005.

⁸ K této problematice blíže viz autorovu stať publikovanou nedávno na stránkách tohoto periodika (VESELÝ, Z.: Proměny postavení aktéra v mezinárodním systému. Případová studie: český stát. *Studia Politica Slovaca*, roč. X, č. 1, 2017, s. 48–64).

Posláním této statě bude pojednat jak Československo svými zahraničněpolitickými postoji usilovalo (či na základě svého ukotvení v sovětském bloku mohlo usilovat) vyrovnat se s předchozí nacistickou minulostí a s ní spojenou agresivitou Německa k řešení německé otázky.

Stat' je na základě výše uvedeného strukturována do tří periodických a shodně i problémových celků, které odrážejí jak výše uvedené podoby aktérství v mezinárodních vztazích, tak spolu s tím svázaný postoj Československa k německé otázce, resp. k jejímu řešení: 1. Porážka Německa a příprava mírové smlouvy (1945–1948); 2. Realita rozděleného Německa v době studené války (1949–1989); 3. Opětně sjednocené Německo po skončení studené války (1990–1992).

1. Postoj Československa k uspořádání poraženého Německa v rámci příprav mírové smlouvy (1945–1948)

Postoj Československa k Německu byl poznamenán v předchozím období turbulentní transformací vztahu z podoby sousedního státu (období 1918–1938) do podoby nepřítele, který nejdříve územně Československo okleštil (Mnichov 1938), pak rozbil a jeho českou součást okupoval (1939). Československá politika a diplomacie v exilu vyvíjela aktivní úsilí o odčinění tohoto stavu. Konkrétními úkoly v tomto směru bylo dosažení likvidace Mnichovské dohody a uznání existence Československa a jeho obnova jako jeden z cílů protihitlerovské koalice.

Počínání v tomto směru bylo úspěšné. V letech 1942–1944 Velká Británie, Francie a Itálie stvrdily neplatnost Mnichovské dohody, vedle nich československou vládu v exilu jako reprezentanta Československa uznal též Sovětský svaz, který se na základě smlouvy z roku 1943 stal opětným spojencem Československa. Za obnovu Československa po boku spojenců na západní i východní frontě aktivně bojovaly československé vojenské jednotky.

Jako jedné z prvních obětí nacistického Německa a následně aktivní součásti vítězné koalice se pro Československo vytvářely příznivé podmínky pro účast na mezinárodních jednáních o poválečném řešení německé otázky. V této souvislosti širší a užší pojetí německé otázky představovalo spojitě nádoby. Od mírové konference a následně očekávané uzavřené mírové smlouvy i Československo jako jiné státy, které utrpěly agresí nacistického Německa, očekávaly opatření a podmínky, díky kterým Německo přestane být hrozbou pro jejich bezpečnost a stabilitu mezinárodních vztahů. A spolu s tím Československo rovněž očekávalo, že do komplexu jednání mírové konference a mírových smluvních ujednání bude zakomponován i prioritní československý požadavek, kterým bylo oduznání Mnichovské dohody i Německem a stvrzení toho na multilaterální mezinárodní úrovni.⁹

⁹ Dosud byla otázka Mnichovské dohody řešena jen na úrovni bilaterální a jen třemi jeho signatáři: uznáním neplatnosti Velkou Británií ze srpna 1942 (ovšem až od té doby, co dohodu porušil Hitler okupací českých zemí 15. 3. 1939!), uznáním neplatnosti od samého počátku v letech 1942 a 1944 Francií (de Gaullův Francouzský národní výbor a následně jím vedená prozatímní vláda) a Itálií po svržení Mussoliniho (včetně Vídeňské arbitráže 1938) ze září 1944.

Prvním poválečným krokem k řešení německé otázky se v návaznosti na předchozí konference staly jednání a závěry Postupimské konference, na níž se tzv. Velká trojka shodla na opatřeních pro Československo velmi důležitých. Předně, že Německo bude být s územními újmami zachováno jako jednotný státní celek na bázi známých 4 D (demilitarizace, denacifikace, demokratizace, dekartelizace), jejichž realizace měla být zárukou, že Německo již v budoucnu neoohrozí mír ve světě. Dále to byl souhlas s odsunem německé menšiny z Československa.¹⁰ Odsun pak probíhal na základě souhlasu Spojenecké kontrolní komise z listopadu 1945 v následujících dvou letech a dotkl se celkem 2,6 milionů Němců, z toho na Slovensku 176 tisíc.¹¹

V rámci postupimských jednání bylo rozhodnuto též o německých reparacích. Jejich konkrétní výše byla i pro Československo určena dohodou přijatou na mezinárodní reparační konferenci v Paříži 21. prosince 1945 a podepsanou 14. ledna následujícího roku. Mezi 18 státy, kterým bylo přiznáno celkem 388 miliard předválečných amerických dolarů Československu připadl nárok na 11,5 miliard dolarů.¹²

Konkrétně a veřejně se svými požadavky Československo vystoupilo v rámci přípravné konference o mírové smlouvě s Německem, konané na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí spojeneckých velmocí v Londýně v prvních dvou měsících roku 1947. Ve shodě se svou zahraničněpolitickou orientací danou v Košickém vládním programu z dubna 1945 Československo zde podobně jako na jiných mezinárodních fórech vystupovalo především s podporou sovětských stanovisek.

V rámci toho československá delegace konferenci 22. ledna 1947 předložila memorandum, které obsahovalo postoje a náměty ohledně budoucnosti Německa a následně i konkrétní požadavky vůči Německu. Ohledně Německa byla prioritizována samozřejmě bezpečnostní dimenze. Z tohoto důvodu byl požadován účinný systém kontroly nad ním jako jednotným politickým a hospodářským celkem a plnění dalších postupimských ujednání.

V popředí vlastních československých požadavků byl samozřejmě do popředí stavěn požadavek neplatnosti Mnichovské dohody, považované za dohodu „nulitní a nenastalou“.¹³ Dále mělo dojít z geografických, strategických, dopravních a ekonomických důvodů ke korektuře hranic a rozšíření československého území o cca 810 km² jako část kompenzací za škody způsobené Československu nacistickým Německem. V připojených oblastech se měl na základě výměny zvýšit podíl českých a slovenských obyvatel. Z československé strany též bylo požadováno, aby v mírové smlouvě „*Nemecko právne uznalo faktický stav vytvorený odsunom československých štátnych príslušníkov nemeckej národnosti na základe Postupimskej dohody, aby ich prijalo za svo-*

¹⁰ Dle článku XII protokolu konference „německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa“ (Mezinárodní konference 1943–1945. Dokumenty. Ed. R. Kvaček. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1985, s. 596–597).

¹¹ Přehledně viz příslušná pasáž in VESELÝ, V silokřivkách mezinárodních vztahů, s. 312–315, podrobně pak STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945–1947.

¹² KUČERA, Žralok nebude nikdy tak silný, s.106–107.

¹³ Dokumenty a materiály k otázce mírové smlouvy s Německem. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1961, s. 28.

jich rovnoprávných občanov“ a aby jim ovšem bylo zabráněno vytvářet spolky, které by se staly základem irendenty proti Československu.¹⁴ V souvislosti s těmito požadavky také Československo projevilo zájem na kontrole Německa. V dalších požadavcích byly upřesněny reparační nároky a dopravní záležitosti, v jejich rámci např. svobodná přístavní pásma v Hamburku a Brémách.

Další postup při projednávání mírové smlouvy s Německem byl paralyzován narůstajícími vzájemnými rozpory mezi velmocemi protihitlerovské koalice. Západní velmoci se začaly aktivněji stavět proti sovětské politice, která byla mj. obviňována, že porušuje Deklaraci o osvobozené Evropě ze summitu v Jaltě tím, že v zemích střední a jihovýchodní Evropy, které byly osvobozeny Rudou armádou, prosazuje nedemokratické uspořádání a favorizuje tamní komunisty. To se dotklo přímo i Německa, kde ve svých okupačních pásmech západní velmoci usilovaly o obnovu demokratických principů a tržní ekonomiky zatímco v sovětském okupačním pásmu byl vývoj diametrálně odlišný. Výsledkem toho nakonec bylo již v lednu 1947 vytvoření Bizonie na základě spojení amerického a britského okupačního pásma. Posléze se tento útvar rozšířil na Trizonii po spojení s francouzským okupačním pásmem.

Narůstající nesoulad a rozpory mezi spojenci právě v německé problematice velmi zneklidňovaly československou politickou scénu při vědomí, že tím se dostává do velkého dilematu i československá zahraniční politika. A v této souvislosti i bezpečnost Československa, linie jehož zahraniční politiky byla založena na spolupráci velmocí protihitlerovské koalice. Demokratické politiky v čele s prezidentem Edvardem Benešem to dostávalo do složité situace. A to i z toho důvodu, že to Československo ještě více připoutávalo na stranu jeho sovětského spojence, což aktivizovalo domácí komunisty v zápase o rozšíření jejich mocenského postavení. Ti také z narůstajících problémů v rámci protihitlerovské koalice obviňovali právě západní státy. Západní státy byly též obviňovány, že poškozují i československé zájmy kvůli tomu, že na mezinárodní scéně Československo podporuje sovětskou politiku a její stanoviska. V palbě kritiky se tak ocitlo zastavení dvou amerických úvěrů v roce 1946, ve vztahu k postupu v Německu pak zase snížení reparačních dodávek ze západních okupačních pásem v roce 1947 a také uvažované a posléze i realizované zapojení těchto pásem do Marshallova plánu.

Snahou komunistů bylo budít nedůvěru k západním státům s neustálou připomínkou hrozby nového Mnichova ve snaze o to více ve veřejnosti prezentovat sebe jako nejdůslednější obránce zájmů českého a slovenského národa a samozřejmě i jediného garanta orientace na Sovětský svaz, který byl vůči západním státům prezentován jako skutečný zastávce československých zájmů.¹⁵ Vnitropoliticky tím bylo sledováno oslabení pozic prozápadně orientovaných demokratických politiků.

¹⁴ Tamtéž, s. 29.

¹⁵ Na to upozorňoval např. 8. 4. 1947 i telegram z amerického velvyslanectví v Praze pro State Department ve Washingtonu: „Komunisté toho využívají, aby ukázali lhostejnost či nepřátelství Západu k Československu a aby proto ukázali nezbytnost Československa spoléhat na Sovětský svaz a ostatní slovanské státy“ (*Foreign Relations of the United States 1947*. IV. Eastern Europe and the Soviet Union. Washington: United States Government Printing Office, 1972, s. 204).

Skrytou, ale výmluvnou hrozbu Německem komunisté použili i ve vyhrocených dnech nastolování svého mocenského monopolu. Konkrétně když předseda komunistické strany a předseda vlády Klement Gottwald při svém projevu v Národním divadle 22. února 1948 ministry, kteří na protest proti politice komunistů ve vládě 20. února t.r. podali demisi, obviňoval: „... každý pokus o zvrát našeho nového řádu a obnovu předmnichovského kapitalistického pořádku je těsně spjat s plány a intrikami západních imperialistů... Že západní rekce pracuje k obnově německého kapitalismu a imperialismu, že vzbuzuje revanšistické hnutí odsunutých Němců proti Československu a Polsku, že tu jde přímo o naši bezpečnost, samostatnost, existenci, ano to zřejmě nebrání naší reakci v jejím podvratném díle. Zřejmě je i dnes, právě tak jako v době Mnichova, ochotna obětovat vše svým třídním a sobeckým zájmům.“¹⁶

Vazby německé otázky na spojení se Sovětským svazem si byli náležitě vědomi i demokratičtí politici, jak to dokumentoval při jednom ze svých projevů v roce 1946 E. Beneš: „Pro nás také neexistuje funkce tzv. mostu mezi západem a východem. My víme docela dobře, s kým sousedíme na západě. Zotaví-li se Německo, nebudeme svou polohou mezi žádným západem a východem. Budeme míti před sebou znovu Německo, tj. objeví se nám zase náš starý problém... Jsme však dnes v sousedství a ve spojení se Sovětským svazem bezpečnější a pro budoucnost klidnější.“¹⁷

Jen několik dní před komunistickým převratem 17. února 1948 se v Praze uskutečnila konference ministrů zahraničních věcí Československa a jeho spojenců Polska a Jugoslávie k německé problematice. Šéf československé diplomacie Jan Masaryk zde mj. uvedl: „*Nemyslím, že Německo je dnes aktuálním válečným nebezpečím, ale rozhodně je a zůstává válečným potenciálem a je na nás a je naší svatou povinností, abychom ho trvale rozrušili a znemožnili.*“¹⁸ A vůbec nejradikálnější protiněmecký projev ve vazbě na spojení se Sovětským svazem Masaryk pronesl ještě jako ministr popřevratové Gottwaldovy vlády k československým armádním činitelům 4. března 1948, kde uvedl: „*Německo bylo, je a bude naším odvčným nepřitelem... Naši záchranou je spojení se Sovětským svazem a naše místo je po jeho boku. Musíme být vděční, dovolí-li nám, abychom tam byli.*“¹⁹

Jak Beneš, tak i Masaryk zklamání nakonec seznali, že tomu tak bude za cenu velmi bolestnou – na úkor demokracie a československé samostatnosti.

Definitivní nástup studené války, jehož projevem byl i kolaps demokracie v Československu, sebou přinesl i konec v dosavadních jednáních o mírové smlouvě s Německem. Od svého zasedání v Paříži po ukončení první berlínské krize na jaře 1949 se již nikdy nesešla Rada ministrů zahraničních věcí velmocí protihitlerovské koalice, která měla přípravu smlouvy na starosti.²⁰

¹⁶ GOTTWALD, K.: *1946–1948: sborník statí a projevů*, 2. Praha : Svoboda, 1949, s. 18–19.

¹⁷ BENEŠ, E.: *E. B. národu: z projevů presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše v letech 1945–1946*. Praha: Zemská rada osvětová, 1946, s. 48–49.

¹⁸ MASARYK, J.: *Projevy, články a rozhovory 1945–1948*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1998, s. 359–360.

¹⁹ KOSATÍK, P., KOLÁŘ, M.: *Jan Masaryk – pravdivý příběh*. 3. vyd. Praha : Mladá fronta, 2009. s. 316.

²⁰ KUČERA, *Mírové uspořádání s Německem* s. 29.

2. Realita dvou německých států a Československo v období studené války (1949–1989)

Rokem 1949 nastal zásadní zlom v německé otázce. Ovšem nikoli v souladu s původními představami protihitlerovské koalice jako celku, a tedy ani Československa. Namísto sjednocení Německa, k čemuž měla otevřít cestu mírová smlouva, vznikly dva německé státy. Na území západoněmeckých okupačních pásem (Trizonie) se počátkem září 1949 konstituovala s potřebnými atributy demokratického státu Spolková republika Německo, považující se za nástupce předchozí německé říše a na mezinárodním poli zastupující celé Německo. Naproti tomu na území sovětské okupační zóny byla vyhlášena počátkem října téhož roku Německá demokratická republika, která za jádro budoucího sjednocení Německa považovala zase sebe. Na rozdíl od SRN, založené na principech parlamentní demokracie a tržní ekonomiky, NDR byla založena na mocenském monopolu komunistů (Jednotná socialistická strana Německa – SED) a, samozřejmě, pod sovětskou kontrolou. Německá otázka se tak vznikem dvou německých států s rozdílnými politickými režimy a vnější garancí velmocí pro budoucnost ještě více zkomplikovala.²¹

Rozdílná byla diplomatická emancipace obou německých států. Především se neuznávaly mezi sebou navzájem. SRN byla uznána zpočátku jen západními okupačními velmocemi, které posléze měnily svůj okupační statut ve spojenecký systém. Tato transformace byla dovršena Pařížskými dohodami z října 1954, na jejichž základě získala SRN (byť s určitými omezeními) postavení suverénního státu, který se integroval do západních struktur. SRN uznaly i další západní státy. V roce 1955 též uznal SRN jako jediná komunistická země Sovětský svaz, odůvodňující tento krok svou setrvalou spoluodpovědností v německých záležitostech jako člen velmocenské koalice, která se podílela na porážce a poválečné správě Německa.²² Nikoli však ostatní komunistické země.²³ NDR zase naproti tomu neuznávaly západní státy.

Existence dvou německých států se tak stala realitou, s níž se západoněmecká strana smiřovala jen de facto. Do budoucna stále počítala se sjednocením Německa, tj. s připojením NDR.²⁴

²¹ „Přidanou hodnotu“ v tomto smyslu představovala samozřejmě i problematika spojená s rozdělením Berlína.

²² Smysl tohoto postupu dobové sovětské *Dějiny diplomacie* vysvětlovaly s logikou sobě vlastní následovně: „*Tento krok sovětské vlády přesvědčivě potvrdil realnost existence dvou na sobě nezávislých států na německé půdě, zlepšil mezinárodní postavení NDR...*“ (*Dějiny diplomacie 1945–1960*. Praha : Svoboda, 1982, s. 376).

²³ S výjimkou Jugoslávie, která diplomatické styky se SRN navázala v době roztržky se Sovětským svazem v roce 1951. Avšak SRN poté co o šest let později Jugoslávie uznala i NDR na základě Hallsteinovy doktríny diplomatické styky s Jugoslávií přerušila. K obnově došlo až v roce 1968. V roce 1967 v rámci svých emancipačních snah v rámci sovětského bloku diplomatické styky se SRN navázalo Rumunsko.

²⁴ A to na základě par. 23 ústavy SRN přijaté v květnu 1949 (tzv. Základní zákon – Grundgesetz), kde se ohledně její platnosti po výčtu stávajících zemí, z nichž SRN v té době sestávala, uvádělo: „*V ostatních částech Německa vstupuje v platnost po jejich přístupu*“ (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Dostupné na: <http://www.documentarchiv.de/brd/1949/grundgesetz.html>, cit. 10. 9. 2019). Problémem však zůstávala otázka těch německých území, která byla po válce připojena k Polsku a Sovětskému svazu (fenomén hranice Odra – Nisa). S odvoláním na dosavadní neexistenci mírové smlouvy, upravující i územní otázky, SRN pojímala rozsah Německa v jeho hranicích z roku 1937. Naproti tomu Sovětský svaz zastával stanovisko, které bylo prezentováno i u příležitosti výše uvedeného navázání vzájemných diplomatických styků, že „*otázku německých hranic vyřešila Postupimská dohoda...*“ (BĚLECKIJ, V., N.: *Politika Sovětského svazu v německých záležitostech v poválečném období /1945–1978/*. Praha : Lidové nakladatelství, 1979,

Naproti tomu NDR zastávala existenci dvou německých států ve snaze potvrdit především existenci svou – a to nikoli jako přechodný, ale setrvalý stav. Na základě toho pak východoněmecká strana ústy Ericha Honeckera, od počátku 70. let nejvyššího představitele NDR, prohlašovala, že „neexistuje ‚otevřená‘ německá otázka.“²⁵

Za této situace bylo stále zřejmější, že i otázka mírové smlouvy bude záležitostí ne budoucího opětně jednoho, ale reálně existujících dvou německých států.²⁶ Avšak uzavření samotné mírové smlouvy se z mezinárodní agendy vytrácelo. Aktuálnějším se zdálo potvrzení statu quo na základě jiných diplomatických dokumentů. Konkrétně to pak byly v bilaterální rovině „východní smlouvy“ SRN v rámci Ostpolitik počátkem 70. let se Sovětským svazem, Polskem, NDR a Československem a v multilaterální rovině Závěrečný akt helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975.²⁷ V této podobě pak stav problematiky „zamrzl“ až do přelomu 80. a 90. let 20. století.

Vztah Československa k německé problematice v tomto období byl podmíněn jeho postavením satelita, podřízeného sovětské politice. Z toho vyplývalo i přebírání a kopírování názorů, návrhů a postupů sovětské zahraniční politiky s odůvodněním, že tato politika Sovětského svazu jako „nejvěrnějšího přítele a spojence“ je plně v souladu i s československými zájmy, které je možno prosazovat právě díky nesporné mocenské pozici Sovětského svazu ve světě.

Podobně jako ostatní komunistické země Československo vznik SRN velmi rozhodně odmítlo. Stalo se tak v podobě tak radikálního diplomatického dokumentu, jakým byla protestní nota československé vlády z 6. října 1949. Její obsah směřoval proti počínání západních mocností, z jejichž vůle byla SRN ustavena v rozporu se spojeneckými dohodami, zejména z Postupimi. Československá strana v této souvislosti vyjádřila znepokojení nad ožíváním německého nacionalismu a šovinismu a podporou protičeskoslovenské aktivizace Němců odsunutých z Československa.²⁸

Společnou platformu zemí sovětského bloku v této problematice pak vyjádřila deklarace ministrů zahraničních věcí Albánie, Bulharska, Československa, Maďarska, Polska, Rumunska, Sovětského svazu a také NDR přijatá na zasedání v Praze 25. října 1950. V této tzv. Pražské

s.181). Své setrvávání na německé jednotě SRN vyjadřovala i v rámci mezinárodních diplomatických aktů. Konkrétně u příležitosti podpisu smlouvy se Sovětským svazem vláda SRN předala dopis, kde se uvádělo, že „tato smlouva není v rozporu s politickým cílem Německé spolkové republiky přispívat k takovému stavu míru v Evropě, v němž by německý národ znovu dosáhl jednoty ve svobodném sebeurčení“ (*Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě 1964–1972*. Praha : SPN, 1973, s. 409).

²⁵ BĚLECKIJ, *Politika Sovětského svazu v německých záležitostech v poválečném období /1945–1978*, s. 13.

²⁶ To se z východoněmecké strany potvrzovalo konkrétně ve vládním memorandu k chystanému pařížskému summitu velmocí z 12. 5. 1960: „Vláda Německé demokratické republiky by uvítala, kdyby mírová smlouva mohla být uzavřena se sjednoceným Německem... Protože postoj západoněmecké vlády nyní znemožňuje opětně sjednocení Německa, zůstává jen cesta uzavření mírové smlouvy s oběma německými státy“ (*Dokumenty a materiály k otázce mírové smlouvy s Německem*. Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1961, s. 258–259).

²⁷ Stávající postavení Berlína pak bylo s dílčími úpravami stvrzeno americkou, britskou, francouzskou a sovětskou stranou ve Čtyřstranné dohodě z roku 1971.

²⁸ *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960*. Ed. V. Kotyk. Praha : SNPL, 1960, s. 390–392.

deklaraci bylo požadováno: 1. aby západní mocnosti nepřipustily remilitarizaci Německa, 2. aby bylo odstraněno vše, co brání mírovému rozvoji německé ekonomiky, 3. aby v souladu s Postupimskou dohodou byla bezodkladně sjednána mírová smlouva s Německem a aby do roka po jejím sjednání byly z Německa staženy okupační síly velmocí.²⁹

Diametrálně odlišný byl postoj Československa ke vzniku NDR, kterou považovalo za to území Německa, kde se díky sovětské politice a tamních komunistů dařilo vývoji, který byl plně v souladu se spojeneckými dohodami a závazky o Německu a také ve shodě se zájmy Československa. Československo proto také NDR diplomaticky uznalo spolu s ostatními státy sovětského bloku již 11 dní po jejím vyhlášení, tj. 18. října 1949.³⁰ Za návštěvy předsedy prozatímní vlády NDR Otto Grotewohla byla jako první bilaterální dokument na této úrovni 23. června 1950 podepsána společná deklarace obou vlád. Obě strany shodně pozitivně ocenily své režimy a jejich zahraničněpolitickou orientaci na udržení a zabezpečení míru a ve spojitosti s tím orientaci na Sovětský svaz. Z hlediska československých zájmů byla důležitá pasáž, v níž se uvádělo, že obě strany vůči sobě „nemají žádných územních nebo hraničních nároků a jejich vlády zdůrazňují, že provedený odsun Němců z Československé republiky je nezměnitelný, spravedlivý a definitivně vyřešený“. V této souvislosti bylo připomenuto, že Němcům přesídleným na území NDR její vláda dala „plnou možnost a podporu zapojit se do budování a nalézt v Německé demokratické republice nový domov“.³¹

Československo také souhlasně přijalo uzavření smlouvy mezi Polskem a NDR ve rozděleném Zhořelci 6. července 1950. V této Zhořelecké smlouvě oba sousední státy Československa již v prvním článku dokumentu stvrzovaly společnou hranici na Odře a Nise.³²

O NDR byl v domácí propagandě ve vědomí československé veřejnosti vytvářen systematicky pozitivní obraz prvního státu dělníků a rolníků na německé půdě, který se důsledně vypořádává s dědictvím nacistické minulosti. Na rozdíl od SRN, která byla líčena jen jako semeníště revanšistů a pokračovatelů militaristické politiky předchozí éry.

Vztahy mezi Československem a NDR našly své institucionální a smluvní zakotvení nejdříve v multilaterální rovině. A to nejdříve v ekonomické rovině. Již v roce 1950 se NDR stala členem Rady vzájemné hospodářské pomoci. Integrace SRN do západních struktur a zejména na základě Pařížských dohod do jejich vojenských struktur (Západoevropská unie, NATO) a odmítavý postoj Sovětského svazu vůči tomu pak vedla v roce 1955 bezprostředně k začlenění NDR

²⁹ Tamtéž, s. 399.

³⁰ Uznání československou vládou bylo provedeno deklaratorně přivítáním vytvoření prozatímní vlády NDR a jejího programového prohlášení a usnesením vyměnit si s touto vládou diplomatické mise (tamtéž, s. 499).

³¹ Tamtéž, s. 500.

³² „Obě vysoké smluvní strany souhlasně potvrzují, že stanovená a existující hranice běžící od Baltského moře podél linie na západ od Svinouscia a dále podél řeky Odry do místa, kde se do ní vlévá Lužická Nisa a dále podél Lužické Nisy k československé státní hranici, je státní hranicí mezi Polskem a Německem“ (Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990). Ed. Z. Veselý. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2001, s. 166). Bylo to vlastně první mezinárodní, byť jen bilaterální, smluvní stvrzení této hranice jako hranice polsko-německé, což nemohla přijmout SRN. Už i proto, aby za ní hranici Německa stvrzoval stát, jehož existenci neuznávala.

do vojenskopolitické struktury sovětského bloku v podobě Varšavské smlouvy, a to jako jednoho ze zakládajících členů. Na bilaterální úrovni byl spojenecký svazek v podobě smlouvy o spolupráci a vzájemné pomoci uzavřen 17. března 1967. Vzájemné vztahy se však problematizovaly v době Pražského jara, kdy rigidní východoněmecký režim, tehdy v čele s Walterem Ulbrichtem, patřil vedle sovětského vedení spolu s polským vedením k hlavním kritikům reformního procesu v Československu a podporovatelům vojenské intervence vůči Československu.³³ Vyjádřením dalšího rozvoje vztahů Československa v následném období (tzv. normalizace, 1969–1989) s NDR se pak stala nová spojenecká smlouva uzavřená 3. října 1977. Pokud šlo o vztah k německé problematice, v preambulích obou smluv je shodnými formulacemi uvedeno, že NDR „splnila zásady Postupimské dohody“.³⁴ Smlouva z roku 1967 obsahuje pro Československo důležitý článek 7 týkající se neplatnosti Mnichovské dohody a to od samého počátku.³⁵ Byl to výraz podpory československé straně podmiňující normalizaci se SRN právě touto kvalifikací Mnichovské dohody, jak to obsahovaly i smlouvy uzavřené tehdy i s dalšími státy sovětského bloku (1967 s Polskem, 1968 s Bulharskem, Maďarskem a Rumunskem).

Jestliže Československo trvalo na existenci NDR, bylo zřejmé, že bude muset zásadně upravit i svůj vztah k SRN. K realizaci toho si ovšem československá strana kladla dvě podmínky. Předně, že ve shodě s postoji ostatních členů sovětského bloku SRN uzná, že je jen jedním ze dvou německých států a může tedy vystupovat jen sama za sebe a nikoli za celé Německo. Druhou podmínkou bylo výše uvedení uznání neplatnosti Mnichovské dohody, a to od samého počátku.

Za první a výchozí krok k úpravě vztahů možno považovat logicky zastavení válečného stavu s Německem, který právně – byť ne de facto – v podstatě trval. Stalo se tak na základě vládního souhlasu vyhlášením prezidenta Antonína Zápotockého 3. února 1955. Pokud jde o počátek válečného stavu, v prohlášení se neuvádí žádné konkrétní datum, ale obecně je řečeno, že od chvíle, „kdy hitlerovské Německo se dopustilo útočných činů proti bezpečnosti, nezávislosti a územní celistvosti Československa.“³⁶ Tento akt byl odůvodňován rozdělením Německa vinou západních mocností a již probíhající rozsáhlou spoluprací s NDR a snahou o mírovou spolupráci s celým Německem.

Další prostor pro aktivity v tomto směru otevřela linie sovětské zahraniční politiky, která na základě XX. sjezdu sovětských komunistů (únor 1956) proklamovala potřebu a možnost politiky mírového soužití „států s různým společenským zřízením“. V tomto kontextu také věnoval

³³ Z obav před nepříznivými historickými reminiscencemi však vybraným jednotkám Národní lidové armády NDR byla přisouzena jen omezená podpůrná role. (VESELÝ, *V silokřivkách mezinárodních vztahů*, s. 381).

³⁴ *Československá zahraniční politika 1945–1989 (dokumenty)*. Ed. Z. Veselý. Praha : Vysoká škola ekonomická, 2001, s. 226, 363.

³⁵ „Vysoké smluvní strany konstatují, že Mnichovské dohody ze dne 29. září 1938 bylo dosaženo pod hrozbou účinné války, jakož i použitím síly proti Československu, že byla součástí zločinného spiknutí nacistického Německa proti míru a hrubým porušením základních pravidel soudobého mezinárodního práva, a že tato Dohoda byla proto od samého počátku neplatná, se všemi z toho vyplývajícími důsledky“ (tamtéž, s. 228).

³⁶ *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960*, s. 429.

úpravě vztahů se SRN pozornost tehdejší předseda československé vlády Viliam Široký v plénu Národního shromáždění 30. července 1956. Nejprve obvinil západní mocnosti, že znemožňují německé sjednocení, dále vyjádřil podporu NDR a ve vztahu k SRN uvedl: „*Súčasne československá vláda vychádzajúc z toho, že v súčasnej dobe existujú dva německé štáty, vyslovila plnú ochotu nadviazať diplomatické styky i s Nemeckou spolkovou republikou, rozvíjať svoje hospodárske a kultúrne aj iné styky so západným Nemeckom na platforme dobrých susedských vzťahov. Československá vláda by považovala za prospešné aj uzavretie zmluvy o neútočení s Nemeckou spolkovou republikou.*“³⁷

O dva roky později pak normalizaci vzájemných vztahů navrhl v dopise z 1. července 1958 Široký přímo spolkovému kancléři Konrádu Adenauerovi. Nejdříve, samozřejmě a možno říci nediplomaticky, obvinil SRN, že usiluje o své vyzbrojení, a to i atomovými zbraněmi, a zhoršuje tak situaci ve střední Evropě. Poté navrhl navázání diplomatických styků mezi oběma zeměmi.³⁸ Kupodivu tento text víceméně deklarativní povahy neobsahoval žádné podmínky.³⁹ Německá strana na návrh na této úrovni neodpověděla a k navázání diplomatických styků nedošlo.

Neúspěšně skončila vůči Československu z druhé strany i iniciativa SRN v podobě tzv. mírové nóty německého spolkového kancléře Ludwiga Erharda, zaslané 25. března 1966 zemím, s nimiž SRN měla diplomatické styky, a s výjimkou NDR i zemím sovětského bloku a také arabským zemím.⁴⁰ Jak plynulo z jejího oficiálního názvu (*Note der Bundesregierung zur Abrüstung und Sicherung des Friedens*), jejím obsahem byl návrh na snížení počtu jaderných i konvenčních zbraní mezi Východem a Západem, jejich kontrola a zřeknutí se násilí. Pro Československo však byla nepřijatelná pasáž o neplatnosti Mnichovské dohody až v důsledku jejího porušení Hitlerem, a ne od samého počátku.⁴¹

I přes nevyřešené diplomatické vztahy se mezi Československem – byť limitovaně jako v té době s celým Západem – rozvíjely ekonomické vztahy. V nich SRN mezi západními zeměmi zaujala posléze první místo.⁴² Proto alespoň zde došlo k posunu, když v roce 1967 bylo dohodnuto zřízení obchodních zastoupení s konzulárními pravomocemi mezi oběma státy v Praze a ve Frankfurtu nad Mohanem.

³⁷ *Československá zahraniční politika 1945–1989 (dokumenty)*, s. 177.

³⁸ *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945–1960*, s. 454–459.

³⁹ Do snahy aktivizovat československou zahraniční politiku i s dalším západním sousedem s datem 14. 6. t.r. Široký zaslal dopis s návrhem rozvoje spolupráce i spolkovému kancléři Rakouska. S ním sice Československo mělo na úrovni vyslanectví diplomatické styky již od roku 1945, ale existovaly zde nevyřešené problémy hraniční, finanční a majetkoprávní povahy.

⁴⁰ Arabské země se SRN přerušily diplomatické styky poté, co předtím (12. 5. 1965) SRN navázala diplomatické styky s Izraelem.

⁴¹ „*Spolková vláda je toho názoru, že Mnichovská dohoda z roku 1938 byla roztrhána Hitlerem a nemá již žádný teritoriální význam. Nevznáší proto, jak už mnohokrát prohlásila, vůči Československu žádné územní nároky; zdůrazňuje, že toto je odpovědné stanovisko německé politiky*“ (*Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě 1964–1972*, s. 101).

⁴² BŘACH, R.: *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 1994, s. 55.

V politické rovině však byl rozvoj vzájemných vztahů komplikován i vystoupeními některých německých politiků ohledně Mnichovské dohody a odsunu Němců a jejich aktivit v SRN, které československá strana razantně pranýřovala a odmítala.⁴³ Častou agendou z československé strany byla kritika postoje SRN vůči nacistické minulosti. Vedle postoje k sudetským Němcům a jejich odsunovému traumatu to byla zejména otázka ukončení stíhání německých válečných zločinců, když po dvaceti letech, tj. v roce 1965, mělo podle mezinárodního práva dojít k jejich promlčení.⁴⁴

Určitou šanci k posunu ve vzájemných vztazích otvíraly pro československou zahraniční politiku a její vlastní aktivitu možnosti spojené s případným úspěchem reformního procesu Pražského jara. Ale ten byl vojensky Sovětským svazem a dalšími státy sovětského bloku násilně zastaven. Československo tak i svůj vztah k německé problematice a zejména k SRN mohlo odvíjet zas a jen od představ a zájmů sovětské politiky. Její zájem na politice uvolnění – cílově ovšem spojenou s mezinárodním stvrzením sovětských zájmů a z toho i plynoucí reality jí ovládaného bloku států střední a jihovýchodní Evropy – vytvořil jeden přece jen příznivý pól přístupu. Tím druhým pak bylo zase ze strany SRN úsilí o normalizaci s východními sousedy ztvárněné v podobě Ostpolitik spolkového ministra zahraničí a posléze spolkového kancléře Willyho Brandta. Prvními a hlavními výsledky toho byly smlouvy o zásadách vzájemných vztahů uzavřené v srpnu 1970 a v prosinci téhož roku se Sovětským svazem a Polskem. Důležité zde byly zejména pasáže týkající se zřeknutí použití síly a hrozby silou ve vzájemných vztazích a zřeknutí se jakýchkoli územních nároků.⁴⁵ Dne 21. prosince 1972 byla po předchozím uvolňování vzájemných styků uzavřena smlouva o vzájemných vztazích mezi SRN a NDR, kde přidanou hodnotou oproti předchozím smlouvám bylo jejich vzájemné uznání a navázání diplomatických styků.⁴⁶

Posledním článkem v řetězu těchto úspěšných diplomatických aktivit byla normalizace vztahů mezi SRN a Československem. Zde posun vázl na odlišných stanoviscích k Mnichovské dohodě. Československá strana trvala na její neplatnosti od samého počátku, německá strana na neplatnosti až po jejím porušení Hitlerem na základě okupace českých zemí 15. března 1939. Německá strana svůj postoj kontinuálně zdůvodňovala tím, že uznání neplatnosti dohody od samého počátku by mělo nepřípustný dopad na sudetské Němce, kteří jsou nyní spolkovými občany. A to v tom, že by to anulovalo či učinilo spornými všechny právní akty, k nimž došlo

⁴³ Např. v podobě protestních prohlášení ministerstva zahraničních věcí ke každoročně konaným srazům krajského sdružení sudetských Němců, kterým svou podporu i v podobě osobní účasti vyjadřovali i někteří němečtí vládní činitelé.

⁴⁴ K zabránění toho se československá strana uchýlila i k fingovanému nálezu tajných nacistických dokumentů na Šumavě. Československá strana si pak přičítala zásluhu, že to přispělo k tomu, že 26. listopadu 1968 OSN přijalo Úmluvu o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti bez ohledu na dobu jejich spáchání. (Blíže viz BITTMAN, L.: *Mezinárodní dezinformace: černá propaganda, aktivní opatření a tajné akce*. Praha : Mladá fronta, 2000, s. 180; ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha : Epoque, 2009, s. 130).

⁴⁵ *Dokumenty k politice obou německých států a k úsilí o normalizaci vztahů v Evropě 1964–1972*, s. 408–409, 426–427. Na základě článku III smlouvy pak Polsko se SRN 14. 9. 1972 navázalo diplomatické styky.

⁴⁶ Tamtéž, s. 568–569.

na základě stavu, který Mnichovská dohoda přivodila (připojení území obývaného německou menšinou k Německu).

Po řadě jednání a sondáží, probíhajících od jara roku 1971 a týkajících se i dalších záležitostí,⁴⁷ českoslovenští i západoněmečtí vyjednavací došli k dohodě, jejíž text byl 20. června 1973 parafován oběma ministry zahraničních věcí v Bonnu. Dne 11. prosince 1973 pak byla smlouva o vzájemných vztazích podepsána předsedy vlád a ministry zahraničí obou států. Text této Pražské smlouvy byl doprovázen ještě dalšími dokumenty vztahujícími se k provádění a výkladu jednotlivých článků smlouvy a dopisy obou ministrů zahraničních věcí týkajícími se humanitárních otázek.

Základem smlouvy byla formulace článku I týkajícího se Mnichovské dohody, kde její neplatnost byla vyjádřena dohodnutým kompromisním termínem nulity: „Československá socialistická republika a Spolková republika Německa považují Mnichovskou dohodu z 29. září 1938 vzhledem ke svým vzájemným vztahům podle této smlouvy za nulitní.“⁴⁸ Na to navazoval v zájmu německé strany článek II, kde se uvádělo, že smlouva „se nedotýká právních účinků, které vyplývají vůči fyzickým nebo právnickým osobám z práva použitého v době od 30. září 1938 do 9. května 1945.“⁴⁹ Důležitá byla rovněž pasáž odstavce 3 tohoto článku, že „smlouva netvoří svými prohlášeními o Mnichovské dohodě právní základnu pro materiální nároky Československé socialistické republiky a jejích fyzických a právnických osob.“⁵⁰ I když interpretaci termínu nulity v podstatě každá strana pojímala na základě svých předchozích stanovisek, důležité bylo, že se to nestalo již překážkou k uzavření smlouvy a dalšího rozvoje vztahů. V den podpisu smlouvy byly také mezi oběma státy navázány diplomatické styky na úrovni velvyslanectví.⁵¹

I přes složitější projednávání ve spolkovém sněmu byla smlouva úspěšně na obou smluvních stranách ratifikována a výměnou ratifikačních listin 19. července 1974 vstoupila v platnost. Její význam lze spatřovat ve dvou rovinách. V bilaterální rovině, i když z hlediska povahy režimu z československé strany zůstávala řada limitů a omezení, znamenala výrazný posun ve vzájemných vztazích. V multilaterální rovině její význam spočíval v tom, že tvořila nezbytný článek kontextu v zájmu jak SRN a její Ostpolitik, tak i sovětského zájmu na uvolnění napětí v Evropě a rozvoji vztahů se Západem.

Byť v jiné než původně výchozí podobě tak vlastně československá strana německou otázku na základě dosažené úpravy vztahů k oběma německým státům považovala za ne-li zcela vyře-

⁴⁷ Mj. i toho jako nazývat SRN. Československá strana ji totiž označovala neoficiálně jako západní Německo, oficiální termín zněl Německá spolková republika, protože německý název Spolková republika Německo (Bundes Republik Deutschland) popíral, že na území Německa existuje i další německý stát – NDR. Nakonec se došlo ke kompromisu, přejímající název SRN v angličtině, francouzštině či ruštině – Spolková republika Německa.

⁴⁸ VESELÝ, Z., ed.: *Dějiny českého státu v dokumentech*. 3. vyd. Praha: Professional Publishing, 2012, s. 738.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ To otevřelo cestu k navázání diplomatických styků i mezi SRN a Bulharskem a Maďarskem (21. 12. 1973), které je ze solidarity s Československem podmiňovaly právě normalizací vztahů SRN s Československem na základě vypořádání Mnichovské dohody.

šenou, tak stabilizovanou do té míry, že nebude ohrožením stability, stvrzené závěry helsinského summitu KBSE v roce 1975.

Oproti oficiální politice v této záležitosti zcela odlišný přístup zaujal československý disent, který v Pražské výzvě Charty 77 z 11. března 1985 zdůraznil sjednocení Německa jako nezbytný předpoklad k překonání rozdělení Evropy, ovšem při zachování současného územního statu quo: „Nelze-li v perspektivě evropského sjednocení nikomu upírat právo na seberealizaci, platí to i pro Němce. Jako žádné jiné, ani toto právo nelze uplatnit na úkor druhých, ani s přehlížením jejich obav. Prohlašme tedy jednoznačně, že východisko není možné hledat v nějaké další revizi evropských hranic. Hranice by v rámci evropského sblížení měly být stále méně významné, ale ani to nelze vykládat jako příležitost k nacionalistickým recidivám. Příznějme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států v jejich dnešních hranicích. Po východních smlouvách Bonnu a po Helsinkách by se mohlo uzavření mírové smlouvy s Německem stát jedním z významných nástrojů pozitivní změny v Evropě...“⁵²

3. Od sjednocení Německa do rozdělení Československa (1990–1992)

Jestliže na úvodu předchozí kapitoly byl zvrátovým mezníkem ve vztahu k německé otázce rok 1949, v němž možno říci naplno začala studená válka a jejím rámci i rozdělení Evropy, o čtyřicet let později rok 1989 představuje začátek procesu opět opačného, kdy s koncem studené války skončilo i rozdělení Německa. Málokdo by v euforii vztahující se k sovětské perestrojce očekával, že dominovým efektem padnou komunistické režimy v zemích střední a jihovýchodní Evropy a nakonec i včetně Sovětského svazu samotného a že německá otázka dojde svého řešení v počátečních představách, tedy v podobě sjednocení Německa.

Proces německého sjednocení byl především projevem vůle východoněmeckého obyvatelstva, které svůj odpor k dosavadnímu režimu vyjádřilo oním „hlasováním nohama“, vrcholícím pak masovým exodem východoněmeckých turistů přes Maďarsko, Československo a Polsko do SRN. A nikdo vedle tak náhlého pádu komunismu neočekával doslova turbulentní akceleraci německého sjednocení.⁵³ Nicméně do roka se stalo sjednocení Německa realitou. A zde i aj především díky velmocem, které svou roli garanta německého sjednocení konečně dokázaly naplnit na základě smlouvy uzavřené USA, Sovětským svazem, Velkou Británií a Francií s oběma německými státy v Moskvě 12. září 1990 (smlouva 2 + 4).⁵⁴

⁵² CÍSAŘOVSKÁ, B., PREČAN, V., eds.: *Charta 77: dokumenty 1977–1989*, 2. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 693.

⁵³ I kancléř Kohl německé sjednocení v podobě připojení NDR k SRN na základě výše uvedeného článku 23 ústavy pojímal v podobě svého desetibodového plánu jako postupný proces, kde prvním stupněm bude konfederativní svazek obou německých států (DIECKMANN, K., REUTH, R., G.: *Helmut Kohl: chtěl jsem sjednocení Německa*. Praha : Karolinum, 1997).

⁵⁴ Oficiální název smlouvy zněl *Smlouva o konečném uspořádání ve vztahu k Německu (Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990))*, s. 458–463).

Československá diplomacie sjednocení Německa uvítala. A to v situaci, kdy se zásadní změny odehrály i v samotném Československu. Pád komunistického režimu v listopadu 1989 znamenal spolu s obnovou demokratických poměrů i obnovu postavení Československa jako suverénního státu. Za této nové situace i německá otázka ve vztahu k Československu již nepředstavovala problém spojený s bezpečností a ohrožením, ale již posunuta do roviny spolupráce dvou demokratických států.

Kvalitativně nová základna vzájemných vztahů vyžadovala ovšem vedle dílčích opatření umožňujících rozvoj vzájemných vztahů i nové smluvní zastřešení. Po více než ročním jednání byla v Praze za návštěvy spolkového kancléře Helmutha Kohla 27. února 1992 podepsána *Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci*. I když v řadě pasáží byla smlouva obsahově shodná s podobnými smlouvami, které v rámci polistopadové zahraniční politiky Československo uzavřelo v průběhu roku 1991 s Itálií, Francií či Polskem, přesto smlouva s Německem pro složitost předchozích vztahů byla mnohem závažnější a vyžadovala vyjádřit se k některým problémům specificky. To odrážela již preambule smlouvy, kde byla stvrzena kontinuita československého státu od roku 1918 s odkazem na Pražskou smlouvu z roku 1973 potvrzena též nulita Mnichovské dohody.

I když smlouva obsahovala i další důležité pasáže jako podpora Německa při začleňování Československa do Evropských společenství (čl.10, odst. 2), přesto se v československém prostředí ve vztahu k minulosti stala předmětem kritiky a odmítání zejména z řad levicové části politického spektra a veřejnosti.⁵⁵ Ve vztahu k výše uvedené pasáži o kontinuitě československého státu konkrétně bylo kritizováno, že německý pojem existujících hranic mezi oběma státy – *bestehende Grenze* – může vést k jejich zpochybnování. Ve vztahu k citlivé problematice odsunu bylo kritizováno, že preambule smlouvy používá jen pojem vyhnání, který vyznívá vůči československé straně negativně.⁵⁶ Kritizována byla též absence problematiky majetkoprávních záležitostí, které na základě dopisu mezi oběma ministry zahraničních věcí byly ze smlouvy vyloučeny.⁵⁷ Určitý stín v této souvislosti i u prezidenta Václava Havla na Kohlovu výše uvedenou návštěvu vrhla kancléřova neochota k symbolickému gestu, jímž by uctil památku obětí nacistického teroru.⁵⁸

Uvedené problémy a deficity však byly převáženy prudkým rozvojem vzájemných vztahů zejména v ekonomické oblasti. Během roku 1992 se SRN stala nejvýznamnějším partnerem Československa v oblasti zahraničního obchodu a zahraničních investic. Obraz Německa se ve vědomí lidí začal velmi rychle proměňovat z předchozí komunistickou propagandou líčeného

⁵⁵ Podobně tomu bylo i na německé straně, kde zejména z prostředí sudetských Němců zaznívala kritika, že smlouva je ústupkem vůči československé straně.

⁵⁶ „...vědomy si četných obětí, které si vyžádalo panování násilí, válka a vyhnání, a těžkého utrpení, jež bylo způsobeno mnoha nevinným lidem...“ (VESELÝ, *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 758).

⁵⁷ HANDL, V. et al.: *Vztahy Spolkové republiky Německo ke státům střední Evropy od roku 1990*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 201.

⁵⁸ KAISER, V.: *Prezident: Václav Havel 1990–2003*. Praha : Paseka, 2014, s. 158.

nepřítele v obraz obdivu úrovně Německa ve všech sférách a ne na posledním místě i v konzumní dimenzi.

Na přelomu let 1992/1993 došlo k rozdělení Československa. A i když ještě ve vztahu k Německu zejména na české straně zůstávaly některé problémy, přesto pro oba nástupnické státy československé federace předchozí vývoj mezinárodních poměrů a aktivita československé diplomacie vedly k tomu, že vše podstatné, co představovalo německou otázku jako problémovou záležitost, se již v zásadě podařilo zvládnout či vytvořit k tomu předpoklady.

Závěr

Jestliže na základě smlouvy o vypořádání vztahů k Německu a následných smluv došlo ke konečnému dořešení německé otázky v mezinárodní dimenzi, v rámci bilaterálních vztahů byl stále určitým problémem rozdílný postoj k minulosti, který se po rozdělení Československa na přelomu let 1992/1993 stal v této souvislosti především záležitostí v rámci česko-německých mezistátních vztahů. Jednalo se o to, co nepostihla přátelská smlouva z roku 1992, a to postoj k osudu německé menšiny po roce 1945. Kompromisní a shodné řešení pak přinesla až o pět let po přátelské smlouvě česko-německá deklarace z roku 1997, která se i přes řadu výhrad a kritik stala dalším pilířem k rozvoji vzájemných vztahů. Ale protože německá otázka byla vyřešena v zásadě a určujícím způsobem v mezinárodním prostředí ještě v době existence Československa, její doznívání a další rozvoj vzájemných vztahů v rámci bilaterálních vztahů česko-německých, jakož i slovensko-německých, již představují problematiku pro další studie. A je též zřejmé, že vyrovnání se s minulostí ve vztahu k německé otázce právě v případě jak českého, tak i slovenského národa, jakož i národů dalších, zcela neskončilo uzavřením německé problematiky diplomatickými akty v mezinárodní a mezistátní rovině. V rovině osobních prožitků, tragédií a traumat způsobených prvotně zločiny nacistického Německa a celkově hrůzami druhé světové války jím zaviněnou se ještě jedná i po desítkách let o problematiku stále citlivou. Vytvoření příznivých předpokladů pro rozvoj vztahů v mezistátní rovině však může tomuto procesu osobního vyrovnání se s minulostí výrazně napomoci.

I pro Československo tak byla německá otázka v rámci mezinárodního prostředí a posléze i bilaterálních vztahů vyřešena až po skončení studené války, rozpadu sovětského bloku a sjednocení Německa. To se jako demokratický stát pro demokratické Československo stalo nejen významným partnerem, zejména v ekonomické oblasti, ale později dokonce i spojencem v rámci NATO a EU.

ZUZANA MÉSZÁROSOVÁ-LAMPL

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra

TENDENCIE VOLEBNÉHO SPRÁVANIA PRÍSLUŠNÍKOV MAĎARSKEJ MENŠINY NA SLOVENSKU

TRENDS IN VOTER BEHAVIOUR OF MEMBERS OF HUNGARIAN MINORITY IN SLOVAKIA

The study discusses the dynamics of voter interest of the Hungarians living in Slovakia, their election preferences and opinions on the current Hungarian political representation in Slovakia. It is based on the sociological surveys conducted by the Institute for Minority Research since the turn of the millennium. The last survey was undertaken in June 2019. It was carried out in 149 municipalities of southern Slovakia. The sample consisted of 1000 adult subjects of Hungarian nationality and was representative in terms of gender, age, education, proportion of Hungarian population in individual districts and type of municipality. According to 88% of the respondents, it is necessary for the Hungarians in Slovakia to have their own political representation. 67% of the respondents believe that its most adequate expression would be one Hungarian political party while for 21%, it would be several mutually cooperating Hungarian parties. If parliamentary elections were held now, 67% of the respondents would participate and 59% of the respondents would vote for the current Hungarian parties. Should these parties merge, 75% would participate in the elections and 70% would vote for a joint Hungarian political entity.

Key words: parliamentary elections; voter interest; turnout; election preferences; political representation; parliamentary representation of Hungarians living in Slovakia

Úvod

Fórum inštitút pre výskum menšín sa od svojho založenia popri základnom sociologickom výskume zaoberá i prieskumom verejnej mienky. Iba od prelomu tisícročia sme zrealizovali 10 prieskumov venovaných čiastočne alebo výlučne práve aktuálnym otázkam verejného života. Výsledky väčšiny týchto prieskumov neboli doteraz verejne publikované. V tejto štúdií budem popri čerstvých údajoch nášho posledného prieskumu z júna 2019 čerpať i z tých predchádzajúcich prieskumov, ktoré svojím zameraním umožňujú komparáciu skúmaných fenoménov v jednotlivých časových úsekoch, ako aj sledovanie ich vývoja. Ide o nasledujúce dotazníkové

prieskumy: v roku 2008 na vzorke 800 opýtaných (ďalej len rok/vzorka), v roku 2010/1022, v roku 2011/800, v roku 2013/1152, v roku 2015/1000, v roku 2018/800 a v roku 2019/1000 respondentov.¹ Cieľovou skupinou všetkých prieskumov bola dospelá maďarská populácia, t. j. osoby maďarskej národnosti vo veku 18 a viac rokov; z nich sme pomocou kvótného výberu zostavili vzorku, reprezentatívnu podľa pohlavia, vekových skupín (15 – 34 rokov, 35 – 55 rokov a nad 55 rokov), najvyššieho dosiahnutého vzdelania (základné, stredoškolské bez maturity, stredoškolské s maturitou, vysokoškolské), podľa typu obce (v niektorých prieskumoch sme rozlišovali iba mesto a dedinu, v iných sme zohľadňovali aj veľkosť obce podľa počtu obyvateľov) a podľa podielu maďarskej populácie v jednotlivých okresoch. Terénne práce prebiehali v 16 okresoch južného Slovenska s národnostne zmiešaným obyvateľstvom, ďalej v Bratislave a v Košiciach.

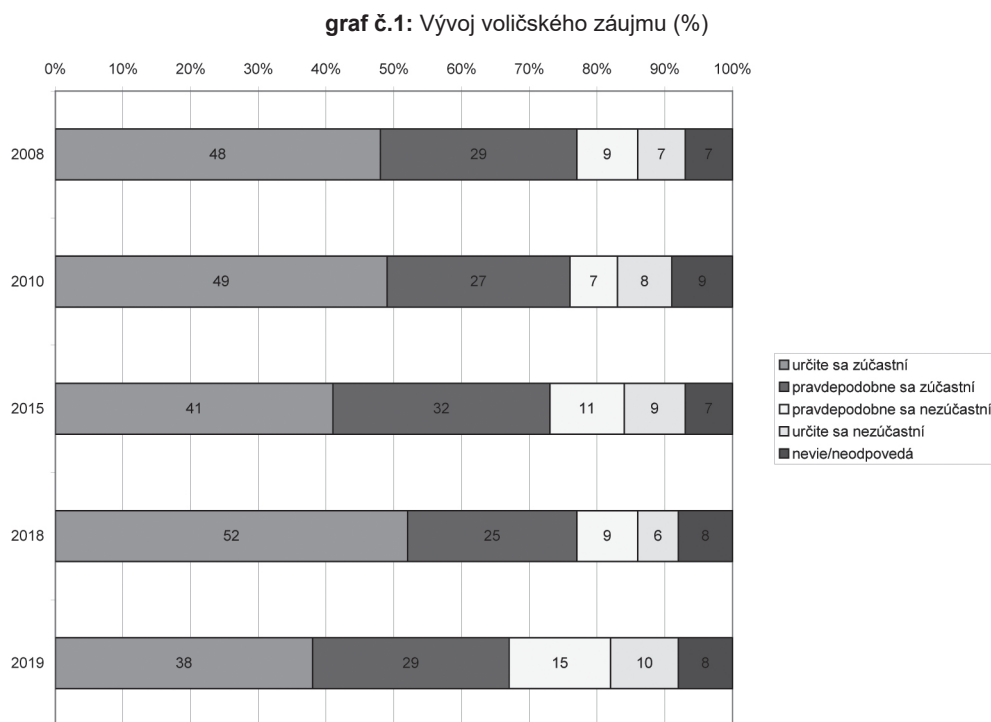
Najnovšie údaje sú čerpané z prieskumu verejnej mienky, ktorý sme realizovali v období od 17. do 30. júna 2019. Podobne ako pri predchádzajúcich prieskumoch respondentmi boli i tentoraz osoby maďarskej národnosti. Okrem aktuálnych otázok verejného života bol prieskum zameraný aj na skúmanie národnej identity. Už aj z prvostupňovej analýzy dát je zrejmé, že vo vzorke sú spontánne zastúpené rôzne typy národnej identity, počnúc tzv. pevnou maďarskou identitou až po slovenskú. Vzhľadom na aktuálnu politickú situáciu, keď je otáznou, či Maďari na Slovensku budú mať v blízkej budúcnosti vlastné parlamentné zastúpenie, v nasledujúcom texte sa nebudem venovať otázkam národnej identity, ale pokúsim sa zmapovať volebné správanie maďarskej populácie, ďalej jej názory o súčasnosti a budúcnosti maďarskej politickej reprezentácie na Slovensku.

Vývoj voličského záujmu a volebnej účasti

Volebný úspech každej politickej strany závisí od mnohých faktorov. Jedným z najdôležitejších je voličský záujem. Ak je voličský záujem nízky, potenciálni voliči nechcú ísť k urnám. Ale ani vysoký voličský záujem sám osebe ešte nezaručuje úspech politickej strany, pretože najdôležitejší je hlas vhodený do urny. Začnime preto našu analýzu vývojom voličského záujmu a volebnej účasti Maďarov v uplynulých rokoch.

Vývoj voličského záujmu Maďarov na Slovensku od roku 2008 po súčasnosť znázorňuje graf č.1.

¹ Časť tejto štúdie vznikla v rámci porovnávacieho výskumu „1989–2019 – Tridsať rokov spôsobu života Maďarov na Slovensku optikou 30 sociologických výskumov“. Výskum bol realizovaný s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín Ministerstva kultúry SR.

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

V rokoch 2008 a 2010 bol voličský záujem prakticky rovnaký: tri štvrtiny opýtaných v oboch prieskumoch uviedli (v roku 2008 – 77 %, v roku 2010 – 76 %), že určite alebo pravdepodobne sa zúčastní na parlamentných voľbách, ktoré sa budú konať v blízkej budúcnosti. V roku 2015 dochádza k miernemu poklesu voličského záujmu (73 %). Znížil sa najmä záujem kmeňových voličov, teda tých, ktorí by určite išli voliť: zatiaľ čo v predchádzajúcich rokoch tvorili takmer polovicu (48 – 49 %) respondentov, v roku 2015 ich podiel klesol na 41 %. V roku 2018 sa táto klesajúca tendencia zastavila. Vlani v lete sa akoby vrátil záujem o voľby, ktorý bol charakteristický pre roky 2008 – 2010: znova 77 % potenciálnych voličov odpovedalo, že by sa dostavili k urnám, a dokonca 52 % by určite volilo. Pokiaľ ide o súčasný stav, v roku 2019 prvýkrát klesol voličský záujem Maďarov pod 70 %. Na otázku, či by išli voliť, ak by boli voľby v sobotu budúceho týždňa, 67 % opýtaných odpovedalo kladne, štvrtina záporne a 8 % nevedelo alebo neodpovedalo. Teda v porovnaní s odpoveďami z roku 2018 klesol podiel potenciálnych voličov o 10 percentuálnych bodov a podiel potenciálnych nevoličov vzrástol o 10 percentuálnych bodov. Súčasne prvýkrát za tieto roky klesol podiel kmeňových voličov (pevne rozhodnutých ísť voliť) pod 40 % – konkrétne na 38 %, čo je o 14 percentuálnych bodov menej než v roku 2018. Tieto údaje svedčia o poklese voličského záujmu Maďarov za posledných desať rokov, pričom

tento pokles je najvýraznejší – ak nepočítame rok 2018, ktorý bol výnimkou – práve v kategórii kmeňových voličov.

Signalizuje pokles voličského záujmu aj pokles volebnej účasti? Nie je jednoduché zistiť volebnú účasť Maďarov, keďže volebné štatistiky nie sú triedené podľa národnosti. Volebná účasť Maďarov sa zisťuje odhadom tak, že národnostná štruktúra danej obce sa porovná s tamojšími volebnými výsledkami (Krivý, 1999:11)² a predpokladá sa, že hlasy za maďarské strany sú od maďarských voličov žijúcich v danej obci (napríklad ak v Dunajskej Strede SMK získala vo voľbách roku 1998 74,6 % hlasov, tak sa predpokladá, že ich dostala od maďarských voličov, to znamená, že volebná účasť Maďarov v Dunajskej Strede bola minimálne okolo 75 %, ale pravdepodobne ešte vyššia, lebo okrem Maďarov hlasujúcich za SMK nemožno vylúčiť ďalších maďarských voličov, ktorí hlasovali za slovenské strany). Primárnym zdrojom volebnej účasti je teda volebná databáza Štatistického úradu SR. Popritom sa môžeme opierať tiež o empirické údaje získané z prieskumov, konkrétne o odpovede na otázku, či sa respondenti zúčastnili na predchádzajúcich parlamentných voľbách. Oporným bodom môžu byť aj údaje exit pollu zistené v deň volieb. Odhad volebnej účasti Maďarov v období r. 2010 – 2016 nachádzame u viacerých autorov (Oriskó, 2016; Harrach, 2017:132, 135) a tieto odhady hovoria o poklese volebnej účasti Maďarov. V tejto štúdiu sa pokúsím o odhad vývoja volebnej účasti maďarských voličov v predchádzajúcom období, teda od roku 1990 do roku 2010. Vychádzam z volebnej účasti na úrovni okresov a z počtu hlasov odovzdaných za maďarské strany.

Volebná účasť na Slovensku bola najvyššia v roku 1990, keď k volebným urnám prišlo 95,39 % voličov (tabuľka č. 1, 2. stĺpec). Najnižšia bola v roku 2006 (54,67 %), keď Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) vystúpilo z vlády a boli vypísané predčasné voľby. Odvtedy volebná účasť mierne stúpla. Na posledných parlamentných voľbách v roku 2016 predstavovala 59,82 %.

V 3. stĺpci tabuľky č. 1 uvádzam priemer volebnej účasti 16 okresov na južnom Slovensku s národnostne zmiešaným obyvateľstvom. Sú to práve tie okresy, v ktorých v minulosti prebiehali a aj v súčasnosti prebiehajú naše prieskumy verejnej mienky a iné prieskumy,³ lebo v nich žije drvivá väčšina Maďarov na Slovensku. Vidíme, že priemerná volebná účasť v týchto okresoch bola vždy nižšia než celoslovenský priemer, pričom medzi jednotlivými okresmi boli značné rozdiely, čo naznačuje interval medzi minimálnou a maximálnou volebnou účasťou v 4. stĺpci

² Krivý neskúma volebnú účasť, ale volebné výsledky jednotlivých strán. V súvislosti s volebnou účasťou poukazuje len na to (c. d., 71), že pri triedení obcí na základe podielu maďarského obyvateľstva (v 15 okresoch, kde podiel Maďarov v 90. rokoch presahoval 10 %) na slovenské, maďarské a zmiešané volebné účasť na maďarských územiach bola vo voľbách v rokoch 1994 a 1998 vyššia než na slovenských a zmiešaných územiach, hoci tento maďarský „náskok“ v roku 1998 už zďaleka nebol taký markantný ako v roku 1994 (volebná účasť v roku 1994: maďarské územie 82,2 %, zmiešané 72,9 %, slovenské 78,4 %; volebná účasť v roku 1998: maďarské územie 88,6 %, zmiešané 84 %, slovenské 84,8 %). Tento odhad teda nevychádzal z údajov na úrovni obcí a okresov, ale z údajov triedených podľa autorom zvoleného kritéria.

³ Do prieskumov býva zahrnutá aj Bratislava a Košice, volebná účasť Maďarov v týchto mestách však z hľadiska tejto štúdie nie je relevantná, preto sa nimi nezaobráam.

tabuľky č. 1. Volebnú účasť na parlamentných voľbách v zmienených 16 okresoch jednotlivo uvádzame v tabuľke č. 2.

V siedmich parlamentných voľbách bol „najaktívnejší“ okres Nitra, kde účasť vo všetkých voľbách prevyšovala celoslovenský priemer. V okrese Senec bola vyššia 6-krát, v okresoch Dunajská Streda a Nové Zámky 4-krát, v okresoch Galanta, Levice, Veľký Krtíš a Rožňava 3-krát a v okresoch Komárno, Rimavská Sobota a Košice-okolie 1-krát. V okresoch Šaľa, Lučenec, Revúca, Trebišov a Michalovce bola volebná účasť vždy nižšia než celoslovenský priemer.

Podobne môžeme zistiť, že volebná účasť v týchto 16 okresoch prekračovala celoslovenský priemer v roku 1990 v 5 okresoch, v roku 1992 v 4 okresoch, v roku 2002 v 6 okresoch, v rokoch 2006 a 2010 v 8 okresoch, v roku 2012 v 3 okresoch a v roku 2016 už iba v 2 okresoch.

Volebná účasť v týchto okresoch, samozrejme, nie je totožná s volebnou účasťou tam žijúcich Maďarov, veď okrem nich tu žijú aj Slováci a Rómovia. V každom prípade pri dvoch posledných parlamentných voľbách, v roku 2012 a 2016, celoslovenská volebná účasť prevyšovala volebnú účasť čoraz väčšieho počtu okresov s maďarskou populáciou, a ešte k tomu v čoraz väčšej miere. Iste nie je zanedbateľným faktorom ani to, že v týchto okresoch sa od roku 1990 znížil podiel maďarskej populácie. Z analýzy údajov na úrovni obcí možno predpokladať, že z čoraz menšieho počtu Maďarov sa čoraz menej dostavilo k volebným urnám. To opäť svedčí o poklese volebnej účasti voličov maďarskej národnosti.

Tabuľka č. 1: Volebná účasť (%)⁴

Parlamentné voľby v roku:	Celoslovenská volebná účasť	Priemer volebnej účasti 16 zmiešaných okresov s maďarskou populáciou	Interval volebnej účasti týchto 16 okresov
1990	95,39	94,81	93,29 – 96,29
1992	84,20	83,4	79,83 – 85,94
1994	75,65	nie sú údaje	-
1998	84,24	nie sú údaje	-
2002	70,06	68,93	63,15 – 74,31
2006	54,67	54,34	47,83 – 62,62
2010	58,83	58,44	48,41 – 67,57
2012	59,11	55,23	50,24 – 63,02
2016	59,82	54,09	43,55 – 69,02

Zdroj: volby.statistics.sk, vlastné výpočty

⁴ Za rok 1994 sú k dispozícii údaje o volebnej účasti len na úrovni krajov, za rok 1998 nie sú údaje o volebnej účasti.

Tabuľka č. 2: Volebná účasť 16 zmiešaných okresov s maďarskou populáciou (%) – zvýraznená je volebná účasť prevyšujúca celoslovenský priemer

	Podiel Maďarov 1990/2016	1990	1992	2002	2006	2010	2012	2016
Senec	24,5 – 13,7	96,29	83,19	71,89	57,1	65,19	63,02	69,02
Dunajská Streda	87,2 – 74,9	94,66	83,85	74,31	62,62	67,57	60,67	56,46
Galanta	41,3 – 35,0	95,22	82,17	70,85	55,76	60,57	58,55	59,19
Šaľa	40,2 – 31,3	-	-	67,93	53,84	58,22	55,05	55,71
Komárno	72,2 – 63,8	93,41	79,83	69,38	54,51	60,03	52,4	49,02
Nitra	8,2 – 5,7	95,69	85,94	72,57	57,08	60,64	61,36	63,12
Nové Zámky	41,5 – 33,5	94,98	84,46	73,48	58,02	61,83	58,16	56,53
Levice	31,6 – 24,3	94,42	83,31	70,8	54,88	59,02	55,58	56,61
Veľký Krtíš	30,7 – 24	95,49	87,18	69,91	55,15	56,37	52,68	52,79
Lučenec	30,9 – 23	93,76	82,26	66,39	51,36	53,87	50,8	50
Rimavská Sobota	44,3 – 36	93,79	83,56	67,42	55,51	56,04	52,71	50,54
Revúca	25,5 – 19,1	-	-	64,92	52,54	56,95	51,74	46,93
Rožňava	35,3 – 25,4	96,18	84,68	68,86	53,32	60,59	54,66	51,62
Košice-okolie	16,4 – 9,9	96,18	83,73	67,56	50,64	57,61	54,75	55,63
Trebišov	33 – 26,5	93,29	79,79	63,57	49,37	52,19	50,24	48,81
Michalovce	13,1 – 11	93,99	83,71	63,15	47,83	48,41	51,42	43,55
Priemer	-	94,81	83,4	68,93	54,34	58,44	55,23	54,09
Celoslovenská volebná účasť ¹	-	95,39	84,2	70,06	54,67	58,83	59,11	59,82

Zdroj: volby.statistics.sk

Na volebnú účasť Maďarov možno usudzovať i z počtu hlasov odovzdaných za maďarské strany, a to porovnaním počtu všetkých potenciálnych voličov maďarskej národnosti s počtom voličov hlasujúcich za maďarské strany. Samozrejme, to je tiež len odhad: volebná účasť Maďarov bola pravdepodobne vždy vyššia, pretože vždy boli maďarskí voliči, ktorí hlasovali za slovenské strany a ktorých touto metódou nemožno identifikovať. Okrem toho treba tiež zohľadniť, že maďarské strany – najmä strana Spolužitie – mali aj iných menšinových voličov. Napriek tomu však asi nebudeme ďaleko od pravdy, ak predpokladáme, že voličmi maďarských strán boli do roku 2010 predovšetkým voliči maďarskej národnosti.

V 90. rokoch minulého storočia bolo na Slovensku približne 425-tisíc voličov maďarskej národnosti (t. j. občania vo veku 18 a viac rokov). Tých 292 636 hlasov, ktoré získala volebná koalícia Maďarské kresťanskodemokratické hnutie – Spolužitie v parlamentných voľbách v roku 1990, teda zodpovedá 69 % volebnej účasti maďarských voličov. Ďalšia skupina Maďarov – podľa dobového prieskumu z Maďarska až 20 % maďarských voličov – hlasovala za

maďarských kandidátov figurujúcich na volebnej listine VPN. Takže v roku 1990 bola volebná účasť Maďarov minimálne 89 %, ak však k tomu prirátame, že medzi 450 855 voličmi Komunistickej strany Československa boli aj Maďari (podľa niektorých pamätníkov ich mohlo byť aj 10 %), ich volebná účasť mohla byť vyššia než 94,81%-ná priemerná volebná účasť v okresoch s maďarskou populáciou a pravdepodobne presahovala i celoslovenskú priemernú volebnú účasť predstavujúcu 95,39 %.

V roku 1992 dostala volebná koalícia Maďarské kresťanskodemokratické hnutie – Spoluzitie 228 881 hlasov a Maďarská občianska strana 70 689 hlasov, čiže za tieto strany hlasovalo celkom 299 570 voličov, čo zodpovedá 70 % volebnej účasti Maďarov (bez hlasov odovzdaných maďarskými voličmi za slovenské politické strany, ktorých počet nepoznáme). V roku 1994 získala Maďarská koalícia 292 936 hlasov, čo zodpovedá 69 % účasti, a v roku 1998 Strana maďarskej koalície (SMK) dostala 306 623 hlasov, čo zodpovedá 72 % maďarskej volebnej účasti.

V roku 2002, keď podľa výsledkov nového cenzu klesol počet maďarských voličov na 420-tisíc, tých 321 069 hlasov, ktoré SMK dostala, zodpovedalo 76 % účasti, a 269 111 hlasov v roku 2006 zodpovedalo 64 % maďarskej volebnej účasti. Hoci obidve čísla sú vyššie než vtedajší celoslovenský priemer, ich porovnanie svedčí o výraznom poklese volebnej účasti Maďarov.

Od roku 2010 sme svedkami novej situácie. O SMK i naďalej platí, že jej voličskou základňou sú maďarskí voliči, strana Most-Híd však dostala hlasy aj od slovenských voličov. V roku 2010 SMK získala 109 638 a Most-Híd 205 538 hlasov, v roku 2012 SMK dostala 109 483, Most-Híd 176 088 hlasov, v roku 2016 SMK 105 495, Most-Híd 169 593 a Maďarský kresťanskodemokratický zväz 2 426 hlasov. Po sčítaní všetkých hlasov dostaneme tento výsledok: za prvé dve zmienené politické strany v roku 2010 hlasovalo 315 176, v roku 2012 už len 285 571 voličov a v roku 2016 za tri strany celkom 277 514, teda ešte menej voličov. Z týchto štatistík nemožno jednoznačne určiť volebnú účasť Maďarov. Môžeme iba predpokladať, že z približne 380-tisíc maďarských voličov – aktuálneho počtu, ktorý platí od roku 2010 až dodnes – v roku 2010 a 2012 hlasovalo za SMK 29 %, v roku 2016 hlasovalo 28 % (necelé 1 % volilo MKDZ). To, samozrejme, nepredstavuje kompletnú volebnú účasť maďarských voličov, pretože nezohľadňuje maďarských voličov Mosta-Híd a slovenských strán. Ako som však už uviedla, analýzy z tohto obdobia tiež vykazovali pokles volebnej účasti voličov maďarskej národnosti.

Faktory voličského záujmu a nezájmu

Čo motivuje opýtaných, aby išli voliť, a čo ich odrádza od hlasovania? V prieskume z roku 2008 si na otázku, prečo by išli voliť, mohli respondenti vybrať z možných 11 vopred pripravených odpovedí, ale mohli sformulovať aj vlastnú odpoveď.⁵ Najviac respondentov svoj voličský

⁵ Túto možnosť využilo len niekoľko respondentov a pokiaľ áno, boli to vlastne len varianty vopred pripravených odpovedí, ktoré síce mohli znieť trochu inak, ale z hľadiska podstaty znamenali to isté.

záujem zdôvodnilo tým, že chcú podporiť slovenských Maďarov (86 %) a uvedomujú si svoju zodpovednosť za budúcnosť (85 %). Ďalej 78 % chcelo vyjadriť podporu konkrétnej politickej strane (v drivej väčšine prípadov to bola SMK, v tom čase jediná maďarská politická strana), 69 % považovalo hlasovanie za svoju občiansku povinnosť, 66 % chcelo svojim hlasom ovplyvniť politiku a ďalších 66 % si neprialo víťazstvo inej politickej strany. Voličský záujem 47 % voličov bol motivovaný presvedčením, že parlamentné voľby sú významnou spoločenskou udalosťou. Za voličským záujmom časti respondentov badať aj vplyv okolia, ten však bol oveľa menej motivačný než iné faktory. Voličský záujem rodinných príslušníkov mal vplyv na 30 % respondentov, účasť na voľbách ako vžitá norma, ako niečo, čo „sa patrí“, motivovalo 25 %, voličský záujem susedov a kolegov motivovalo 12 %, resp. 9 % voličov. Môžeme teda skonštatovať, že voličský záujem v roku 2008 predstavoval vyjadrenie snahy aktívne ovplyvniť dianie na spoločensko-politickej scéne a najmä podporiť politickú reprezentáciu, ktorá mala zastupovať záujmy Maďarov na Slovensku. Len v menšej miere bol ovplyvnený voličským záujmom okolitého prostredia či pokračovaním zafixovaných zvyklostí tradovaných z obdobia socializmu, keď všetci volili.

V roku 2008 sme sa respondentov pýtali aj na to, z akých dôvodov by nešli voliť. Túto otázku sme odvtedy položili aj v ďalších štyroch prieskumoch. V tabuľke č. 3 porovnávame príslušné výsledky týchto prieskumov.

Tabuľka č. 3: Dôvody voličského nezájmu, t. j. prečo by nešli voliť (%)

	2008	2010	2015	2019
1. politici nedodržiavajú svoje sľuby	59	86	86	89
2. medzi Mostom-Hídrom a SMK chýba súdržnosť	*	*	73	84
3. politici nezastupujú záujmy voličov	60	77	75	78
4. politika ma nezaujíma	48	60	55	61
5. záujmy nášho regiónu nezastupuje žiadna strana	47	56	59	57
6. zo súčasných strán si neviem vybrať ani jednu	44	53	54	54
7. aj tak nemôžem ovplyvniť, čo sa okolo mňa deje	36	59	52	50
8. moje záujmy nezastupuje žiadna strana	38	65	59	46
9. záujmy starších nezastupuje žiadna strana	34	51	52	46
10. záujmy mladších nezastupuje žiadna strana	34	58	54	44
11. záujmy žien nezastupuje žiadna strana	13	53	50	44
12. môj hlas i tak nezaváži	30	51	45	41
13. záujmy Rómov nezastupuje žiadna strana	*	*	*	22
14. mne je už jedno, čo prinesie budúcnosť	15	26	21	19

Hviezdička * v stĺpci znamená, že daná opcia nebola v tom roku uvedená v dotazníku.

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

V roku 2008 – keď záujmy Maďarov zastupovala v parlamente SMK – spočívali najčastejšie dôvody volebného nezájmu v presvedčení, že politici nezastupujú záujmy voličov a politici nedodržiavajú svoje sľuby. Obidva dôvody mali rovnakú váhu (59 – 60 %) a po nich, s podstatne menšou, no porovnateľnou váhou, nasledovali dôvody, že žiadna strana nezastupuje záujmy regiónu, resp. že respondent nezáujma politika (47 – 48 %).

V roku 2010 sme robili prieskum pred parlamentnými voľbami a hoci už okrem SMK existovala aj strana Most-Híd, v tom čase sa pýtať na súdržnosť či nesúdržnosť medzi nimi ešte nebolo relevantné. Dva najdôležitejšie dôvody volebného nezájmu boli opäť argumenty, že politici nedodržiavajú svoje sľuby (86 %) a nezastupujú záujmy voličov (77 %). Dve tretiny respondentov by nešlo voliť preto, lebo sa domnievali, že ich záujmy nezastupuje žiadna strana.

V prieskume v roku 2015 sme zaradili medzi potenciálne faktory volebného nezájmu aj rozpory medzi stranou Most-Híd a SMK. Pri našich prieskumoch verejnej mienky realizovaných v období rokov 2010 – 2015 sa totiž ukázalo, že čoraz viac maďarských voličov vníma s nevôľou napätie medzi nimi. Najčastejším dôvodom bolo opäť nedodržiavanie sľubov zo strany politikov (86 %) a na druhom a treťom mieste boli takmer s rovnakou váhou argumenty, že politici nezastupujú záujmy voličov (75 %) a medzi stranou Most-Híd a SMK nie je súdržnosť (73 %).

Najzávažnejšie dôvody voličského nezájmu v roku 2019 sú také, že politici nedodržiavajú sľuby (89 %), medzi stranou Most-Híd a SMK chýba súdržnosť (84 %) a politici nezastupujú záujmy voličov (78 %).

Ak to zhrnieme, dvoma najzávažnejšími dôvodmi neúčasti na voľbách podľa všetkých našich prieskumov bolo, že politici nedodržiavajú svoje sľuby a nezastupujú záujmy voličov. A tieto dôvody sa objavujú čoraz nástojčivejšie: v porovnaní s rokom 2008 bol v roku 2019 podiel respondentov uvádzajúcich prvý dôvod vyšší o 30 percentuálnych bodov, v prípade druhého dôvodu je nárast o 18 percentuálnych bodov. K nim pribudol v roku 2015 ďalší dôvod – chýbajúca súdržnosť medzi stranou Most-Híd a SMK, pre ktorý v roku 2019 nemienilo voliť až 84 % potenciálnych nevoličov. V porovnaní s rokom 2015 to predstavuje nárast o 11 percentuálnych bodov, čo svedčí o tom, že vzájomný vzťah týchto dvoch strán mal čoraz väčší vplyv na vývoj voličského záujmu a súbežne zrejme i na vývoj volebnej účasti. Ako sme si ukázali, v skúmanom období došlo teda k poklesu voličského záujmu aj volebnej účasti Maďarov.

Popri týchto hlavných faktoroch volebného nezájmu majú výrazný vplyv aj ostatné faktory a v porovnaní s rokom 2008 je ich vplyv čoraz silnejší. V priebehu uplynulých 10 rokov najväčší nárast (31 percentuálnych bodov) vykazuje argument, že „záujmy žien nezastupuje žiadna strana“, ktorým v súčasnosti zdôvodňuje svoj volebný nezáujem až 44 % respondentov. Pri ďalších faktoroch sme zistili nárast o 10 – 14 percentuálnych bodov. Ostatné dôvody voličského nezájmu – s výnimkou posledných dvoch, t. j. „záujmy Rómov nikto nezastupuje“ a „mne už je jedno, čo prinesie budúcnosť“, na ktoré sa odvoláva zhruba každý piaty respondent – uvádza 41 – 61 % opýtaných.

Do prieskumov v rokoch 2018 a 2019 sme zaradili v súvislosti s účasťou na parlamentných voľbách 2016 aj sériu otázok, ktorou sme sa pokúsili zistiť, čím odôvodňujú svoju volebnú neúčasť tí respondenti, ktorí podľa svojich spomienok v roku 2016 nevolili.

Podľa prieskumu z roku 2018 71 % z týchto respondentov nehlasovalo v parlamentných voľbách 2016 preto, lebo boli sklamaní tým, čo sa v krajine deje, a rovnako 71 % preto, lebo politika ich nezaujíma. 69 % nevolilo, lebo boli sklamaní politikou maďarských strán, 62 % konfliktom medzi stranou Most-Híd a SMK a rovnako 62 % zlou ekonomickou situáciou na južnom Slovensku.

V terajšom prieskume z júna 2019 tri najčastejšie dôvody volebnej neúčasti v roku 2016 boli: sklamanie politikou maďarských strán, sklamanie z toho, čo sa deje v krajine, a nezaujímanie o politiku (všetky tri dôvody zvlášť uviedlo 78 % respondentov). 73 % respondentov sa nezúčastnilo volieb pre konflikt medzi stranou Most-Híd a SMK, rovnako 73 % z dôvodu zlej ekonomickej situácie na južnom Slovensku. 70 % respondentov svoju neúčasť na voľbách 2016 zdôvodnilo tým, že ani jedna strana si nezískala ich priazeň. Tieto prieskumy teda znova potvrdili, že popri ďalších faktoroch volebnej neúčasti politika Mosta-Híd a SMK, ako aj absencia súdržnosti a spolupráce medzi nimi (čo je hlavný dôvod nespokojnosti s politikou týchto strán, teda v podstate ide o ten istý dôvod) do značnej miery prispeli k tomu, že časť maďarských voličov sa v roku 2016 nedostavila k volebným urnám.

Politické predstavy a názory Maďarov v roku 2019

Vráťme sa teraz k prieskumu z roku 2019. Spomínajúc na účasť v parlamentných voľbách 2016, 65 % respondentov uviedlo, že sa zúčastnili, 27 % sa nezúčastnilo, 7 % si nepamätá, 1 % neodpovedalo. Na otázku, ktorú stranu v roku 2016 volili, sme v terajšom prieskume dostali podobné odpovede ako v prieskume z roku 2018. Za stranu Most-Híd, SMK a MKDZ hlasovalo spolu 72 % respondentov (71 % v roku 2018). Pokiaľ ide o hlasovanie za jednotlivé maďarské strany, pri dopytovaní v roku 2018 si respondenti spomenuli, že 56 % hlasovalo za SMK, 15 % za stranu Most-Híd, 0,4 % za MKDZ, kým v terajšom prieskume 55 % tvrdilo, že hlasovali za SMK, 17 % za Most-Híd a 0,3 % za MKDZ. Podľa obidvoch prieskumov 4 % respondentov hlasovalo za slovenské strany a 24 % neodpovedalo alebo odpovedalo, že si nepamätá, koho volilo v roku 2016. Čiže každý štvrtý respondent z nejakého dôvodu nepriznáva svoju stranícku preferenciu pri predchádzajúcich parlamentných voľbách. Navyše na túto otázku mnohí ani neodpovedali: v roku 2018 na ňu odpovedalo 87 % a v roku 2019 iba 78 % vzorky. To všetko naznačuje, že nemalá časť maďarských voličov si nerada verejne priznáva svoju stranícku preferenciu. Tento jav, odrážajúci neistotu (?), zatajovanie (?), pozorujeme od vzniku strany Most-Híd takmer v každom našom prieskume. Preto stranícke preferencie prezentované v ďalšej časti treba považovať za odraz aktuálnej nálady maďarskej verejnosti v júni roku 2019, a nie za prognózu

volebných preferencií jednotlivých strán pre budúce voľby. Takáto prognóza ani nebola prvotným cieľom nášho prieskumu. Aká bude volebná účasť maďarských voličov v parlamentných voľbách 2020, koho a v akej miere budú voliť, je v tejto chvíli ťažké predpovedať. Všetko závisí od politickej vôle a prebiehajúcich rokovaní maďarských politických strán, a predovšetkým od ich výsledku, od následného vývoja maďarskej politickej scény, ale aj od kampane slovenských strán zacielenej na maďarských voličov, od prístupu médií a iných mienkotvorných kanálov a od mnohých ďalších faktorov.

Po tomto krátkom exkurze do minulosti sa zamerajme teraz na budúcnosť. Na otázku, ak by sa parlamentné voľby konali budúcu sobotu, v čase prieskumu – to znamená v júni 2019 – 67 % opýtaných odpovedalo, že by sa ich zúčastnilo (z toho 38 % určite áno a 29 % pravdepodobne áno). Hlasovať by nešiel každý štvrtý respondent (z toho 10 % určite nie a 15 % pravdepodobne nie), 8 % opýtaných nevedelo povedať, či by išli voliť, alebo neodpovedalo na túto otázku. Štatisticky signifikantná priamo úmerná súvislosť sa ukazuje medzi voličským záujmom a stupňom dosiahnutého vzdelania: čím je respondent vzdelanejší, tým je pravdepodobnejšie, že by sa zúčastnil na voľbách, a tým menej je pravdepodobné, že by sa ich nezúčastnil alebo že dá vyhýbavú odpoveď (nevie, či by sa zúčastnil/neodpovedal).

Súčasný voličský záujem úzko súvisí aj s volebným správaním v roku 2016 (tabuľka č. 4). Z respondentov, ktorí v roku 2016 hlasovali za stranu Most-Híd (ďalej 2016 Most-Híd), by teraz volilo menej (84 %) než z respondentov, ktorí v roku 2016 volili SMK (ďalej 2016 SMK), z ktorých až 90 % by išlo voliť i teraz. Z respondentov, ktorí si nepamätali, koho volili v roku 2016, by teraz išlo voliť 69 % a z tých, ktorí nepovedali, koho volili, by teraz volilo 65 %.

Tabuľka č. 4: Ak by sa parlamentné voľby konali budúcu sobotu, išli by ste voliť? (%)

	2019 celá vzorka	2016 Most-Híd	2016 SMK	2016 nepamätá si	2016 neod- povedal
určite nie	10	4	4	7	15
pravdepodobne nie	15	12	6	24	21
pravdepodobne áno	29	43	35	45	29
určite áno	38	41	55	24	36
nevie/neodpovedal	8	-	-	-	-

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

Voličský záujem respondentov je ovplyvnený aj tým, ktorú stranu by teraz preferovali. U tých, ktorí priznávajú svoju konkrétnu stranícku preferenciu, voličský záujem presahuje 80 %: ak by boli parlamentné voľby teraz, zúčastnilo by sa ich 81 % voličov Mosta-Híd, 86 % voličov slovenských strán a 87 % voličov SMK. Z respondentov, ktorí sa ešte nerozhodli, ktorú stranu by volili, alebo na túto otázku neodpovedali, by sa na voľbách zúčastnilo 57 %, teda ich volebný záujem je výrazne nižší než volebný záujem prívržencov konkrétnych politických strán.

Pozrime sa teraz, ako by volili respondenti v parlamentných voľbách, ak by sa konali v čase prieskumu. Podľa prieskumu z roku 2018 (tabuľka č. 5, stĺpec 3) by za vtedajšie tri maďarské

strany hlasovalo celkom 59 %, za slovenské strany 4 %. Podľa terajšieho prieskumu (tabuľka č. 5, stĺpec 4) by za – teraz už – štyri maďarské strany⁶ hlasovalo celkom 59 %, za slovenské strany 13 % opýtaných. To znamená, že kým podpora maďarských strán nevzrástla, podpora slovenských strán sa zvýšila na trojnásobok, čoho značnú časť predstavujú preferencie PS-Spolu a Za ľudí.⁷ Mnohí respondenti však ani pri tejto otázke neprehrádzajú svoju stranickú preferenciu: 37 % v roku 2018 a 30 % v roku 2019, čiže zhruba každý tretí volič z takého či onakého dôvodu – ešte sa nerozhodol, neodpovedá – tají svoju potenciálnu voľbu (i keď je možné aj to, že sa ešte skutočne nerozhodol, veď na politickej scéne je ešte stále množstvo otvorených otázok).

Tabuľka č. 5: Ak by sa parlamentné voľby konali budúcu sobotu a išli by ste voliť, ktorú stranu by ste volili? (%)

Strany	Preferencie v r. 2016 podľa aktuálneho prieskumu v júni 2019	Preferencie v r. 2018 podľa prieskumu v r. 2018	Súčasná preferencie podľa aktuálneho prieskumu v júni 2019
Smer-SD	1,3	0,4	0,8
KDH	0,3	0,4	0,4
SaS	0,5	0,9	0,9
OLANO	0,9	0,9	0,9
Kotleba-ĽS Naše Slovensko	0,3	0,4	1
SNS	0,1	0,1	0
Sme rodina	0,4	0,1	0,4
Most-Híd	16,8	7,8	8,6
SMK	54,9	49,9	48,4
MKDZ	0,3	0,9	1
Maďarské fórum	-	-	0,5
PS a Spolu	-	-	3,7
Za ľudí	-	-	3,7
iná strana	0,4	0,8	0,7
respondenti preferujúci konkrétne strany spolu (zaokrúhlené)	76	63	70
ešte sa nerozhodol/la	-	22,7	13
neodpovedal/a	11,7	14,7	3,7
nešiel/la by voliť	-	-	12,6
nepamätá si	11,8	-	-
ostatní respondenti spolu (zaokrúhlené)	24	37	30

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

⁶ K stranám Most-Híd, SMK, MKDZ pribudla aj strana Maďarské fórum, vedená bývalým poslancom za Most-Híd Zsoltom Simonom.

⁷ Pomerne rozšírený názor, že Kotlebova strana má medzi Maďarmi na Slovensku masovú podporu, je teda číry výmysel.

Ak porovnáme preferencie respondentov z roku 2016 s ich potenciálnymi preferenciami v roku 2019, dostaneme takéto výsledky: 80 % tých, ktorí by v roku 2019 volili stranu Most-Híd, ju preferovali aj v roku 2016 a 83 % tých, ktorí v roku 2019 preferujú SMK, ju volili i v roku 2016. Z voličov Mosta-Híd z roku 2016 by teraz za Most-Híd hlasovala polovica, 17 % by volilo slovenské strany, 15 % SMK a 18 % nie je rozhodnutých/neodpovedalo (*tabuľka č. 6*). Pokiaľ ide o voličov SMK z roku 2016, 84 % percent by volilo SMK i teraz, 7 % by volilo slovenské strany, 1 % Most-Híd a 8 % sa ešte nerozhodlo/neodpovedalo. Tieto údaje svedčia o tom, že v porovnaní s preferenciami z roku 2016 obidve strany stratili časť svojich voličov, strana Most-Híd ich však stratila viac (tu hovoríme iba o maďarských voličoch). Z jej pôvodných priaznivcov z roku 2016 by dnes za Most-Híd hlasovala len polovica a tiež je medzi nimi viac nerozhodnutých než medzi voličmi SMK. Voličská báza SMK z roku 2016 a 2019 sa značne prekrýva, čo svedčí o väčšej lojálnosti k tejto strane.

Pokiaľ ide o respondentov, ktorí si nepamätali, ako volili v roku 2016, 39 % by volilo teraz SMK, 12 % slovenské strany, 9 % Most-Híd a 40 % sa ešte nerozhodlo. Z tých, ktorí neodpovedali na otázku, koho volili v roku 2016, pri terajších voľbách by 29 % volilo SMK, 17 % slovenské strany a 6 % Most-Híd, 48 % je nerozhodnutých, resp. neodpovedalo.

Tabuľka č. 6: Ktorú stranu by v roku 2019 volili tí, ktorí v roku 2016 hlasovali za Most-Híd/za SMK/nepamätajú si, koho volili/neodpovedali (%)

Súčasná preferencie podľa aktuálneho prieskumu v júni 2019	2016 Most-Híd	2016 SMK	2016 nepamätá si	2016 neodpovedal/a
Most-Híd	50	1	9	6
SMK	15	84	39	29
slovenské strany	17	7	12	17
nerozhodnutí/neodpovedali	18	8	40	48
celkom	100	100	100	100

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

Názory na parlamentné zastúpenie Maďarov na Slovensku v blízkej budúcnosti

Udalosti posledného obdobia, najmä výsledok volieb do Európskeho parlamentu a následné prieskumy rôznych agentúr o volebných preferenciách v budúcich parlamentných voľbách, naznačujú ako reálnu alternatívu, že Most-Híd a SMK neprekročia hranicu 5 %, a tak maďarskí voliči od roku 1990 prvýkrát zostanú bez parlamentného zastúpenia. Ako respondenti vnímajú túto situáciu? Považujú vôbec za dôležité, aby voliči maďarskej národnosti mali vlastnú, t. j. maďarskú politickú reprezentáciu alebo im stačí, ak ich budú v parlamente zastupovať sloven-

ské politické strany? Považujú vôbec za potrebné zastupovať záujmy slovenských Maďarov v parlamente?

Pri prvej otázke na túto tému sme sa nepýtali na formu politického zastúpenia Maďarov na Slovensku, ale iba na to, či je takéto zastúpenie vôbec potrebné. Podľa 88 % respondentov je to potrebné, podľa 5 % to nie je potrebné a 7 % nevedelo odpovedať (*tabuľka č. 7*).

Za dôležité ho považujú predovšetkým tí, ktorí by v roku 2019 volili SMK (98 %), a tí, ktorí ju volili aj v roku 2016 (97 %). Takisto aj pre voličov strany Most-Híd v roku 2019, ako i z roku 2016 je to nadpriemerne dôležité (95 % a 93 %). Za najmenej potrebné ho považujú tí, ktorí by v roku 2019 volili slovenské strany alebo ešte nevedia, koho by volili (80 % a 80 %). Pravda, drvivá väčšina týchto dvoch skupín taktiež súhlasí s potrebou vlastnej politickej reprezentácie, postoj potenciálnych voličov slovenských strán a nerozhodnutých v roku 2019 je však podstatne rezervovanejší v tejto otázke než postoj voličov SMK a Mosta-Híd.

Tabuľka č. 7: Považujete za potrebné, aby Maďari na Slovensku mali vlastné politické zastúpenie? (%)

	Je potrebné	Nie je potrebné	Nevie
celá vzorka	88	5	7
2016 Most-Híd	93	2	5
2016 SMK	97	1	2
v r. 2019 by volili Most-Híd	95	1	4
v r. 2019 by volili SMK	98	0	2
v r. 2019 by volili slovenskú stranu	80	12	8
v r. 2019 ešte nevie, koho by volil/a	80	7	13

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

Respondenti však nepovažujú za dôležité iba vlastné politické zastúpenie, ale aj to, aby sa nimi volená strana stala súčasťou vlády (*tabuľka č. 8*). 55 % opýtaných to považuje za dôležité za každých okolností, nezávisle od koalíčných partnerov. Podľa 28 % to závisí od toho, s akými partnermi by mala daná strana vstupovať do koalície, 8 % nepovažuje jej účasť vo vláde za dôležitú a 9 % nemá na to názor.

Tabuľka č. 8: Považujete za dôležité, aby vami volená strana bola zastúpená vo vláde? (%)

	Áno	Nie	Závisí od toho, s akou stranou	Nevie
celá vzorka	55	8	28	9
2016 Most-Híd	60	8	28	5
2016 SMK	59	8	29	5
v r. 2019 by volili Most-Híd	62	5	27	6
v r. 2019 by volili SMK	59	5	29	7
v r. 2019 by volili slovenskú stranu	73	0	21	6
v r. 2019 ešte nevie, koho by volil/a	40	17	35	8

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

Účasť volenej strany vo vláde považujú za dôležitú najmä tí, ktorí by v roku 2019 volili slovenské strany (73 %); okrem pozitívnych odpovedí sa to prejavilo tak, že z nich nikto nedal negatívnu odpoveď, no taktiež aj tým, že ich najmenej zaujíma, s akým koalíčným partnerom by mala ich strana vstupovať do vlády (21 %). Účasť vo vláde je dôležitá pre 62 % terajších voličov Mosta-Híd, 59 % terajších voličov SMK a pre 40 % nerozhodnutých. Vstup volenej strany do vládnej koalície podmieňuje koalíčným partnerom 27 % voličov Mosta-Híd, 29 % voličov SMK a 35 % nerozhodnutých. Zaujímavé je, že voliči Mosta-Híd a SMK z roku 2016 na túto otázku odpovedali rovnako: 60 % podporovalo účasť vo vláde bez výhrad, 28 % ju podmieňovalo koalíčným partnerom, 8 % ju nepovažovalo za dôležitú a 5 % nevedelo odpovedať.

S ktorými stranami nemá vstupovať do vlády strana, za ktorú by ste hlasovali? Päťna desiat respondentov na túto otázku nevedela odpovedať. U ostatných sú ako potenciálni koalíční partneri najviac odmietané strany: Kotleba-ĽS Naše Slovensko (55 %), Smer-SD (45 %) a SNS (43 %).

V ďalšej časti prieskumu sa respondenti mohli vyjadriť aj k možným formám politického zastúpenia (*tabuľka č. 9*). Dve tretiny respondentov za najadekvátnejšiu formu politickej reprezentácie Maďarov na Slovensku považuje jeden maďarský politický subjekt, druhou najpreferovanejšou formou je existencia viacerých maďarských strán, ktoré medzi sebou kooperujú. Túto formu politickej reprezentácie považuje za najadekvátnejšiu každý piaty respondent. 3 % respondentov nepovažuje vlastné politické zastúpenie za potrebné. S inými formami zastúpenia – viacero samostatných, na sebe nezávislých a nekooperujúcich maďarských strán, slovenské strany s maďarskými poslancami, slovenské strany bez maďarských poslancov, zastupujúce aj záujmy Maďarov – sa stotožňoval len úzky okruh respondentov. Z odpovedí na túto otázku vyplýva, že väčšina považuje za dôležitú nielen existenciu politickej reprezentácie, ktorá by zastupovala záujmy Maďarov, ale znova aj to, aby to bola maďarská politická reprezentácia. Súbežne s tým každý desiaty respondent by zastupovanie záujmov maďarských voličov prenechal slovenským politickým stranám.

Postoje voličov Mosta-Híd a SMK – či už bývalých, alebo súčasných potenciálnych – sú však markantne odlišné. Z voličov Mosta-Híd považuje jediný maďarský politický subjekt za najadekvátnejšiu formu len necelá polovica, kým z voličov SMK tri štvrtiny. Vyše tretiny voličov Mosta-Híd z roku 2016 by uprednostnilo zastúpenie vo forme viacerých vzájomne kooperujúcich maďarských strán, 15 % by dôverovalo slovenským stranám. Tretina terajších voličov Mosta-Híd by dala prednosť forme politického zastúpenia s viacerými samostatnými, nespolupracujúcimi maďarskými stranami, každý desiaty s viacerými vzájomne kooperujúcimi maďarskými stranami a 7 % by uprednostnilo politickú reprezentáciu Maďarov cez slovenské strany.

Zastupovanie záujmov slovenských Maďarov by zverila slovenským politickým stranám len mizivá časť voličov SMK. Avšak kým z voličov SMK roku 2016 každý piaty preferuje existenciu viacerých vzájomne kooperujúcich maďarských strán, z voličov SMK roku 2019 už len 2 % a každý piaty by uprednostňoval politické zastúpenie formou viacerých samostatných, nespolupracujúcich maďarských politických strán. Čiže obidve strany majú dve skupiny voličov:

skupinu prívržencov spolupráce maďarských strán, resp. maďarského zjednotenia, a skupinu prívržencov samostatne politizujúcich maďarských strán. Pomer týchto dvoch skupín u voličov Mosta-Híd v roku 2019 je 58 : 35 a u voličov SMK v roku 2019 je 78 : 21. To znamená, že väčšina voličov tak SMK, ako aj Mosta-Híd preferuje spoluprácu maďarských politických strán, voliči SMK však vo väčšej miere než voliči Mosta-Híd. Čo je obzvlášť zaujímavé, u tých, ktorí by v roku 2019 volili slovenské strany, je tento pomer 77 : 15, čiže pokiaľ ide o preferovanie kooperácie maďarských strán, títo voliči sú takmer zarovno s voličmi SMK. Vzniká tak otázka: Je možné, že ak by tieto strany vystupovali spoločne, títo maďarskí voliči by nevolili slovenské strany?

Tabuľka č. 9: Ktorá forma politického zastúpenia by bola najadekvátnejšia? (%)

	Jeden maďarský politický subjekt	Viac nespolupracujúcich maďarských strán	Viac kooperujúcich maďarských strán	Slovenská strana s maďarskými poslancami + slovenská strana + nie je potrebná osobitná maďarská politická reprezentácia
celá vzorka	67	2	21	4 + 3 + 3
2016 Most-Híd	49	1	36	10 + 5 + 0
2016 SMK	77	1	20	2 + 1 + 0
v r. 2019 by volili Most-Híd	48	35	10	6 + 1 + 0
v r. 2019 by volili SMK	76	21	2	1 + 0 + 0
v r. 2019 by volili slovenskú stranu	64	15	13	8 + 0 + 0
v r. 2019 ešte nevie, koho by volil/a	70	20	5	5 + 0 + 0

Zdroj: Oddelenie sociologických a demografických výskumov Fórum inštitútu pre výskum menšín

Svoju úvahu som začala voličským záujmom, a tým ju aj ukončím. V terajšom prieskume sme zisťovali aj to, že ak by sa maďarské strany pred parlamentnými voľbami dohodli na spoločnej politickej reprezentácii, či by to ovplyvnilo voličský záujem Maďarov a či by respondenti hlasovali za túto spoločnú reprezentáciu.

Spolu 75 % respondentov odpovedalo, že by sa za takýchto podmienok na voľbách zúčastnilo (pripomeňme si, že pôvodne, teda bez vízie spoločnej reprezentácie, by išlo voliť 67 %) a 70 % by hlasovalo za túto spoločnú maďarskú politickú reprezentáciu (ak by mali voliť existujúce štyri strany v pôvodnej konštelácii, tak spolu by za ne hlasovalo len 59 % respondentov).

Priamo úmerne so stupňom dosiahnutého vzdelania narastá voličský záujem (na voľbách by sa zúčastnilo 65 % respondentov so základným vzdelaním, ale až 92 % s vysokoškolským vzde-

laním) aj podiel respondentov, ktorí by hlasovali za spoločnú maďarskú politickú reprezentáciu (preferuje ju 60 % respondentov so základným vzdelaním, 83 % s vysokoškolským vzdelaním).

Za týchto podmienok by sa na voľbách zúčastnilo 85 % terajších voličov Mosta-Híd, 88 % terajších voličov SMK, 80 % terajších voličov slovenských strán a ešte aj 65 % nerozhodnutých respondentov. A na záver: pokiaľ ide o hlasovanie za spoločnú politickú reprezentáciu, hlasovalo by za ňu 84 % voličov Mosta-Híd, 87 % voličov SMK, 54 % voličov slovenských strán a taktiež 54 % nerozhodnutých.

Z výsledkov prieskumu z júna 2019 vyplýva, že v prípade politickej reprezentácie založenej na maďarskej „jednote“ by sa jednak zvýšil voličský záujem slovenských Maďarov a rovnako by sa zvýšil počet voličov, ktorí by za ňu hlasovali. I napriek tomu, že časť priaznivcov jednej aj druhej politickej strany má značné výhrady voči druhej strane a voči niektorým jej politikom. Zdá sa však, že tieto výhrady ovplyvňujú voličský záujem Maďarov v menšej miere ako nesúdržnosť, ba nevráživosť subjektov súčasnej maďarskej politickej scény.

Literatúra:

Harrach, Gábor. 2019. *A dél-szlovákiai válsztásstatistikák szociológiai és etnodemográfiai vonatkozásai [Sociologické a etnodemografické aspekty volebných štatistik južného Slovenska]*. In: Harrach, Gábor – Rákóczi, Krisztián. *Külön utakon [Po iných cestách]*. Budapest : L'Harmattan, NPKE, 69 – 159.

Krivý, Vladimír. 1999. *Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby 1992 – 1998*. Bratislava : IVO.

Internetové zdroje:

Oriskó, Norbert. 2016. https://felvidek.ma/wp-content/uploads/2016/03/fm_2016_1b-1.pdf, posledný prístup: 12. augusta 2019.

volby.statistics.sk, posledný prístup: 2019. augustus 12.

MAREK HRUBEC

Centrum globálních studií, Filosofický ústav Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

OMEZENÁ JADERNÁ VÁLKA A JEJÍ DESTRUKTIVITA LIMITED NUCLEAR WARFARE AND ITS DESTRUCTIVENESS

The article discusses the current risks of a limited nuclear war and its consequences for humanity. It presents a critical analysis of the difference between the strategy of global destructive warfare as a result of the classical use of standard nuclear weapons on the one hand and the new political-military plan of a limited, small-scale nuclear war (without global expansion) on the other. The paper clarifies the problems associated with the new US strategy documents that are advancing a line of argument in favour of a limited nuclear war in the context of conflicts of political, corporate and military-technical interests in the global capitalism. It also analyses the background to the current state, i.e. the history of strategies of the possible nuclear war and potential actors of this kind of threat. It draws attention to the current real danger of locally waged limited nuclear warfare and its possible escalation on a global scale.

Key words: nuclear war; limited; global capitalism; strategy

V současné době se zvyšuje riziko omezené jaderné války, které by mohla přinést závažné destruktivní důsledky pro zasažené společnosti a svým významem i pro celé lidstvo.¹ Někteří si vzpomenu, že nedlouho poté, co se Barack Obama stal v roce 2009 prezidentem USA, promluvil k shromáždění lidí před Pražským hradem. Byl to jeho historicky první projev k zahraniční politice. Hájl v něm svět bez jaderných zbraní. Hovořil na téma „závazku Ameriky usilovat o mír a bezpečnost ve světě bez jaderných zbraní“ (Obama, 2013). Nobelův výbor (Nobel Prize Committee) se poté rozhodl udělit mu Nobelovu cenu za mír za jeho mimořádné úsilí v mezinárodní politice, přičemž kladl zvláštní důraz na jeho vizi světa bez jaderných zbraní. Rozčarování ale nastalo velmi rychle. Ponecháme-li stranou jeho vizi záchrany světa před jadernou hrozbou,

¹ Tento článek vychází z mého textu: Hrubec, M., Threat of Limited Nuclear War. *Critical Sociology*, Vol. 45, No. 6, 2019, pp. 785–798 (First Online September 19, 2018).

dokonce ani na sklonku svého druhého funkčního období nenechal Obama uzavřít internační tábor Guantánamo.

Dnes, již téměř 30 let po završení studené války, Trumpova administrativa znovu začleňuje jaderné zbraně do skutečných vojenských plánů a hodlá vybudovat nový arzenál jaderných zbraní pro novou fázi globálního kapitalismu, jak vysvětlím dále ve své stati. Přímé ničivé důsledky takové války by byly katastrofální – výsledkem by byla zdevastovaná společnost. Nejedná se tu o pouhou regressi do mentality studené války. I když byly během studené války jaderné zbraně menšinově považovány za nejkrajnější možný válečný prostředek, jejich hlavní účel byl jiný. Sloužily jako odstrašující prostředek proti nepřátelům (Gaddis, 2016). Nejen velmoci, ale také ostatní národní státy považovaly své jaderné zbraně za prostředek odstrašení (Craig a Radchenko, 2008; Brode, 2014). Zatímco jejich vůbec první použití na konci druhé světové války v Hirošimě a Nagasaki bylo ve skutečnosti zkouškou tohoto druhu zbraní hromadného ničení, od té doby k jejich dalšímu nasazení nedošlo (Rhodes, 2012). V rámci doktríny vzájemně zaručeného zničení (MAD = Mutual Assured Destruction) vyvinuly USA a SSSR jaderné zbraně proto, aby se zabránilo válce. Vzhledem k možnému vzájemnému zničení bylo použití jaderných zbraní dlouho považováno za „myšlení nemyslitelného“ – až doteď.

Nyní jsme však vstoupili do nové epochy vojenských hrozeb. Poprvé v dějinách lidstva jsou jaderné zbraně zvažovány jako reálné vojenské prostředky v rozličných budoucích ozbrojených konfliktech. Nové americké strategické dokumenty, politická stanoviska a korporátní zájmy jsou dokladem změny, která se připravuje v posledních několika letech. Co je důvodem takovéto změny? Jaké zájmové skupiny usilují o tuto změnu? Jaké budou následky válečné dopady po skončení jaderného střetu?

Ve svém článku nabízím kritický rozbor rizik jaderné války a jejich důsledků pro civilisty a společnosti. Je určitým doplněním k analýzám komplexní problematiky globálních souvislostí (Fasenfest, 2010). Budu se zde zabývat rozdílem mezi strategií globální destruktivní války s klasickým užitím standardních jaderných zbraní v rámci doktríny vzájemně zaručeného zničení na jedné straně a novým strategickým plánem omezené jaderné války, bez globálního rozšíření, na straně druhé. Možnost vyhnout se planetární katastrofě je tu předem zmařena už vzhledem ke skutečnému záměru vést jadernou válku, byť jen v omezeném rozsahu. V návaznosti na metodologický přístup kritické analýzy globálního kapitalismu (Robinson, 2004, 2014; Sklair, 2003; Harris, 2016) se touto problematikou nebudu zabývat z hlediska technického bezpečnostního problému, ale z hlediska velké společenské hrozby úzce spjaté se zájmy specifických segmentů nadnárodní kapitalistické třídy v současné fázi technického a technologického vývoje. Pro omezený rozsah článku se tu zaměřím především na kritické a výkladové aspekty analýzy, a to v duchu metodologické diferenciacie kritiky, výkladu a normativity (Hrubec, 2012).

V první části článku se budu věnovat aktuálním podnětům k analýze rizik omezené jaderné války a jejich důsledků. Ozřejmím charakteristiky současné jaderné hrozby pro společnosti a problémy související s novými strategickými dokumenty americké administrativy (Národní

bezpečnostní strategie a Revize jaderného postoje). Ve druhé části se budu zabývat otázkou konfliktů politických, korporátních a vojensko-technických zájmů uvnitř nadnárodní kapitalistické třídy. V třetí části podrobím rozboru vstupní předpoklady současné situace, tj. historickou trajektorii strategií omezené jaderné války od druhé světové války až do současnosti, a možné subjekty tohoto druhu ozbrojeného konfliktu. V závěru zdůrazním vysokou hrozbu jaderné války, abych poukázal na nebývale reálné nebezpečí a jeho důsledky pro společnosti a lidstvo.

Současné hrozby a nové strategické dokumenty

Po rozčarování z Obamových slibů ohledně jaderného odzbrojení učinil Nobelův výbor další pokus. Cena za mír pro rok 2017 byla udělena organizaci Mezinárodní kampaň za zrušení jaderných zbraní (ICAN, International Campaign to Abolish Nuclear Weapons) „za její snahy upozorňovat na katastrofické humanitární důsledky jakéhokoli použití jaderných zbraní a za průkopnické úsilí o dosažení smluvního zákazu takových zbraní“ (oficiální webové stránky Nobelovy ceny, 2018).

Pragmatické snahy Nobelova výboru udělovat cenu jednotlivcům a organizacím za očekávaní jejich činnosti jsou jistě dobře myšleny. Jenže zatímco Výbor společně spolu s masmédií mrhají energií na oslavu osobností, které pouze vyslovují odvážné sliby ohledně odstranění všech jaderných zbraní, jejich pozornost zcela uniká realita současného snažení některých zájmových skupin, které se nesoustřeďují na velké počty a velikost jaderných zbraní, ale naopak na menší zbraně. Jak vysvětlím níže, za Trumpovy administrativy se aktuální americký přístup snaží relativizovat rozdíl mezi konvenčními a jadernými zbraněmi a mezi taktickými a strategickými jadernými zbraněmi. Jejím argumentem je, že by mohlo dojít k použití menších jaderných zbraní a „pouze“ několika málo z nich, což by nezpůsobilo světovou apokalypsu. Nebezpečí jaderného zničení specifického cíle a zpusťování společnosti všude kolem je nyní tudíž mnohem větší než v době studené války (Larsen a Kartchner, 2014).

Vzhledem k tomu, že pro mnoho lidí je obtížné realisticky si představit scénář omezené jaderné války nebo „jen“ jediného jaderného útoku a jeho dopad na společnost, je radno si takovou situaci stručně popsat. Pro ilustraci jaderného útoku mohu odkázat na popis tohoto rizika v knize Benjamina E. Schwartze, jejíž obsah vyplývá zřetelně z jejího podtitulu: „Následky jaderného terorismu“ (2015). Publikace se zabývá situací po případném jaderném útoku v naší současnosti. Vzhledem k vysoké pravděpodobnosti někdo dříve nebo později vypustí klasickou jadernou zbraň, případně použije kufříkovou verzi jaderné nebo podobné bomby v nějakém velkém městě. Hypotéza pro začátek zvažuje mírnější výbuch 15 kilotonové bomby. Jinými slovy, jde o stejnou sílu, jaká byla shozena na Hirošimu (Southard, 2016). Dnes je považována za menší jadernou zbraň. Počet obětí by dosáhl přinejmenším 100 000, ne-li více, město by bylo kvůli radiaci neobyvatelné, elektromagnetický impuls by vyřadil z provozu všechna elektrická

zařízení ve městě, kolaps místní ekonomiky a administrativy by ohrozil životy milionů lidí ve městě a okolí a desítek milionů v celé zemi, škody by vyšplhaly ke stovkám miliard dolarů, útok by měl vážný dopad na světové burzy a svět by byl dočasně ochromen.

Pokud by došlo k použití jaderné zbraně, vláda napadeného státu nemusí nutně ani vědět, kdo za útokem stál. Země podezřelé z útoku by jakýkoli podíl na něm popřely a vyjádřily svou lítost ve snaze předejít odvetným opatřením s použitím jaderných nebo konvenčních zbraní a jistým citelným ztrátám pro svůj režim, a nepochybně i pro celou zemi. V mnoha koutech světa by lidé žili v očekávání protireakce a potenciální jaderné odvety. Taková situace by ovšem představovala vážnější hrozbu, respektive případnou eskalaci s vícerymi vzájemnými jadernými útoky, a následně možné rozšíření jaderného konfliktu v globálním měřítku. Lidé po celém světě by byli otřeseni použitím jaderných zbraní a světa by se zmocnil strach z katastrofického globálního scénáře. Lidé nejsou vůbec připraveni na riziko jaderného válčení, ani na jiná podobná rizika, a většina humanitních a sociálních vědců nejsou žádnou výjimkou (Beck 2009, 2016). A to jak v případě, že by válku zahájil někdo jiný a Spojené státy měly pouze provést odvetná opatření, nebo kdyby omezenou jadernou válku měla zahájit samotná vláda USA.

Co přesně zamýšlejí američtí politici a vojenští představitelé svými strategickými plány, jež se dotýkají uvedené problematiky? Nejrelevantnějším dokumentem, který může v tomto směru osvětlit hlavní strategické tendence, je Národní bezpečnostní strategie, která doznává aktualizaci už od roku 1987, kdy Ronald Reagan předložil její první verzi (Pee, 2015; Suri a Valentino, 2016). Ve své první strategii vyhlášené veřejně v Budově Ronalda Reagana v prosinci 2017 upřesnil prezident Donald Trump, jak má být jeho motto „Amerika na prvním místě“ aplikováno na bezpečnostní otázky (National Security Strategy of the United States of America, 2017). Chtěl se tak jednoznačně vymezit vůči tomu, co vnímal jako Obamovu politiku appeasementu a defetismus. Ve Strategii jsou identifikovány dvě hlavní jaderné mocnosti, konkrétně Rusko a Čína, jako tzv. „revizionistické“ síly, snažící se „utvářet svět antitetický k americkým hodnotám a zájmům“. Dokument přiznává těmto dvěma zemím klíčový globální význam, opakovaně je obě zmiňuje: Čína je zmíněna 33-krát a Rusko 26-krát. Zatímco USA jsou zde uvedeny implicitně jako slábnoucí mocnost, co se týče jejich schopnosti udržet si vedoucí úlohu ve světě, Čína a Rusko jsou výslovně zobrazovány jako sílící mocnosti, jež rozšiřují svůj vliv zejména prostřednictvím hospodářské a politické spolupráce s mnoha národy. Hlavní myšlenkou této koncepce je idea kontrastu mezi unipolárním a multipolárním světem. Za rivala Spojených států amerických je považováno Rusko, konkrétně v evropských a asijských kruzích, a Čína, zejména v indicko-tichomořském regionu.² Na druhou stranu vidí Strategie jako svého důležitého strategického a obranného partnera jinou jadernou mocnost, Indii. Z pohledu USA má tato globální mocnost sehrávat v Asii vyvažovací roli vůči Číně a Rusku. Ve Strategii rovněž najdeme zmínky o dvou

² Pozn. americká administrativa nahradila tímto výrazem původní běžný termín asijsko-tichomořský region na konci roku 2017 (<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/mezi-cinou-a-tchaj-wanem-propluly-dve-americke-lode-washington-tim-vyjadril-nelibost-s-cinskymi-ambicemi-v-tichomori-72511>).

dalších potenciálních jaderných mocnostech. Ty pak Strategie označuje za „výzvy“ a nazývá je diktaturami: Írán a Severní Korea. V tomto případě však USA potřebují k urovnávání sporu o jaderné zbraně na Korejském poloostrově Čínu. Všechny výše uvedené země – společně s nadnárodními teroristickými skupinami – se údajně snaží narušovat prosperitu a bezpečnost USA. „*Se Spojenými státy a našimi spojenci a partnery aktivně soutěží tři hlavní skupiny vyzvatelů. Jsou jimi revizionistické mocnosti Číny a Ruska, tzv. darebácké státy Íránu a Severní Koreje a organizované skupiny představující nadnárodní hrozby, zvláště pak džihádistické teroristické skupiny.*“ (National Security Strategy of the United States of America, 2017: 25).

Strategie je považuje za fundamentální protivníky nejen v mezinárodní sféře, ale také s ohledem na rozdíly mezi hodnotami, které vyznávají USA, a hodnotami útluaku jednotlivců a vymáhání společenské uniformnosti, které zastávají protivníci.

Vydání Revize jaderného postoje (NPR = Nuclear Posture Review) z roku 2018 přináší podrobnou specifikaci plánu v oblasti jaderných zbraní (US Department of Defense, 2018b), a to v ostrém protikladu k verzi Revize jaderného postoje Baracka Obamy z roku 2010, jež se držela ducha jeho protijaderného projevu v Praze v roce 2009 (U.S. Military, Department of Defense, U.S. Government, 2010). Aktuální Revize jaderného postoje 2018, která nově zvažuje i použití malých jaderných zbraní, se sice drží tradičních politických linií, kromě toho nás však přivádí do nové, průlomové epochy, co se týká politických a vojenských operací, neboť má v úmyslu uvést do reality omezené jaderné útoky či války. Již jsem zmínil výše, že americké bombardování Hirošimy a Nagasaki bylo hlavně dramatickým vyústěním výzkumné zkušební aplikace jaderné energie na konci druhé světové války, to jest prvním americkým testem jaderných zbraní – nešlo o součást skutečné vojenské strategie. V pozdějších letech Varšavská smlouva i země NATO vyrobily nejenom další velké jaderné zbraně, ale i menší taktické zbraně v podobě raket krátkého doletu a volně shazovaných neboli neřízených bomb (tj. bez naváděcího systému) apod., ale ty byly pouze součástí mnohem větších, globálních vojenských odstrašujících projektů s hlavními strategickými jadernými zbraněmi (Brode, 2014). Menší zbraně v nich neměly samostatnou roli. A pokud nějak figurovaly po roce 1989 v plánech různých jaderných států v rámci regionálních vztahů, pak opět jako prvek zastrašování.

Poslední Revize jaderného postoje USA se ovšem neomezuje na problémy na hranicích USA nebo problémy spojené s ohrožením samotné existence státu, má geopolitické záměry mimo své hranice. Trump volá po novém mixu jaderných zbraní, včetně menších jaderných zbraní, které mohou být použity samostatně a jednotlivě, aniž by došlo k rozšíření na velký vojenský konflikt. Tím se stává nebezpečí jejich použití mnohem pravděpodobnějším, protože následky nebudou tak ničivé. Je však důležité vědět, co ve skutečnosti „menší“ jaderné zbraně znamenají. Obvykle se jimi myslí, že v okruhu jedné míle mohou zničit všechny lidské bytosti a věci a vážně narušit život společnosti v mnohem větším okruhu, jak jsem naznačil výše. Tento druh taktické zbraně již v americkém arzenálu je, Trump chce vyrábět více menších zbraní a jejich variant. V určitých kruzích panuje představa, že takovouto bombu lze nyní použít v různých typech bitev.

Pokusy otevřít diskusi o samostatném použití menších jaderných zbraní mimo rámec velkých vojenských programů, které operují s velkými jadernými zbraněmi, se začaly objevovat zejména díky nástupu nových technologií umožňujících mimo jiné přesnější vzájemnou kontrolu aktivit protivníků (Larsen, 2014: 3–20). Vyspělé elektronické systémy včetně globálních komunikací operujících s velkými daty, internetu věcí, vysoce přesných vojenských systémů apod. zdá se umožňují mimo jiné i podnikatelské využití jaderných zbraní v omezeném měřítku v konfliktech, které by se nešířily až do totálně vedené globální války. Možnost použití tohoto druhu zbraní nejprve oživilo vojenští, korporátní a političtí aktéři, avšak s inaugurací Donalda Trumpa se tato hra teprve rozehrála. Technologie, zisky, mocenské zájmy a současná politika pro ni vytvořily předpoklady, podmínky a šanci k uplatnění.

K těmto pokusům o šíření malých jaderných zbraní dochází navzdory skutečnosti, že Smlouva OSN o nešíření jaderných zbraní naopak USA právně zavazuje k tomu, aby usilovaly o jaderné odzbrojení: „*Každá smluvní strana se zavazuje vést v duchu dobré vůle jednání o účinných opatřeních k zastavení závodů v jaderném zbrojení v blízké budoucnosti a k jadernému odzbrojení a rovněž o smlouvě o všeobecném a úplném odzbrojení pod přísnou a účinnou mezinárodní kontrolou.*“ (United Nations Office for Disarmament Affairs, 1995: VI).³ Smlouva usilující o zákaz jaderných zbraní je výsledkem mnoha cenných historických zápasů a snah o odzbrojení (Lodgaard, 2010; Bowen a kol., 2018; Smith, 2002). Rovněž by zde měla padnout alespoň krátká zmínka o dalším dokumentu, americko-ruském programu spolupráce při demontáži zbraní hromadného ničení pod názvem Program společného snižování hrozeb (Nunn–Lugar Act, Cooperative Threat Reduction Program), který se uskutečňuje prostřednictvím Agentury pro snižování hrozeb (DTRA, Defense Threat Reduction Agency).

Nadnárodní kapitalistická třída: konflikty politických, korporátních a vojensko-technických zájmů

Je radno pochopit motivaci, proč americká vláda nyní předkládá vojenský dokument o skutečném použití zbraní v omezené jaderné válce. Hojně citovaným důvodem, zpravidla uváděným v hromadných sdělovacích prostředcích, proč se USA ve svých plánech zaobírají skutečným použitím jaderných zbraní ve válečných konfliktech, je „neortodoxní“ Trump. To je však jen povrchní vysvětlení. Za prvé, Trump není tak neortodoxní, jak je nám vykreslován. Přestože byl v prezidentské kampani představován jako alternativní volba, po desetiletí byl sám nedílnou součástí nadnárodní kapitalistické třídy (TCC). Za druhé, Trump a jeho spojenci jsou velmi úzce propojeni se soukromým korporátním vojenským sektorem. Jak vysvětlím níže, exemplárním příkladem a klíčovou osobou zde byl minulý ministr obrany, jehož ministerstvo je pochopitelně

³ 61/1974 Sb. Vyhláška ministra zahraničních věcí ze dne 29. března 1974 o Smlouvě o nešíření jaderných zbraní

tím primárním ministerstvem, co se týče otázek jaderných zbraní. Uvedený příklad je výjimečný, neboť tento muž nepatřil jen k jedné nebo dvěma, ale hned ke třem frakcím nadnárodní kapitalistické třídy. Jednalo se tedy o závažný politický střet zájmů, což v posledku vede i k vyhocení vysoce rizikových vojenských tendencí.

Abychom mohli lépe porozumět zapojení členů Trumpovy administrativy do zmíněných frakcí, navážu na kritické analýzy globálního kapitalismu (Robinson, 2014; Sklair, 2016; Harris, 2016; Carroll, 2010; Peetz a Murray, 2017; Sprague, 2015), zejména rozlišením skupin nadnárodní kapitalistické třídy na čtyři hlavní frakce Leslieho Sklaira (2003: 17–19), a vhodně je doplním. Za prvé, do korporátní skupiny náleží především majitelé velkých korporací a dále jimi najatí korporátní manažeři. Manažeři jsou do ní zahrnuti z toho důvodu, že ačkoli formálně tyto korporace nevlastní, ve skutečnosti se výrazně podílejí na jejich kontrole (směrodatných rozhodnutích) a rovněž mají značný podíl na zisku. Za druhé, do politické skupiny patří politici a byrokraté sloužící majitelům a manažerům korporací. I ti se dělí o nemalý zisk. Za třetí, technická skupina zahrnuje profesionály a odborníky s vysoce ceněnými odbornými znalostmi, které prodávají dalším frakcím nadnárodní kapitalistické třídy. Za čtvrté, do skupiny konzumentů řadíme obchodníky a média kulturního průmyslu, kteří mají v našem informačním věku veliký vliv. Všechny tyto skupiny dohromady tvoří vedoucí třídu – globální mocenskou elitu (Robinson 2012).

Jakkoli mezi příslušníky starší národní kapitalistické třídy a novější nadnárodní kapitalistické třídy panují rozpory, je patrná tendence postupně začlenit příslušníky národní kapitalistické třídy do nadnárodní kapitalistické třídy. Také národní státy, jež byly původně konfrontovány s nadnárodními silami, jsou spíše zapojovány do globálního kapitalismu. Proto tzv. nacionalistické tendence mnohdy v současnosti představují jen různé části nadnárodní kapitalistické třídy (Harris, 2008), jako tomu bylo například v případě prezidentských kandidátů v posledních volbách ve Spojených státech amerických. Zatímco Hillary Clintonovou podporoval hlavně nadnárodní kapitál Wall Streetu, sám Donald Trump podniká v nadnárodním prostoru a stejně tak i jiní členové jeho vlády.

Vojenský sektor je daleko více než jiná odvětví spjat s národními strategickými zájmy, což však neznamená jeho izolovanost. Co se týče výroby, služeb, dovozu a vývozu a ozbrojených konfliktů, příslušníci vojenských kruhů spolupracují na mezinárodní i nadnárodní úrovni velmi intenzivně, zejména v rámci NATO, a často jsou součástí téhož segmentu nadnárodní kapitalistické třídy. Nadnárodní charakteristiky vojensko-průmyslového odvětví posilují mimo jiné z důvodů pokračující privatizace vojenských služeb. Soukromý vojenský sektor poskytuje své služby tak, že pronajímá svůj personál a vybavení různým vojenským partnerům v zahraničí. William I. Robinson používá k vysvětlení jednoho z důležitých mechanismů, jak se nadnárodní kapitalistická třída snaží navzdory nadměrné akumulaci zachovat toky globálních zisků, vlastní termín militarizovaná akumulace. Militarizovanou akumulací se myslí vojenské okupace a války vedené za účelem podpory cyklů destrukce a rekonstrukce. Tyto cykly vytvářejí ohromné příležitosti k tvorbě zisků a pomáhají rozvíjet celou válečnou ekonomiku založenou na nadnárodním

vojenském a bezpečnostním průmyslovém komplexu, který je úzce propojený s finančním sektorem (Robinson, 2014: 128–156). Je zde také těsná spojitost s tendencemi formování policejního státu (Robinson, 2018).

Pokud jde o výše zmiňovaný exemplární příklad bývalého Trumpova ministra obrany Jamese Mattis, ten se skutečně dostal do nebývalého střetu zájmů, poněvadž byl současně příslušníkem všech tří skupin nadnárodní kapitalistické třídy. Za prvé, byl součástí politické skupiny, a to nejen jako její řadový člen, ale i coby prominentní politik, konkrétně ministr obrany, v jehož gesci jsou právě jaderné zbraně, a navíc byl neodmyslitelnou součástí mezinárodních sil NATO. Což bylo v konfliktu s jeho druhou rolí ve vojensko-technické skupině. Toto byl důvod, proč bylo třeba v jeho případě získat zvláštní výjimku (waiver) od amerického Senátu, neboť federální zákon USA stanoví povinné (vylučovací) sedmileté období, po které se vysloužilý voják nemůže stát ministrem obrany, a přitom Mattis byl mimo aktivní vojenskou službu jako vysloužilý generál americké armády teprve tři roky (Gould a Shane, 2017).⁴ Zákon o národní bezpečnosti z roku 1947 byl přijat na základě zkušenosti z druhé světové války. Američtí politici tehdy nemohli nevidět nadvládu armády nad demokratickými institucemi v Německu a chtěli se tomuto druhu vojenského nebezpečí vyhnout. Udělení zvláštní výjimky Mattisovi proto bylo mimořádnou událostí, jelikož se rozchází s 65-letou tradicí. Kongres učinil podobnou výjimku v minulosti jen jedinkrát, a to když byl v roce 1950 generál George Marshall jmenován ministrem obrany v Trumanově vládě. Mattis, generál námořních sborů, je kromě jiného známý svým tvrdým, nesmlouvavým přístupem. Tento svůj rys prokázal jako nejvyšší vojenský hodnostář na mnoha důležitých postech, války v Afghánistánu a Iráku nevyjímaje (U.S. Department of Defense, 2018a).⁵

Za třetí, byl rovněž příslušníkem třetí – korporátní – skupiny nadnárodní kapitalistické třídy. Po svém odchodu z armády do výslužby se stal jedním z ředitelů společnosti General Dynamics (americké ministerstvo obrany, 2018a), korporace, která je jedním z hlavních dodavatelů ministerstva obrany a dostává zakázky v miliardách dolarů (a následně se stal ministrem obrany). General Dynamics poskytuje svým zákazníkům celou řadu služeb, včetně bojových a námořních systémů, munice a výzbroje, informačních systémů atd. V naší souvislosti je mimořádně závažné, že je navíc jedním z výrobců jaderných zbraní; konkrétně poskytuje podporu pro jaderné rakety Trident II (D5), které budou USA a Velká Británie (především USA) používat až do roku 2042 (Don't Bank on the Bomb, 2018). Společnost prodává vojenský materiál i do jiných zemí, například do Saúdské Arábie.

Podle Asher-Schapira a Sirotky byl James Mattis korporací placen velmi štedře. „*Finanční doklady, které přezkoumal časopis International Business Times, ukazují, že od nástupu na danou pozici v roce 2013 vyplatila společnost General Dynamics Mattisovi 594 369 dolarů a ještě*

⁴ Toto období bylo navíc v roce 2008 zkráceno. Předtím se jednalo o desetileté období, jak je schválil Kongres v roce 1947.

⁵ Byl náčelníkem Velitelství rozvoje bojové připravenosti námořní pěchoty, Ústředního velitelství námořních sil USA, Spojeneckého velitelství NATO pro transformaci a Velitelství společných sil. Vešel také 1. expediční brigádě námořní pěchoty a byl nasazen v operaci Trvalá svoboda v Afghánistánu; velel rovněž divizi námořní pěchoty při zahajovacím útoku a při dalších operacích ve válce v Iráku v roce 2003 (U.S. Department of Defense, 2018a).

k tomu obdržel akcie společnosti v hodnotě více než 900 000 dolarů.” (Asher-Schapiro a Sirota, 2016).

Také po prodeji jeho podílu ve společnosti zůstává nejasný jeho střet zájmů, neboť korporace se už v minulosti ocitla v podezření, že má zvýhodněný přístup k zakázkám z Pentagonu. Podle Herba a O'Briena byl Mattis na výplatní pásce nejen společnosti General Dynamic, ale i dalších společností. *„Například v uplynulém roce pobíral Mattis konzultační poplatky nebo honoráře od více než 20 firem – včetně 20 000 dolarů od smluvního dodavatele pro Ministerstvo obrany Northrop Grumman, 20 000 dolarů od banky Goldman Sachs a 25 000 dolarů od společnosti Citicorp. Podle povinně zveřejněných finančních údajů obdržel Mattis ... 150 000 dolarů za práci v představenstvu kontroverzemí opředené biotechnologické firmy Theranos.“* (Herb a O'Brien, 2017).

Ostatně ministr obrany úzce propojený s korporátním sektorem vyrábějícím rakety, který podporuje expanzi programů jaderných zbraní, může být potenciálně výhodný i pro ostatní výrobce vojenské techniky a jiných produktů a služeb, mezi něž se řadí Lockheed Martin, Boeing nebo Raytheon Co.

Kombinace příslušnosti ke všem třem frakcím nadnárodní kapitalistické třídy činila ministra obrany namnoze problematickou postavou, avšak nebyl v dané vládě jediný, o jehož nestrannosti se vzhledem ke střetu zájmů pochybovalo. Ministr zahraničí Rex Tillerson, někdejší dlouholetý generální ředitel společnosti ExxonMobil, a další členové Trumpovy administrativy společně vytvořili korporátní vládní kabinet s mnoha obchodními vazbami, které mohly být zneužity. Pokud jde o Ministerstvo obrany, ministr obrany je pouze špička ledovce. Podle amerického Úřadu pro transparentnost vlády (GAO, Government Accountability Office) je odchod vládních činitelů po jejich angažmá na ministerstvu obrany do soukromého vojenského sektoru běžně rozšířeným jevem, což i z dlouhodobého hlediska představuje vysoké riziko. *„V roce 2006 zaměstnalo 52 významných dodavatelů Ministerstva obrany z 1 857 004 bývalého vojenského a civilního zaměstnaneckého personálu celkem 86 181 osob, které od roku 2001 opustily služby Ministerstva obrany. Pod tímto číslem je zahrnuto 2 435 bývalých úředníků Ministerstva obrany, které si v letech 2004 až 2006 najalo jeden nebo i více dodavatelů, takže od nich v roce 2006 pobírali finanční odměny, jak vyplývá z našeho nahlédnutí do dostupných údajů Ministerstva obrany a Americké finanční správy (IRS). Tito funkcionáři předtím sloužili či pracovali jako generálové, admirálové, vedoucí pracovníci, programoví manažeři, úředníci v nákupních odděleních... Zjistili jsme, že 1 581 z 2 435 bývalých zaměstnanců Ministerstva obrany – asi 65 % – bylo zaměstnáno sedmi dodavateli: Science Applications International Corporation (SAIC), Northrop Grumman, Lockheed Martin Corporation, Booz Allen Hamilton, Inc., L3 Communications Holding, Inc., General Dynamics a Raytheon Company.“* (Government Accountability Office, 2008a: 4).

Podobné vazby mezi soukromým sektorem a Pentagonem vyvolávají varovné otazníky.⁶ Někdejší zaměstnanci různých veřejných úřadů USA, kteří si našli práci v soukromém vojenském sektoru, pomáhají vytvářet soukromé zisky v situaci, kdy armáda má zásadní dopad na lidské životy. Vznikají při tom ohromné výdajové položky. Ministerstvo obrany je zdaleka největší zadavatel zakázek z celé vlády, ty představují přibližně dvě třetiny všech smluvních závazků federálního rozpočtu (Government Accountability Office, 2018b). Vysoké riziko zneužití veřejné funkce ze strany příslušníků nadnárodní kapitalistické třídy je obzvlášť závažné, pokud nyní existuje spojitost s plány USA budovat malé jaderné zbraně, které by mohly být reálně použity v různých ozbrojených konfliktech. Militarizovaná akumulace prostřednictvím soukromých zisků by se mohla stát nebezpečnou motivací k výrobě a používání jaderného arzenálu a souvisejícího vojenského vybavení v novém druhu konfliktu omezené jaderné války. Je to nesmírně vážné nebezpečí, už vzhledem k tomu, že USA mají největší vojenský rozpočet na světě (v době psaní tohoto článku 611 miliard USD), tedy větší než rozpočty osmi dalších zemí s největšími vojenskými rozpočty dohromady (Stockholm International Peace Institute, 2017).

Přestože chci svou analýzu zaměřit na výše uvedené téma, rád bych zde alespoň krátce zmínil ideologický kontext, v němž k tomuto střetu zájmů dochází (Langman a Lundskow, 2016). Ideologie bílých suprematistů, podporujících Trumpovu administrativu – jak vešlo ve známost díky osobě Steva Bannona, dnes již bývalého hlavního stratéga v Bílém domě a rovněž bývalého šéfredaktora internetových stránek Breitbart News –, podle všeho vyznává teorii, že běloši by měli být nadřazeni jiným rasám. Tím se dostávají ke slovu extrémističtější polohy dřívějších xenofobních a rasistických událostí po 11. září (Garner a Selod, 2015) a po finanční krizi v roce 2008 (Langman, 2014) a vzniká prostor pro současnou „globalizující se kulturu strachu“ (Beck, 2016). Přítomnost tohoto ideologického směru ve veřejné sféře činí v různých zemích z určitých skupin lidí snadnější cíle vojenských útoků oproti jiným skupinám. Pomáhá legitimizovat střety zájmů v momentě, kdy spolupracují korporátní, politické a vojenské segmenty nadnárodní kapitalistické třídy.

Historická trajektorie (ne)možnosti omezené jaderné války a jejích subjektů

Téma reálné omezené jaderné války se teprve nyní začíná seriózně analyzovat a je zapotřebí mnohem více analýz (Larsen a Kartchner, 2014). Rozbor potenciálních antisociálních důsledků tohoto typu války – omezené jaderné války – by měl vést k přehodnocení důvodů pro její vedení.

⁶ Zde jeden příklad popisovaného problému za všechny: „V roce 2006 dostala společnost Boeing pokutu 615 milionů dolarů, dále přišla o část leasingového kontraktu v hodnotě 20 miliard dolarů kvůli pochybení... bývalého zadavatele zakázek letectva ve vysoké šarži, který obešel zákony o střetu zájmů zakazující úředníkům, aby pokračovali ve spolupráci se společností, u níž se zároveň ucházejí o budoucí zaměstnání. ...odseděl si trest odnětí svobody za porušení zákona a finanční ředitel společnosti Boeing se doznal k napomáhání a podněcování podvodu a byl sám odsouzen k čtyřměsíčnímu trestu odnětí svobody, musel zaplatit pokutu 250 000 dolarů a odpracovat 200 hodin obecně prospěšných prací.“ (Úřad pro transparentnost vlády, 2008a: 4).

Porozumět této problematice rovněž vyžaduje hlubší pochopení jednak historického kontextu diskuse o možné omezené jaderné válce, a jednak zemí, kterých se téma po druhé světové válce přímo dotýkalo a dotýká. Politické, vojenské a akademické diskuse o jaderné válce se rozeběhly poměrně záhy už po prvních jaderných experimentech na samém konci druhé světové války. Odborníci, mezi nimi zejména Liddell Hart, nahlédli, že atomový věk s sebou přináší nové typy zbraní, a tudíž rozpoutat neomezenou válku by bylo pro lidstvo sebevražedné. Debata se proto soustředila nejen na totální globální válku jako takovou, ale také, byť okrajově, na různé druhy omezení, která jadernou válku limitovala, ať už se jednalo o odstupňované odstrašování, zamezení škod nebo například druhý úder. Ve svých úvahách se zaobírali i možnostmi nasazení tohoto typu zbraní v omezeném měřítku. Henry Kissinger napsal na toto téma jednu stať, v níž zdůrazňuje, že „nejplodnější oblastí pro současné strategické myšlení je vedení a účinnost omezené jaderné války“ (1956: 360). Nicméně jeho hlas nebyl vyslyšen, i když svou analýzu zpracoval v knižní podobě (1967). Zatímco tehdejší strategické myšlení se soustředilo na strategické jaderné zbraně v případě globální války a taktické myšlení počítalo s menšími taktickými jadernými zbraněmi pouze jako součástí celkové strategie, on byl schopen (spolu s několika dalšími odborníky, mezi jinými výše zmíněným Liddellem Hartem nebo Bernardem Brodiem) nadést v nově se formující poválečné diskusi o druzích války právě téma menší jaderné války. V této souvislosti je důležité upozornit na knihy *Omezená válka: Výzva pro americkou strategii* Roberta Osgooda (1957) a *Zbraně a vliv* Thomase Shellinga z roku 1966 (2008). Tito autoři svými příspěvky ovlivnili rozvržení agendy sledovaného tématu. Přestože to, že tyto analýzy byly v podstatě odrazem oficiálního strategického myšlení vlády USA, neměly výrazný dopad při tvorbě strategických dokumentů o rozvoji válečných praktik.

Avšak státní tajemník John Foster Dulles, ovlivněný svým bratrem Allenem Dullesem, ředitelem CIA, vysílal navenek signály poněkud smíšeného charakteru: sice úporně obhajoval rozsáhlou vojenskou moc, avšak v interních diskusích, tedy pro zasvěcence, občas vyjádřil svůj názor mnohem subtilněji a realističtěji, to když například dokázal připustit, že jaderná odvěta se nehodí pro všechny příležitosti (Kinzer, 2013). Až na tyto okrajové úvahy však politici nikdy nepřemýšleli o těchto zbraních v rovině praktické čili ve smyslu vedení omezené jaderné války. Mentalita lidí uprostřed studené války byla jiná, lidé prožívali jiná dramata, plně zaměstnáni úvahami o globální totální válce – lidé si představovali apokalypsu. To bylo v podstatě v souladu s technickým pokrokem té doby. Ani ten by totiž patrně nemohl zabránit eskalaci omezené jaderné války v neomezený konflikt. To byl důvod, proč se nejrůznější války vedly pouze jako konvenční války, tedy jen s konvenčními a nikoli nukleárními zbraněmi. Stačí zmínit ty nejvýznamnější: válka v Koreji a ve Vietnamu. Zásadní je, že veškeré konfrontace během studené války mezi USA a Sovětským svazem (1947–1991) se odehrály bez použití jaderných zbraní (Gaddis, 2006).

Nepovažovalo se to však za samozřejmost. Svět se na chvíli ocitl na pokraji atomové katastrofy například během kubánské raketové krize v roce 1962, když v reakci na rozmístění amerických raket v Turecku umístil Sovětský svaz vlastní rakety pro změnu na Kubě. Naštěstí obě velmoci

byly nakonec schopné toto napětí rozumně vyřešit. USA a Sovětský svaz se zavázaly stáhnout své rakety z příslušných území v zahraničí, a jaderná válka tak byla odvrácena (Dobbs, 2009).

Nicméně jaderné zbraně se dotkly osudu vícerých zemí. Počet států, které vlastní jaderné zbraně, se od konce druhé světové války až do současnosti nutně rozrostl. Po USA vyvinul jaderné zbraně Sovětský svaz v roce 1949, následně spojenci USA, zejména Velká Británie v roce 1952 a Francie v roce 1960. Čínská lidová republika vyvinula atomovou zbraň v roce 1964, čímž posílila moc východního bloku i přes sino-sovětské napětí panující už od padesátých let. Nevraživost mezi Indií a Pákistánem vedla k jejich vyzbrojení nukleárními zbraněmi, v Indii k tomu došlo v roce 1974 a v Pákistánu v roce 1998. Jihoafrická republika vyrobila svou atomovou zbraň v osmdesátých letech, avšak později – v 90. letech – se stala první jadernou mocností na světě, která se dobrovolně vzdala tohoto typu zbraní. Izrael si pořídil jaderné zbraně v šedesátých letech, a třebaže nikdy vlastnictví jaderných zbraní nepotvrdil ani nevyvrátil, všeobecně se má za to, že tyto zbraně přechovává. Vedle toho za jadernou zemi pokládá část mezinárodního společenství v posledních letech i Severní Koreu. Zatímco vývoj jaderných zbraní a přenos technologie do dalších zemí byl nejdramatičtější během studené války, nikdy se nezastavil (Brode, 2014; Gaddis, 2006). Níže uvedená mapa s použitím údajů Stockholmského mezinárodního institutu pro výzkum míru (Shannon a Kristensen, 2017) udává odhadovaný počet jaderných zbraní v jednotlivých zemích v roce 2017.

Mapa: Předpokládaný počet jaderných zbraní v jednotlivých zemích, 2017.

Jaderné země si můžeme rozdělit do několika skupin, abychom snáze pochopili rivalitu mezi nimi a potenciální cíle jaderných zbraní. V první skupině se nacházejí národní státy. Prvními soupeři po druhé světové válce byly velmoci USA a Sovětský svaz, ostatní mocnosti jim byly ve studené válce podřízené, avšak Čínská lidová republika se později od SSSR emancipovala a osamostatnila. Každopádně ve všech těchto případech (USA, SSSR, Francie, Británie a také Čína) se jednalo o mocné země. Aktéry první fáze vývoje jaderných zbraní tu byly národní státy, které je chápaly jako odstrašující prostředek.

Později, ve druhé fázi, se do jaderných her nezapojovaly pouze nejsilnější státy, ale naopak státy slabé, které se získáním jaderné zbraně snažily dohnat či předejít své regionální soupeře s odstrašujícími prostředky v rukou. Exemplárním příkladem této skupiny zemí jsou Indie a Pákistán. Druhým příkladem regionálního soupeření jsou Izrael a Írán, i když jaderné zbraně v Íránu nebyly dosud nikdy mezinárodně potvrzeny. Třetí případ je netypicky asymetrický: Severní Korea versus USA. Jde o střet velmi aktuální. Severní Korea se obává, že by mohlo dojít k obnově korejské války a že ta by bez držení jaderných zbraní Severní Koreou nevedla k jejímu vítězství, jak tomu bylo v případě Vietnamců. Naneštěstí obě strany konfliktu v poslední době rozněcovaly nejrůznější zbytečné provokace, což může vést k situaci, jež může vyústit až k použití menších jaderných zbraní (Mahnken, 2014).

Jak jsem vysvětlil výše, z pohledu nynější americké administrativy se jeví nejvýznamnější soupeření mezi Čínou a USA a dále mezi Ruskem a USA (National Security Strategy of the United States of America, 2017). Žádný z těchto státních aktérů neočekával jadernou válku ani po skončení studené války, neboť v potenciálním střetu jsou všechny „*příliš velké na to, aby mohly prohrát*“. Také pro vítěznou stranu by to představovalo až příliš citelnou ztrátu. Současný vojenský přístup USA k omezené jaderné válce tyto vztahy změní. Může dojít ke skutečnému konfliktu omezeného rozsahu, nicméně i s potenciální hrozbou globální eskalace.

Naopak regionální mocnosti, jakými jsou Indie a Pákistán či Izrael a Írán, své vojenské plány odstrašení přizpůsobují prostoru vymezenému jejich regionem. I když se vychází z předpokládané podpory ze strany USA nebo alespoň jejich tolerance, tyto státy se domnívají, že by šlo nanejvýš o regionální konflikt. Regionální vymezení platí také pro Severní Koreu a částečně také Rusko. I když je Rusko supervelmocí a může použít své jaderné zbraně po celém světě, své plány si zatím stanovilo především regionálně s ohledem na případné konflikty na hranicích. Poté, co USA použily v Kosovu v roce 1999 vysoce přesné zbraně, Rusko se začalo obávat, že by USA mohly podobným způsobem zasáhnout do čečenského konfliktu na ruském území. Rusko vydalo politicko-vojenský dokument o „deeskalaci“, v němž se uvádí, že uvažuje o jaderných zbraních pouze v situaci, která by byla kritická pro národní bezpečnost Ruska. Později se obávaný konflikt – s podporou USA – rozhořel na ruských hranicích v Gruzii. V roce 2010 nicméně Rusko přehodnotilo svou politiku a snížilo o stupeň svou původní podmínku, a to pouze na situace, které by vysloveně ohrožovaly samotnou existenci státu (Sokov, 2014).

Druhou skupinou aktérů, kteří by potenciálně mohli použít jaderné zbraně, jsou nestátní aktéři. Dosah jejich působení může být sice globální, avšak kvantitativní rozsah účinku (tj. počet použitých zbraní) by se rovnal útoku omezeného rozsahu. Během studené války nevzbuzoval tento druh asymetrického konfliktu příliš velké obavy, po rozpadu Sovětského svazu je známo hned několik pokusů o získání jaderných zbraní nestátními agenty. V nedávné době pak kolovaly nepotvrzené zprávy o neúspěšné snaze Islámského státu (ISIS) získat jaderné zbraně. Většina těchto a podobných případů spadá do kategorie scénáře zhrouceného státu (Levi, 2009).

Pochopiteľne jakýkoli jaderný útok by rozsával smrt, měl by své oběti a způsobil by chaos, nicméně úspěšný, politicky řízený teroristický útok by navíc vedl k politickým turbulencím s nepředvídatelnými vojenskými reakcemi a důsledky, zejména pokud by došlo k řetězovým jaderným odvetám na obou stranách konfliktu (Schwartz, 2015). Je třeba zmínit, že problém nepředstavuje toliko potenciální nestátní terorismus, ale také státní terorismus. Je čím dále více zřejmé, že oficiální rozdíl mezi nelegálním terorismem a zákonným postupem se více a více rozostřuje, neboť nezákonné bombardování Jugoslávie na sklonku 90. let minulého století a nelegální okupace Iráku v roce 2003 vedly k částečné delegitimizaci mezinárodního právního řádu OSN.

Existuje nebezpečí, že taktické a strategické přístupy současných státních a nestátních aktérů k použití jaderných zbraní se mění v duchu nově vytyčené linie dokumentů USA a s ohledem na zájmy nadnárodních korporátních, politických a vojenských zájmů prosazujících malé jaderné zbraně. Strategie odstrašení by se mohla změnit na plán vedení omezené jaderné války. Koncept neomezené (nemyslitelné) jaderné války může být krok za krokem nahrazen konceptem (myslitelné) omezené jaderné války, která by byla v praxi pravděpodobná. I tento druh omezených lokálních střetů však může přivodit nepředvídatelné a neplánované globální důsledky (Hrubec, 2016).

Závěr

Vzhledem k tomu, že jaderné útoky představují hrozbu pro velký počet civilistů z různých sociálních skupin, jakož i pro fungování společnosti jako celku, jedná se o téma pro převážně interdisciplinární a transdisciplinární kritický výzkum v oblasti společenských a humanitních věd. Nelze pominout ani důsledky pro společnost v širším okolí v přímém sousedství oblasti použití jaderných zbraní, stejně tak i v mnohem širších komunitách, kterých by se dotkly výpadky služeb na postižených územích, ať už na úrovni měst, venkova, národního státu, makroregionu, nebo dokonce na globální úrovni.

Největším nebezpečím dnešních vojenských konfliktů je, že probíhají v době, kdy se přehodnocuje samotné pojetí jaderné války. Zatímco po druhé světové válce až do nedávna se myšlenka jaderné války používala jen jako forma zastrašování nepřítelů a v drtivé většině případů nikoli jako skutečná vojenská alternativa, v posledních letech a zejména v nových strategických vojenských dokumentech USA se začíná uvažovat o omezené jaderné válce. Omezená jaderná válka spočívá v „myšlení nemyslitelného“, tj. skutečného použití jaderných zbraní, i když jen na omezeném území. Toto nebezpečí je důsledkem propojení různých frakcí nadnárodní kapitalistické třídy, které spojilo zájmy politických, korporátních a vojensko-technických frakcí. Posílila se tím schopnost a motivace soukromého sektoru zapojit se do ziskové výroby a využívání malých jaderných zbraní.

Situace je opravdu vážná a nejde o žádné přehánění, neboť vyloučit možnost globální eskalace lokální omezené jaderné války nemůžeme. V závěru svého článku bych chtěl upozornit na

Bulletin amerických jaderných vědců (Bulletin of the Atomic Scientists), v jejíž redakční radě je mimo jiné 15 laureátů Nobelovy ceny. Bulletin, založený veterány z projektu Manhattan, který se obává negativních dopadů jejich výzkumu v otázkách jaderné bezpečnosti, slouží jako indikátor závažnosti jaderné hrozby. Poloha velké ručičky na hodinách Posledního soudu se opět zhoršila a nyní se nachází jen 2 minuty od apokalypsy. Podle Hodin jsme se dostali k nejnebezpečnější situaci od roku 1953. Naposledy došlo k podobné situaci při konfrontaci během studené války mezi Stalinem a Trumanem, kdy strach z válečného střetu vystoupal na nejvyšší úroveň. USA se tehdy rozhodly vyvinout vodíkovou bombu a otestovaly první termonukleární zařízení. Vzápětí Sovětský svaz provedl testy s vlastní vodíkovou bombou. V té době Bulletin zveřejnil prohlášení: „*Už stačí jen několik dalších výkyvů kyvadla a půlnoc západní civilizace odbijí atomové výbuchy od Moskvy až po Chicago.*“ (Rabinowitch, 1953). V případě omezené jaderné války bude vždy existovat nebezpečí eskalace do větší, ba dokonce světové války. Problém ovšem tkví také v tom, že na rozdíl od roku 1953 si většina lidí neuvědomuje závažnost současné situace.

Ačkoli je možné hypotézu jaderné války, ať už omezeného rozsahu či globální, zpochybnit, můžeme rovněž poukázat na okolnost, že z dlouhé historie lidské civilizace sahající 12 000 let nazpět je známo, že lidé přicházejí se stále pokročilejšími technickými vymoženostmi, a neuzívají je pak ve válkách čím dál většího rozsahu. Můžeme si tedy položit otázku, zda existuje důvod předpokládat, že jsme v tomto ohledu v historicky jedinečné situaci na samém konci historie, kdy lidé už nikdy nesáhnou po vyspělých technologiích, aby je využili k nejničivější válce ze všech. Přestože nám historie nedává pozitivní odpověď, nemělo by nám to bránit v úsilí zamezit takovému nebezpečí a možným škodám co nejvíce.

Použitá literatura

Asher-Schapiro A. a Sirota David. (2016): Donald Trump Pentagon Pick Mattis Made Nearly \$1,000,000 On Board Of Defense Contractor. *IFTimes*, 12 February. Dostupné z: <http://www.ibtimes.com/political-capital/donald-trump-pentagon-pick-mattis-made-nearly-1000000-board-defense-contractor> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Beck U. (2009): Critical theory of the world risk society. *Constellations* 16 (1) : 10–22.

Beck U. (2016): *The Metamorphosis of the World: How Climate Change is Transforming Our Concept of the World*. Malden, MA : Polity 2016.

Bowen W. Q., Elbahtimy H., Hobbs, C., Moran, M. (2018): *Trust in Nuclear Disarmament Verification*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.

Brode H. L. (2014): *Nuclear Weapons in the Cold War*. North Charleston, SC : CreateSpace Independent Publishing Platform.

Rabinowitch E. (1953): *The Narrowing Way*. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 294. Dostupné z: <https://thebulletin.org/sites/default/files/1953%20Clock%20Statement%201.pdf> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Carroll W. (2010): *The Making of a Transnational Capitalist Class. Corporate Power in the 21st Century*. London : Zed Books.

Craig C. a Radchenko S. (2008): *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War*. New Haven : Yale University Press.

Dobbs M. (2009): *One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on the Brink of Nuclear War*. New York : Vintage.

Don't Bank on the Bomb. (2018): General Dynamics. Dostupné z: https://www.dontbankonthebomb.com/general-dynamics/#_ftn1 (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Fasenfest D. (2010): The Glocal Crisis and the Politics of Change. *Critical Sociology* 36(3): 363-368. DOI: 10.1177/0896920510365199

Gaddis J. L. (2006): *The Cold War: A New History*. London : Penguin Books.

Garner S. a Selod S. (2015): The Racialization of Muslims: Empirical Studies of Islamophobia. *Critical Sociology* 41(1): 9-19. DOI: 10.1177/0896920514531606

Gould J. a Shane LIII. (2017): US Congress Passes Waiver for Mattis to Lead Pentagon. *DefenseNews*, 13 January. Dostupné z: <https://www.defensenews.com/breaking-news/2017/01/13/us-congress-passes-waiver-for-mattis-to-lead-pentagon/> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Government Accountability Office. (2008A): Defense Contracting. Post-Government Employment of Former DOD Officials Needs Greater Transparency. GAO-08-485. Washington. Dostupné z: <https://www.gao.gov/products/GAO-08-485> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Government Accountability Office. (2018b): DOD Contract Management. Washington. Dostupné z: https://www.gao.gov/key_issues/dod_contract_management/issue_summary#t=0 (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Harris J. (2008): *The Dialectics of Globalization: Economic and Political Conflict in a Transnational World*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing.

Harris J. (2016): *Global Capitalism and the Crisis of Democracy*. Atlanta : Clarity Press.

Herb J. a O'Brien C. (2017): Pentagon pick Mattis discloses defense industry work. *Politico*, 1 August. Dostupné z: <https://www.politico.com/blogs/donald-trump-administration/2017/01/james-mattis-defense-disclosures-233331> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Hrubec M. (2012): Authoritarian versus Critical Theory. *International Critical Thought* 2(4) : 431–444.

Hrubec M. (2016): Conflicts of the Global State. *International Critical Thought* 6(3) : 378–392.

Kinzer S. (2013): *The Brothers: John Foster Dulles, Allen Dulles, and Their Secret World War*. New York : Times Books.

- Kissinger H. (1956): Force and Diplomacy in the Nuclear Age. *Foreign Affairs* 32(3) : 349–366.
- Kissinger H. (1969): *Nuclear Weapons & Foreign Policy*. New York : W. W. Norton.
- Langman L. (2012): Cycles of Contention: The Rise and Fall of the Tea Party. *Critical Sociology* 38(4) : 469–494. DOI: 10.1177/0896920511430865
- Langman L. a Lundskow G. (2016): *God, Guns, Gold and Glory: American Character and its Discontents*. Leiden, Boston : Brill.
- Larsen J. A. (2014): Limited War and the Advent of Nuclear Weapons. In: Larsen JA and Kartchner KM (eds) *On Limited Nuclear War in the 21st Century*. Stanford : Stanford University Press, s. 3–20.
- Levi M. (2009): *On Nuclear Terrorism*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- Lodgaard S. (2010): *Nuclear Disarmament and Non-Proliferation: Towards a Nuclear-Weapon-Free World?* London : Routledge.
- Mahnken T. G. (2014): Future Scenarios of Limited Nuclear Conflict. In: Larsen JA and Kartchner KM (eds) *On Limited Nuclear War in the 21st Century*. Stanford : Stanford University Press, s. 129–143.
- National Security Strategy of the United States of America. (2017): Washington, DC : The White House. Dostupné z: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (naposledy navštíveno 2. března 2018).
- Obama B. (2013): 2009 Obama Speech in Prague. *The Bulletin of Atomic Scientists*. Dostupné z: <https://thebulletin.org/multimedia/2009-obama-speech-prague> (naposledy navštíveno 2. března 2018).
- Osgood R. (1957): *Limited War: The Challenge to American Strategy*. Chicago : Chicago University Press.
- Pee R. (2015): *Democracy Promotion, National Security and Strategy: Foreign Policy under the Reagan Administration*. London : Routledge.
- Petz D. a Murray G. (eds): *Women, Labor Segmentation and Regulation: Varieties of Gender Gaps*. London : Palgrave Macmillan.
- Rhodes R. (2012): *The Making of the Atomic Bomb*. London : Simon & Schuster.
- Robinson W. I. (2004): *A Theory of Global Capitalism. Production, Class, and State in a Transnational World*. Baltimore and London : Johns Hopkins University Press.
- Robinson W. I. (2012). Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites. *Critical Sociology* 38(3) : 349–363. <https://doi.org/10.1177/0896920511411592>
- Robinson W. I. (2014): *Global Capitalism and the Crisis of Humanity*. New York : Cambridge University Press.
- Robinson W. I. (2018): Accumulation Crisis and Global Police State. *Critical Sociology*, forthcoming, this issue.
- Schelling T. C. (2008): *Arms and Influence*. New Haven : Yale University Press.

Shannon N. K. a Kristensen H. M. (2017): *Trends in World Nuclear Forces. SIPRI Fact Sheet*. Solna : SIPRI.

Sklair L. (2003): *The Transnational Capitalist Class*. Malden & Oxford : Blackwell Publishing.

Sklair L. (2016): The Transnational Capitalist Class, Social Movements, and Alternatives to Capitalist Globalization. *International Critical Thought* 6 (3) : 329–341.

Smith J. (2002) *The Anti-Nuclear Movement. American Social Movements*. San Diego : Greenhaven Press.

Sokov N. N. (2014): Why Russia calls a limited nuclear strike “de-escalation”. *Bulletin of the Atomic Scientists* 14 March. Dostupné z: <https://thebulletin.org/why-russia-calls-limited-nuclear-strike-de-escalation> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Southard S. (2016): *Nagasaki: Life After Nuclear War*. London : Penguin Books.

Sprague J. (ed) (2015): *Global Capitalism in Asia and Oceania*. Singapore – London : Routledge.

Stockholm International Peace Institute. (2017): *SIPRI Military Expenditure Database*, April. Dostupné z: <https://www.sipri.org/databases/milex> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

Suri J. a Valentino B. (eds): *Sustainable Security: Rethinking American National Security Strategy*. Oxford : Oxford University Press.

The Official Web Site of the Nobel Prize. (2018) All Nobel Peace Prizes. Dostupné z: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/ (naposledy navštíveno 2. března 2018).

United Nations Office for Disarmament Affairs. (1995): Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Article VI. Dostupné z: <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

U.S. Department of Defense. (2018a): Commander James N. Mattis. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20100828122532/http://www.defense.gov/bios/biographydetail.aspx?biographyid=149> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

U.S. Department of Defense. (2018b): Nuclear Posture Review 2018. Dostupné z: <https://www.defense.gov/News/SpecialReports/2018NuclearPostureReview.aspx> (naposledy navštíveno 2. března 2018).

U.S. Military, Department of Defense, U.S. Government. (2010): *American Nuclear Posture Review*. Washington, DC : Progressive Management.

PIETER C. VAN DUIN - ZUZANA POLÁČKOVÁ¹

Pieter C. van Duin, University of Leiden, Leiden, Holandské kráľovstvo

Zuzana Poláčková, Historický ústav SAV, Bratislava

**THE BIG BANG OF COMMUNISM: THE
BOLSHEVIKS' DESTRUCTION OF THE RUSSIAN
CONSTITUENT ASSEMBLY AND THE MAKING
OF THE FIRST COMMUNIST DICTATORSHIP
(NOVEMBER 1917-JANUARY 1918)**

This essay examines the suppression by the Bolsheviks in January 1918 of Russia's first democratically elected parliament, the All-Russian Constituent Assembly, and the various steps taken and arguments used by them during the preceding weeks to achieve this goal. Although Lenin and his Bolshevik party had never intended to tolerate the emergence of the Constituent Assembly as a competing political institution to their so-called Soviet democracy, they had to take care to present their repressive intervention as a rational and inevitable act from a revolutionary point of view. This crucial historical episode reveals the true character of the communist movement and communist ideology, which developed into one of the most dangerous threats to European democracy. There were several socialist parties in Russia who tried to fight the Bolsheviks and to present a democratic-socialist alternative, in particular the moderate ('Right') wing of the Socialist-Revolutionary Party. The last section of this essay pays some additional attention to Viktor Chernov, a leader of the democratic group of Socialist-Revolutionaries and the President of the Constituent Assembly. In 1921 he fled to Czechoslovakia, where he lived until 1929.

Key words. Communism; Bolshevism; democracy; Russia; Socialist-Revolutionaries; Viktor Chernov

The Bolshevik seizure of power in Petrograd on 7 November 1917 (25 October on the Old Russian calendar), known among faithful communists as the 'Great October Revolution', was shocking to most non-Bolsheviks and even to some Bolshevik party members themselves. It was a politically explosive event and potentially expansionist in its long-term consequences. The deputies of the more moderate Russian socialist parties – the Mensheviks and the 'Right-

¹ *This work is the partial result of the Project „Individual and Society–their Mutual Reflexion in Historical Process“ granted by Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-15-0349.*

Wing' Socialist Revolutionaries – at the Second All-Russian Congress of Workers' and Soldiers' Soviets, which was held at the same time as the Bolshevik coup took place, walked out of the Congress in protest. Over the next few weeks the Bolsheviks established control in several cities in central and northwest Russia, but they were less successful in the countryside and in ethnically non-Russian areas. There were many obstacles to be removed and many nasty problems to be solved if they were to consolidate their power in the Russian Empire. Especially crucial was the neutralization of their political opponents, and of competing political institutions.

The historical significance of the Russian Constituent Assembly

If we had to answer the question which particular event or episode during the early weeks of the Bolshevik regime was possibly the most significant and revealing in terms of the Bolsheviks' ideology and political practice, the answer must probably be the destruction of the fragile foundation of Russian parliamentary democracy, i.e., of the All-Russian Constituent Assembly. On 19 January 1918 the Constituent Assembly, which had convened in Petrograd for the first time since the elections to it on 25 November 1917, was forcibly dissolved.² It was seen by the Bolsheviks as a major impediment to their hold on power, and therefore it had to be blown up and eliminated. Although the final suppression of the Constituent Assembly had in some ways the appearance of an anti-climax rather than a climax, it was in fact, politically speaking, a big bang-like phenomenon – an explosive, critical moment from an historical and symbolic point of view. The elimination of this first veritable Russian parliament created the political space for the Bolsheviks to expand their power and to create a new political universe of communist one-party rule. Although the real power of the Constituent Assembly was limited from the start given the prevailing circumstances in Petrograd or Moscow, where the Bolsheviks ruled supreme and increasingly unhindered, its very existence reminded the Russian people of a form of representative democracy that was different and probably more transparent than the revolutionary alternative of 'Soviet democracy' – the power of the workers', soldiers' and peasants' councils which could easily be manipulated by the Bolshevik leaders with their demagogic and populist talents. If the Bolshevik regime with its quasi-democratic instrument of Soviet power was to continue or to survive, then even a symbolic 'bourgeois-democratic' parliament had better be destroyed.

² The Constituent Assembly, the All-Russian democratic elections of 25 November 1917, and the suppression of the Assembly continue to be the subject of historical research and various interpretations. See for example Oliver Henry Radkey, *Russia Goes to the Polls: The Election to the All-Russian Constituent Assembly, 1917* (Ithaca, 1989), an updated version of O.H. Radkey, *The Election to the Russian Constituent Assembly of 1917* (Cambridge, MA, 1950); Rex A. Wade, *The Russian Revolution, 1917* (Cambridge, 2005); Christopher Read, *Lenin: A Revolutionary Life* (London, 2005); Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd* (Bloomington, Indiana, 2007). Of undiminished importance remains Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1* (Harmondsworth, 1950) for its both informative and incisive qualities.

Although the suppression of the Constituent Assembly happened with relatively little violence having to be applied, its disappearance was the result of a violent act of Bolshevik arbitrariness and indeed explosive in terms of its fundamental political implications. The resulting institutional vacuum provided an ideal context for the Bolsheviks to extend their alternative political order without fear of being obstructed by any serious democratic alternative. The dissolution of the Constituent Assembly, therefore, was the 'destructive-creative' incipient moment, the political big bang, of communism. It was the historic beginning of the new phenomenon of communist dictatorship, which after 1945 also expanded into Central and Eastern Europe.

The Constituent Assembly, to which elections were to be held on 25 November 1917 as had finally been decided by the Russian Provisional Government (the election had been postponed a few times), was actually to be the institutional and constitutional beginning of the new democratic Russia. However, the Provisional Government had been incapable of stabilizing the political situation in Russia, and also incapable – as were other political forces in the country – of stopping the revolutionary aggression of the well-organized Bolshevik party and the 'military-revolutionary committee' of the Petrograd Soviet controlled by them.³ None the less the idea of the exclusive democratic legitimacy of the future Constituent Assembly could not be immediately eliminated from the Russian political landscape or political consciousness. The Bolsheviks pretended that they included the role of the Constituent Assembly and of the impending democratic elections in their programme and their long-term political perspective. Initially there was even some disagreement within the Bolshevik ranks on how to deal with the Constituent Assembly and its position in the new (democratic or socialist) Russia. These differences related to how the character of the Russian revolution was being assessed by different Bolshevik and other revolutionary leaders. Was the revolution primarily a democratic revolution that was not yet moving to the stage of a 'proletarian' revolution? Was it, alternatively, an incipient socialist revolution that was turning its back on bourgeois-democratic ideas and institutions? The distribution of the land to the peasants or the granting of independence to the non-Russian nations, were bourgeois-democratic rather than socialist measures. But the institution of the power of the workers, supported by soldiers and peasants, pointed to a socialist and anti-capitalist transformation – of course, under Bolshevik leadership. Russia had not even reached the stage of constructing a democratic system or of a developed capitalist society, but the revolutionary impatience and fanaticism of the Bolsheviks ensured that the idea of immediately moving towards the stage of a socialist revolution became predominant. The Bolshevik coup of 7 November 1917 was clear proof of this. Bolshevik leaders like Lenin and Trotsky were not impressed by the idea that Russia should first become a capitalist or democratic society in accordance with the European model. The Bolsheviks were on a world-revolutionary mission and claimed that their concept of

³ See for the crucial features of the Bolshevik coup in Petrograd on 7 November (25 October) 1917, briefly, Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, pp. 108-10.

‘Soviet power’ represented a superior form of proletarian and popular democracy – superior to the ‘bourgeois-democratic’ model of an institution like the Constituent Assembly.

On 8 November 1917, the day following the Bolshevik coup in Petrograd, a decree was issued which established a ‘Council of People’s Commissars’ as a new, ‘provisional workers’ and peasants’ government.’ It would exercise authority ‘until the convocation of the Constituent Assembly.’ The Bolsheviks obviously recognised in their propaganda and first political moves the legitimacy of a democratically elected Assembly, and even pretended that the ‘Council of People’s Commissars’ was a provisional institution. The decree also declared that ‘the land question in all its magnitude can be settled only by the nation-wide Constituent Assembly.’ The Bolsheviks thus tried to demonstrate that they had not forgotten either about the status or about the tasks – democratic and social reforms – of the Russian Constituent Assembly. However, another decree issued on the same day proclaimed that ‘all power belongs to the Soviets.’ In the new revolutionary situation the question of political power was confusing and contradictory, not in the last place on the rhetorical level. The major Bolshevik leaders argued that Russia had entered the transition from a bourgeois-democratic to a proletarian and socialist revolution. But the earlier democratic ‘stage’ could not be simply ignored nor could the other socialist parties, especially the ‘Left Wing’ of the Socialist Revolutionaries with their mass base among the peasantry and their partial affinity to the Bolsheviks. The critical question was what the results of a democratic election to the Constituent Assembly were going to be.

The Election of 25 November 1917 and its consequences

On 25 November, then, the Bolshevik regime – now in control of Moscow and other cities besides Petrograd – really had to face the elections to the Constituent Assembly. As it was not deemed wise to try to stop them – in many parts of Russia it was not even in a position to do so – another strategy was necessary. What Lenin, the great Bolshevik leader, thought about this problem at that moment, is not entirely clear. According to Trotsky, in a book about Lenin he wrote in 1924, Lenin wanted to postpone the elections but was overruled by some other Bolshevik leaders. Lenin himself wrote in 1920 that he had defended Bolshevik participation in the elections because it would help to ‘prove to the backward masses why such parliaments deserve to be broken up.’⁴ Thus on the one hand, Lenin and other Bolsheviks may have been anxious about the complicating consequences for the Bolshevik regime of a disappointing Bolshevik election result. On the other hand, Lenin may have believed that the Constituent Assembly would prove to be just as ineffective and chaotic as the short-lived State Dumas had been ten years earlier. The Assembly might immediately appear counter-revolutionary in comparison with the Soviets

⁴ Ibid., p. 119.

and Bolshevik policies. Its political failure or refusal to introduce far-reaching reforms would be an instructive demonstration to the workers and peasants of the uselessness of a bourgeois-democratic parliament in Russia. It could never be an alternative to the socialist revolution, but there was no absolute certainty that things would really work out this way.

A leading Bolshevik, M. Uritsky, was appointed by the new revolutionary government as commissar to supervise the work of the electoral commission which had been appointed by the old Provisional Government. Thus, the electoral commission was not dissolved by the Bolsheviks but it complained of being placed under duress and refused to cooperate with Uritsky. The Bolsheviks probably felt they had no choice but to tolerate this given the complicated political circumstances surrounding the preparations for the elections across Russia. And so it happened that in most districts of Russia the elections were held on 25 November as originally planned, and were conducted without serious interference from any political side. Of the more than 800 members of the Constituent Assembly originally provided for, more than 700 could be elected – a great success given the context of war conditions and increasing chaos in the slowly disintegrating Russian Empire. At this early stage in their revolutionary career, the Bolsheviks had to manoeuvre cautiously in order not to lose such political credibility as they enjoyed among a part of the population. They could not prevent the elections from being held, and had they wished to manipulate the results they could not do so everywhere, for the territory they controlled was as yet too small. Although they controlled much of central Russia and many of the major cities, they had to tolerate political communication across the country at the time of the elections. They may also have believed that they would achieve a good result, especially in the Russian cities.

The Bolsheviks, indeed, proved to be the strongest party amongst the Russian urban working class. However, the election results also justified the apprehensions of those Bolsheviks who had been sceptical about this first Russian experiment in bourgeois democracy. The Bolsheviks won 24% of the vote and were the second strongest party, but the real winners were the Socialist-Revolutionaries. Although the exact figures on the election results are in dispute due to the large number of invalid ballots and the fact that the records were never completed, the results are by and large clear and generally accepted. More than 60% of citizens with the right to vote actually voted, and 90% of the votes polled were counted – a good 40 million of more than 44,5 million votes. Of the more than 700 elected members of the Constituent Assembly, the Socialist-Revolutionaries won an absolute majority. Of 84 elected members of the non-Russian nationalities, amongst whom the Ukrainians were the largest group, most were strongly anti-Bolshevik, including the Ukrainian Socialist-Revolutionaries, who were the third largest party with 7.7 % of the vote. The Constitutional Democrats (4.7 %) and the Mensheviks (2.6 %) were

marginal parties in Russia as a whole, but in Moscow, for example, the Constitutional Democrats won 35.7 % of the vote.⁵

It was not clear when the Constituent Assembly would be convoked in Petrograd. At all events, Lenin and the Bolshevik leaders understood that some clever manoeuvring was necessary in order to neutralise the possible ‘counter-revolutionary’ impact of the Constituent Assembly in session. Agitation among workers, soldiers and peasants, political intimidation, and tactical moves to divide the Bolsheviks’ opponents were seen as crucial. Perhaps most important of all was concluding a tactical alliance with the left wing of the Socialist-Revolutionaries, who on some – but not all – issues had similar ideas to the Bolsheviks. On 27 November Lenin told the Extraordinary All-Russian Congress of Soviets of Peasants’ Deputies in Petrograd, where the Socialist-Revolutionaries were the dominant political force, that the Constituent Assembly should not distract them from the fight against capitalism and for social revolution. The work of the Assembly would depend on the mood in the country and they could directly influence it, he said, ‘but don’t forget your rifles.’⁶ Lenin and the other Bolsheviks at the Peasants’ Congress were successful in bringing about a deeper split in the ranks of the Socialist-Revolutionaries. Agreement on a political coalition was reached between the Bolsheviks and the Left-Wing Socialist-Revolutionaries, who at that critical moment managed to secure a majority in the Congress. On 28 November a joint meeting of the Central Executive Committee (CEC) of the All-Russian Congress of Soviets of Workers’ Deputies (in theory the highest political organ in revolutionary Russia), the Petrograd Soviet, and the Executive Committee of the Peasants’ Congress was held to celebrate the act of union. The CEC was enlarged by the addition of peasants’ delegates and delegates of the army, the fleet and the trade unions, and now became officially known as the ‘All-Russian CEC of the Soviets of Workers’, Soldiers’ and Peasants’ Deputies.’⁷ More crucially, Left Socialist-Revolutionaries were appointed to three People’s Commissariats, including that for Agriculture, and to several minor government posts. The Bolshevik policy of co-opting the Left Socialist-Revolutionaries was succeeding.

The agreement with the Left Socialist-Revolutionaries reinforced the position of the Bolsheviks, especially because it provided them with an argument to explain away the results of the elections to the Constituent Assembly, i.e., the ‘deceptive’ character of the victory of the Socialist-Revolutionaries. The latter had entered the elections as a single party, but now the larger, Left

⁵ Carr gives a figure of 707 elected members of the Constituent Assembly, of whom 410 were Socialist-Revolutionaries; elsewhere slightly different figures are given, such as a total of 703 elected members including 380 Socialist Revolutionaries, whose share of the vote must in any case have been 55-60%. See Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 1, p. 120 with references to I.S. Malchevsky (ed.), *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie* (Moscow, 1930) and M.V. Vishnyak, *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie* (Paris, 1932); Radkey, *Russia Goes to the Polls*, passim; James R. Millar (ed.), *Encyclopedia of Russian History*, Vol. 3 (London, 2004), p. 1930.

⁶ V.I. Lenin, ‘The Extraordinary All-Russian Congress of Soviets of Peasants’ Deputies: Speech on the Agrarian Question’, *Collected Works*, Vol. 26 (Moscow, 1972), pp. 321-32.

⁷ Hereafter the ‘All-Russian Central Executive Committee of the Soviets of Workers’, Soldiers’ and Peasants’ Deputies’ will be referred to as, shortly, CEC.

section of the party at the Petrograd Peasants' Congress had made a coalition with the Bolsheviks and formally split away from the other, 'Right' section, which continued its opposition to the Bolsheviks. The point was that amongst the delegates of the Socialist-Revolutionaries elected to the Constitutional Assembly, the Right wing had a great majority, which was entirely different from the Left predominance in the membership of the Peasants' Congress. It was argued that the Right-Wing parliamentary majority did not represent the views of the Socialist-Revolutionary voters on the new vital point of working with the Bolsheviks for the social revolution. According to Lenin, the people voted for a party 'which no longer existed.' He repeated this argument in a speech at the congress of railwaymen in January 1918 immediately after the dissolution of the Constituent Assembly, tendentiously attributing the election results to the fact that the elections took place 'on lists drawn up before the October Revolution.' Two years later Lenin also argued that in the large industrial cities the Bolsheviks had almost everywhere been the largest party in the elections, and in matters of revolution the principle applied that 'the town inevitably leads the country after it; the country inevitably follows the town.'⁸ Here the Bolshevik leader expressed his real attitude to the peasants. Apart from that, the political scholasticism of the Bolsheviks always had an answer to any question and always an argument to justify its political manoeuvres or power-hungry actions.

The results of the election made it almost certain that the Constituent Assembly would serve as a rallying-point for opposition to the Soviet regime, both from the anti-Bolshevik socialists and from the surviving bourgeois politicians. An attempt was made in the name of former ministers of the Provisional Government to convene the Constituent Assembly in the second week of December. This was against the wish of the Soviet government (Council of People's Commissars) and was resisted by force. On 4 December the People's Commissar for Naval Affairs, Pavel Dybenko, ordered to keep 7,000 pro-Bolshevik Kronstadt sailors on full alert in case of convocation of the Assembly. A meeting of some 20,000 Kronstadt 'soldiers, sailors, workers and peasants' resolved to only support a Constituent Assembly that was 'so composed as to confirm the achievements of the October Revolution' and would be free of 'leaders of the counter-revolutionary bourgeoisie.'⁹ This was the kind of language and attitude that the Bolsheviks wanted to hear. After the split between the Right and Left Socialist-Revolutionaries had become final and three Left Socialist-Revolutionaries had been included in the Soviet government, the Bolsheviks felt more emboldened to pursue an aggressive forward policy. On 11 December a significant step was made: the Soviet government accused the liberal Constitutional Democratic Party ('Cadets') of being involved in counter-revolutionary activity, declared it 'a party of enemies of the people', and announced that these 'political leaders of the counter-revolutionary civil war' would be arrested.¹⁰ Thus the decree proclaiming all of this already spoke of a 'civil war', a notion that was

⁸ Quoted in Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, pp. 121-2.

⁹ Israel Getzler, *Kronstadt 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy* (Cambridge, 2002), p. 180.

¹⁰ Wade, *The Russian Revolution, 1917*, p. 277. On 29 December the *Decree on the Arrest of the Leaders of the Civil War*

useful to justify the suppression of the Constitutional Democrats or other opposition forces. But although the Right Socialist-Revolutionaries and many of the Mensheviks sided with the Constitutional Democrats in protesting against the repressive measures of the Bolshevik regime, the Bolsheviks did as yet not venture to apply such measures to the anti-Bolshevik socialists.

The Bolsheviks' strategy against the Constituent Assembly

From the second week of December 1917, policy regarding the Constituent Assembly was the subject of constant preoccupation in the Bolshevik party. At a meeting of the Bolshevik central committee on 12 December Nikolai Bukharin raised the question whether the Assembly should be convened at all and answered in the affirmative, arguing as Lenin occasionally did that 'constitutional illusions are still alive in the broad masses' and therefore had to be exposed in political practice. But he wished to expel the Constitutional Democrats and to turn the Left (Bolshevik-Left Socialist-Revolutionary) block of the Assembly into a 'revolutionary convention' effecting the transition from bourgeois to socialist revolution. In a speech to the CEC on 14 December, however, Lenin sounded much harsher on the issue and gave a serious warning. He said that they should not call the Constituent Assembly as originally conceived, because it 'was conceived against the people and we carried out the rising [October coup] to make certain that it will not be used against the people ... When a revolutionary class is struggling against the propertied classes which offer resistance, that resistance has to be suppressed.' In other words, the Constituent Assembly should be regarded, not as a democratic parliament that was to be taken seriously, but as a defensive instrument and institution of the old ruling class. Twelve days later he followed up these statements with a more elaborate set of 'Theses' on the question, perhaps his most significant analysis of the character of the October Revolution and the most revealing as regards his contempt for 'bourgeois democracy.' The Soviet government led by Lenin postponed the convocation of the Constitutional Assembly until January 1918, blaming the delay on technical difficulties and machinations of their enemies.

On 26 December 1917 Lenin's *Theses on the Constituent Assembly* were published anonymously in the Bolshevik newspaper *Pravda*.¹¹ They uncompromisingly brought into the open what Lenin had believed for months already, namely that the bourgeois revolution in Russia was a spent force and that they should turn their back on it and pursue the road to socialism. Of course, 'in a bourgeois republic the constituent assembly is the highest form of the democratic principle',

against the Revolution, drawn up by Lenin, was published. The freedom of the non-socialist press already had been limited since November, and the persecution of the Constitutional Democrats was originally justified by their alleged support of General Kornilov's aborted anti-Bolshevik counter-coup; now it was justified by their support of General Kaledin of the anti-Bolshevik Don Cossacks.

¹¹ See V.I. Lenin, 'Theses on the Constituent Assembly', *Collected Works*, Vol. 26 (Moscow, 1972), pp. 379-83.

he wrote, but after the achievement of the bourgeois revolution in February 1917 the situation had changed. It is amazing to see that Lenin seemed to believe that Russia had already completed this 'bourgeois-democratic' revolution, which in his eyes – in his quasi-Marxist scholasticism – had apparently been done in the miraculously short period of eight months. Indeed, the Russian bourgeois revolution had been followed by a second, socialist revolution in October. Thus, he could argue that ever since the beginning of the October Revolution, 'revolutionary Social-Democracy' had insisted that 'a republic of Soviets is a higher form of democracy than the usual bourgeois republic with a Constituent Assembly.' Soviet democracy was the only political form capable of assuring the 'least painful transition to socialism', and therefore it was this form of democracy that was now on the agenda. At the same time the counter-revolutionary rising in which the Constitutional Democrats were involved as well, had 'taken away all possibility of resolving the most acute questions in a formally democratic way.' Lenin's crafty, Jesuitical form of reasoning was a phenomenon in itself. The new situation had created an inevitable clash between the Constituent Assembly and 'the will and interest of the working and exploited classes who began on 25 October the socialist revolution against the bourgeoisie.' Lenin used the split between the anti-Bolshevik Right Socialist-Revolutionaries and the Left Socialist-Revolutionaries to argue that the Constituent Assembly did not truly represent the Russian people any longer because the Left Socialist-Revolutionaries were now included in the new government and agreed that Soviet democracy should prevail. This was another fine piece of reasoning which 'logically' followed from the Bolsheviks' political theology. Along these lines they could argue that the interests of the October revolution 'stand higher than the formal rights of the Constituent Assembly.' Indeed, any attempt to consider the question of the Constituent Assembly 'from a formal, legal point of view, within the framework of ordinary bourgeois democracy and disregarding the class struggle and civil war, would be a betrayal of the proletariat's cause, and the adoption of the bourgeois standpoint.' What was on the agenda now, was the 'tasks of the dictatorship of the proletariat.'¹²

Lenin proposed that the Constituent Assembly agree to new elections in order to better represent the current 'will of the people', and that it accept the Soviet government in the interim. He wrote that the 'only chance of securing a painless solution to the crisis which has arisen owing to the divergence between the elections to the Constituent Assembly, on the one hand, and the will of the people and the interests of the working and exploited classes, on the other, is for the people to exercise ... the right to elect the members of the Constituent Assembly anew ...' The Constituent Assembly moreover should unconditionally recognize 'Soviet power, the Soviet revolution, and its policy on the questions of peace, the land and workers' control', and 'resolutely join the camp of the enemies of the Cadet-Kaledin counter-revolution.' Otherwise a crisis in connexion with the Constituent Assembly 'can be solved only by revolutionary means.'¹³ It seems that not

¹² Ibid.; see also Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, pp. 123-4.

¹³ Lenin, 'Theses on the Constituent Assembly.' The Constitutional Democrats (Cadets) were, again, fully identified with the activities of Aleksei Maximovich Kaledin, the Cavalry General of the anti-Bolshevik Don Cossacks. At the same time

all Bolshevik leaders or indeed all Bolshevik delegates elected to the Constituent Assembly had immediately been willing to support a policy of sidelining or suppressing the Assembly. But on 24 December Lenin had prevailed at a meeting of the Bolshevik central committee, which ordered the Bolshevik delegates to the Constituent Assembly to follow Lenin's line of subordinating it to the Soviet government. For the Bolsheviks Lenin's *Theses on the Constituent Assembly* became accepted party doctrine, which meant that they abandoned any pretension of respecting bourgeois constitutionalism and effectively decided its fate. As for the democratic socialist parties, they came better to understand what the Bolshevik-led 'proletarian revolution' meant. The acceptance of the *Theses* by the Bolshevik party had two important results. First, it made irrevocable the breach between the Bolsheviks and those socialist parties – notably the 'Right' Socialist-Revolutionaries and the Mensheviks – who supported the view that the revolution was still in its democratic stage. Once the thesis of the 'proletarian' character of the revolution was accepted, those who defended the 'bourgeois-democratic' view logically became 'counter-revolutionaries.' Secondly, it sealed the fate of the Constituent Assembly. Once the democratic revolution had been superseded by the 'socialist revolution', it became an anachronism or worse, counter-revolutionary. Such was the cold logic of Bolshevik political theology. The Constituent Assembly could either surrender or had to be wiped out.

The suggestion that the action finally taken against the Constituent Assembly in January was the result of a sudden, unpremeditated decision prompted by anything unexpected that happened after the assembly met, must be dismissed as erroneous, as E.H. Carr has convincingly argued.¹⁴ The action of the Bolsheviks was the outcome of a considered policy, whereby the thesis of the transition to a socialist revolutionary stage was decisive in ideological terms. Of course, the Bolsheviks wanted to maintain power anyhow, and their theory of a 'superior proletarian democracy' was expedient in that respect. At the same time it was outlandish to socialists who attached importance to the rule of law, democratic procedure or the toleration of political pluralism. But these were things which did not matter to many of the revolutionaries who were used to Russian conditions and least of all to those who had been influenced by the peculiar Leninist and Bolshevik understanding of 'socialist revolution.' Authoritarianism, violence and quasi-Marxist dogmatism were joined together in the Russian phenomenon of Bolshevism with Lenin and his Bolsheviks believing they had history on their side in forcing their violent revolution upon Russia and destroying their enemies; although dressed in Marxist language their revolutionary voluntarism remained what it was. Lenin's *Theses on the Constituent Assembly* were nothing less than a declaration of war on the Assembly and on the political parties who might try to use it against the Soviet government. Therefore, a number of tactical steps were taken. On 30 December 1917 a leader of the Right Socialist-Revolutionaries, Nikolai Avksentiev, was arrested

Lenin could without any problem, and in good Jacobin fashion, identify his own policies and ideology with 'the will of the people'; see Read, *Lenin: A Revolutionary Life*, p. 192.

¹⁴ Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, p. 125.

together with some of his followers 'for the organization of a counter-revolutionary conspiracy.' It was the first time that a measure like this was taken against a representative of a socialist party. The Constituent Assembly itself was not preventively suppressed but dealt with in an indirect manner. Indeed, on 2 January 1918 a decree of the Council of People's Commissars convened the Assembly for 18 January, subject to the attainment of a quorum of 400 members. Significantly however two days later the CEC, the permanent organ of 'Soviet power', passed a resolution summoning the Third All-Russian Congress of Soviets for 21 January, and an All-Russian Congress of Peasants' Deputies a few days later. Grigori Zinoviev explained to this CEC meeting the evolving Bolshevik strategy regarding the Assembly in terms of Leninist doctrine, and was quite open about the approaching final confrontation. He said that they saw 'in the rivalry of the Constituent Assembly and the Soviets the historical dispute between two revolutions, the bourgeois revolution and the socialist revolution.' The Constituent Assembly was irrelevant to 'the people's, the socialist, revolution.' As this statement incidentally shows, the Bolshevik concept of socialist revolution was often vague, sometimes being defined as a 'proletarian', sometimes as a 'people's revolution.' This was typical of the populist, demagogic and conspiratorial character of Bolshevik revolutionary politics.¹⁵

The resolution passed by the CEC meeting attacked the slogan 'all power to the Constituent Assembly' that was raised by the supporters of the Assembly, denouncing it as the rallying-point of 'counter-revolutionary elements' and as actually meaning 'down with the Soviets.' The purpose of the resolution was 'to support with all the organized force of the Soviets the Left half of the Constituent Assembly against the Right, bourgeois and compromisers', half.' But while the anti-Bolshevik socialists were denounced as 'compromisers', the strategy of the Bolsheviks themselves was in fact an ambiguous compromise in terms of the insincere and manipulative way they dealt with the Constituent Assembly. A Menshevik delegate at the CEC meeting, Sukhanov, made this clear by putting the logical dilemma: if there was a bourgeois revolution going on, then the Constituent Assembly should be fully supported; but if they were witnessing an emerging socialist revolution, then the Assembly should not be summoned at all. However, the political tactics and strategy of the Bolsheviks was a dimension in itself and not subject to this kind of logical reasoning. These tactics were none the less correctly diagnosed in a protest issued by the non-Bolshevik deputies from the semi-illegal first CEC:¹⁶ the Third All-Russian Congress of Soviets was being summoned 'in order to torpedo the Constituent Assembly.'

The preparations for the final campaign against the Constituent Assembly were completed at a meeting of the CEC on 16 January, when the 'Declaration of Rights of the Working and

¹⁵ Of course, the populism of the Bolsheviks was not the same thing as the 'populism' of the Narodniks – the latter was a theory of society and revolution, the former a question of rhetoric and strategy.

¹⁶ It is interesting that the CEC elected by the First Congress of Soviets, which had convened before the Bolshevik coup and which contained a large number of Mensheviks and 'Right' Socialist-Revolutionaries, continued to meet semi-illegally. Its records of meetings held between 19 November 1917 and 24 January 1918 were published in 1925; see Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 1, p. 126n3.

Exploited People' was drafted; the idea was to force the Assembly to adopt it. It reiterated the ideological principle that Russia had been declared 'a republic of Soviets of workers', soldiers', and peasants' deputies', and that all power 'in the centre and locally' belonged to these Soviets. The Constituent Assembly was supposed to endorse Soviet policy and to pass what amounted to an act of abdication which said among other things:¹⁷

'Being elected on the basis of party lists compiled before the October revolution, when the people could not yet rise in its masses against the exploiters and, not having yet experienced the full force of the resistance of the exploiters in defence of their class privileges, had not yet undertaken in practical form the building of a socialist society, the Constituent Assembly would think it fundamentally incorrect, even from the formal standpoint, to set itself up against the Soviet power ... Supporting the Soviet power and the decrees of the Council of People's Commissars, the Constituent Assembly recognizes that its tasks are confined to the general working out of the fundamental principles of the socialist reconstruction of society.'

The Constituent Assembly was thus supposed to eliminate itself in a manner that came close to the behaviour of people in later communist show trials. In this respect Russia and the world were witnessing a political novelty as well – a veritable big bang of modern communist manipulation and debased psychology. *Izvestiya* of 17 January 1918 carried the text of yet another resolution adopted at the CEC meeting of 16 January, which declared that 'any attempt on the part of any person or institution whatever to usurp this or that function of state power will be regarded as a counter-revolutionary act. Any such attempt will be crushed by all means at the disposal of the Soviet power, including the use of armed force.'¹⁸ Only the 'Soviet power' (in reality the Bolsheviks) had the right to 'usurp' such functions of state power, not a bourgeois institution like the Constituent Assembly.

The dissolution of the Constituent Assembly

The outlawing of the Constitutional Democrats and the arrest of several leading Right Socialist-Revolutionaries had obviously weakened the potential offensive power of the Constituent Assembly, which could do hardly more than try to defend itself. Yet the Bolsheviks were uncertain how easy or difficult it would be to impose their dictates. When in the morning of 18 January 1918 a large crowd gathered in Petrograd to march on the Tauride Palace (where the Assembly would meet) to demonstrate its support, it was shot at and dispersed by soldiers loyal to the Soviet (Bolshevik-Left Socialist-Revolutionary) government. Several persons were killed, peaceful demonstrators who were described by the *Pravda* of 19 January 1918 as 'armed

¹⁷ Ibid., p. 127, citing Malchevsky (ed.), *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie*, pp. 4-6.

¹⁸ Quoted in Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Vol. 1, p. 127.

conspirators.¹⁹ The demonstration attracted fewer workers and soldiers than the Right Socialist-Revolutionaries and others had hoped, and apparently consisted mainly of middle-class students, civil servants and professionals.²⁰

The Constituent Assembly – at which some 400 of the elected 700 delegates were present, the quorum decided by the Council of People's Commissars – finally opened at 4 p.m. with armed guards being present everywhere in the building and weapons being pointed at speaking delegates.²¹ The Bolshevik Yakov Sverdlov, chairman of the CEC, ousted from the tribune the oldest member of the assembly, who in accordance with tradition was about to open the proceedings, and in the name of the CEC declared the assembly open. The French Revolution, he said, had issued its Declaration of the Rights of Man and of the Citizen which was 'a declaration of rights to the free exploitation of those not possessing the tools and means of production'; the Russian revolution must issue its own declaration of rights. He then read the draft Declaration of the Rights of Working and Exploited People prepared by the CEC two days earlier and requested the Constituent Assembly to adopt it; by doing so the Assembly would 'correctly express the wishes of the people.' This using of the concept of 'the people' – as well as its will, its wishes and so on – had become standard populist practice of the Bolshevik leaders. It is remarkable that somewhat later, another Bolshevik delegate, Ivan Skvortsov-Stepanov, protested against Right Socialist-Revolutionaries and others using the term 'the people' in a 'bourgeois-democratic' sense, i.e., in the political sense of citizens of the state, not as a social category. He argued that their concept of 'the people' or 'the will of the people' was a mere fiction needed by the ruling classes but for a Marxist 'an inconceivable notion', because 'the people does not act as a single unit.' That the Bolshevik propaganda was constantly using this same notion of a quasi-homogeneous 'people', and claimed to be the true voice of the wishes and interests of the workers, peasants etc. collectively referred to as 'the people', Skvortsov-Stepanov ignored; he also ignored the democratic principle of pluralist political representation. However, the fundamental contradiction between the Bolsheviks and the anti-Bolshevik socialists was crystal-clear to his dogmatic mind: 'It is all over between us', thus he addressed the latter, 'You belong to one world, with the Cadets and the bourgeoisie, and we to the other, with the peasants and the workers.'²² It sounded like a threat, another declaration of war against democratic socialists.

¹⁹ Quoted in *ibid.*, p. 130n2.

²⁰ Nikolai N. Smirnov, 'Constituent Assembly', in Edward Acton, Vladimir I. Cherniaev and William G. Rosenberg (eds.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921* (Bloomington, Indiana, 1997), p. 332; Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (London, 1997), p. 514.

²¹ See I.S. Malchevsky (ed.), *Vserossiiskoe Uchreditel'noe Sobranie* (Moscow, 1930), pp. 29-110 for reports on the one and only session of the Constituent Assembly on 18-19 January 1918. Passages from this source in English translation can be found in the previous and following footnotes. Since the session of the Constituent Assembly lasted for only 13 hours and then was suppressed, there are no proper records produced by the Assembly itself.

²² Quoted in Fyodor Fyodorovich Raskolnikov, *Tales of Sub-Lieutenant Ilyin: The Tale of a Lost Day* (Moscow, 1934; English transl. London, 1982), and reproduced in Jonathan Daly and Leonid Trofimov (eds.), *Russia in War and Revolution, 1914-1922* (Indianapolis, 2009), pp. 219-20.

But the war of the Bolsheviks had not been completely won yet. The attempt of Sverdlov to immediately take over the Constituent Assembly caused an indignant reaction on the part of the majority of non-Bolshevik delegates, who refused to bow to him and who elected Viktor Chernov to be President of the Assembly. When a vote was held, Chernov, a prominent leader of the 'Right', anti-Bolshevik, Socialist-Revolutionaries, got 244 votes against 153 for Maria Spiridonova of the Left Socialist-Revolutionaries. Chernov was one of the founders of the Socialist-Revolutionary Party and its primary theoretician; he had also been Minister for Agriculture in the Russian Provisional Government. However, he feared 'a brawl' if he were too assertive under the circumstances prevailing in the Tauride Palace.²³ Nevertheless the Constituent Assembly was numerically dominated by the anti-Bolshevik Socialist-Revolutionaries. When the Bolsheviks placed the decrees of the Second Soviet Congress and the 'Declaration of the Rights of Working and Exploited People' before the Assembly for endorsement, they were rejected by a majority of 237 to 136 in favour of an alternative motion of the Right Socialist-Revolutionaries to discuss current questions of policy instead of endorsing Soviet decisions. The Constituent Assembly was opposed to Soviet government and would not agree to new elections. The Right Socialist-Revolutionaries and the Mensheviks, although in favour of socialism as a programme for the future, thought Russia unready for anything like 'Soviet democracy' given the backward state of the country's society and political system (and, of course, the ease with which it could be manipulated by the likes of Lenin).

A separate meeting of the Bolsheviks and Left Socialist-Revolutionaries in the Tauride Palace now decided to dissolve the Assembly. In the early hours of the morning the Bolshevik Fyodor Raskolnikov, the Deputy People's Commissar for Naval Affairs, told the Assembly that in view of its 'counter-revolutionary majority' the Bolsheviks would leave it. An hour later the Left Socialist-Revolutionaries withdrew as well. While the Bolshevik central committee remained in session elsewhere in the building, Lenin instructed personally the armed guards to wait until the other deputies left, telling them there was no need to disperse the Assembly: '... just let them go on chattering as long as they like and then break up, and tomorrow we won't let a single one of them come in.' Yet the procedure was speeded up a little. Around 4 a.m. on 19 January 1918, twelve hours after the Constituent Assembly had started its proceedings, the sailor in command of the military guard in the Tauride Palace, A.G. Zheleznyakov, apparently acting on instructions from the Bolsheviks, went to Chernov and said: 'The guard is tired. I propose that you close the meeting and let everybody go home.'²⁴ These historic words, this banal and simultaneously

²³ Daly and Trofimov (eds.), *Russia in War and Revolution*, pp. 214-5. See for Chernov Maureen Perrie, 'Viktor Mikhailovich Chernov', in George Jackson and Robert Devlin (eds.), *Dictionary of the Russian Revolution* (Westport, CT, 1989), pp. 116-9.

²⁴ Ronald W. Clark, *Lenin: The Man Behind the Mask* (London, 1988), pp. 304-5; Figes, *A People's Tragedy*, p. 516; Raskolnikov, *Tales of Sub-Lieutenant Ilyin: The Tale of a Lost Day*.

dramatic gesture, perfectly illustrated the indifference and contempt with which the Bolsheviks looked at the irrelevant institution of a 'bourgeois' parliament.

Shortly before 5 a.m. the Constituent Assembly decided to adjourn for twelve hours, scheduling the next meeting for 5 p.m. on 19 January – however, it never met again. Its re-assembly was prevented by simply locking down the Tauride Palace and placing an armed guard at the door. Thus the deputies were prevented from entering the building, and when they tried they found the Constituent Assembly to have been declared dissolved by the Soviet government. That day the government also called the Third All-Russian Congress of Soviets for 23 January (two days later than originally planned by the CEC) as a 'democratic' counterweight to the Constituent Assembly; it was, indeed, to meet in the Tauride Palace. The Soviet Congress contained a large Bolshevik majority and confirmed the formal dissolution of the Constituent Assembly decreed on 19 January; on this fateful day the government decree dissolving the Assembly had already been ratified by the CEC following a two-hour speech by Lenin.²⁵ The ideological foundation of Bolshevik policy had also been expounded by Bukharin, one of the few Bolshevik leaders who took the trouble to speak to the Constituent Assembly (Skvortsov-Stepanov was much lower in the Bolshevik hierarchy). Bukharin had declared: 'The watershed which at this moment divides the assembly into ... two irreconcilable camps, camps of principle – this watershed runs along the line: for socialism or against socialism.' For the Bolsheviks it was as simple as that. One could be on the side of the Bolshevik revolution or against it, and no nuances or compromises were possible. Chernov had proclaimed the 'will to socialism', but put it in a different, more evolutionary perspective than the impatient Bolsheviks did. Bukharin's response to this revealed again the fundamental difference between democratic socialists and 'activist' Bolsheviks: 'But of what socialism was citizen Chernov speaking? Of the socialism which will come in 200 years, which will be made by our grandchildren? ... We speak of a living, active, creative socialism, about which we do not only want to speak, but which we want to realize. And that, comrades, is what is called being an active socialist.'²⁶

Bolshevism indeed was the revolutionary and violent activism of an authoritarian minority which managed to manoeuvre itself into power. It is not difficult to understand why another activist revolutionary leader, Mussolini, was an admirer of Lenin.²⁷ But also a man like the Left Socialist-Revolutionary leader Steinberg, the People's Commissar for Justice, dismissed the proposal of the Right Socialist-Revolutionaries in the Constituent Assembly to discuss questions of policy (the primary task of a democratic parliament), for these 'already had been decided.' He said that the Assembly only had to submit to the will of the working people as set forth in the pro-

²⁵ Read, *Lenin: A Revolutionary Life*, p. 193. Lenin's 'Speech on the Dissolution of the Constituent Assembly' and his 'Draft Decree on the Dissolution of the Constituent Assembly', both of 19 January 1918, can be found in the *Lenin Internet Archive*.

²⁶ Quoted in Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, p. 128.

²⁷ Mussolini had expressed his admiration for Lenin as late as 1924; see Denis Mack Smith, *Mussolini* (Milan, 2002), p. 159.

gramme of the Second Soviet Congress. In complete contrast to this had been the speech of the Georgian Menshevik deputy Irakli Tsereteli, who argued against ‘anarchic attempts to introduce a socialist economy in a backward country’ and stressed that the class struggle of the workers for their final liberation could only be conducted under conditions of ‘popular sovereignty based on universal and equal suffrage.’ This sounded like the socialism of European democratic culture, not that of Russian revolutionary Bolshevism.²⁸ During the Constituent Assembly’s last hour, Chernov had submitted a draft Law on Land Reform and one on making Russia a democratic federal republic, both of which were adopted by the Assembly. But the brief moment of parliamentary democratic debates and reform proposals was over.²⁹

It is a painful fact that the act of forcibly dissolving the Constituent Assembly passed almost without protest. This was not only the result of Bolshevik power and intimidation, but also of the weakness and hesitations of the Constituent Assembly itself. As the ‘Right’ Socialist-Revolutionary Stankevich later observed: ‘The impression of the ‘injustice’ committed by the Bolsheviks against the Constituent Assembly was attenuated to a considerable extent by dissatisfaction with the Constituent Assembly itself, by its (as was said) ‘undignified behaviour’, and by the timidity and feebleness of its president Chernov. The Constituent Assembly was blamed more than the Bolsheviks who dispersed it.’³⁰ In other words, it was also a case of intrinsic political weakness, or actually demoralisation. But above all it was a demonstration of the lack of any solid basis and popular support in Russia for the principles and institutions of bourgeois democracy, European style. Neither in political circles nor among the common people, and least of all among the peasants, was there any remarkable reaction to the closure of the Constituent Assembly.³¹ Nevertheless, some deputies continued to hold a number of secret meetings, but they found that the political conditions were increasingly dangerous. The central committee of the ‘Right’ Socialist-Revolutionaries decided in January 1918 against armed resistance, because ‘Bolshevism, unlike the Tsarist autocracy, is based on workers and soldiers who are still blinded, have not lost faith in it, and do not see that it is fatal to the cause of the working class.’³² The Socialist-Revolutionaries and Mensheviks tried for some time to work within the Soviet system, and returned to the CEC, the Petrograd Soviet, and other local soviets they had walked out of during the Bolshevik coup in November 1917. They hoped that they could strengthen their position in Soviet elections and then, perhaps, re-convene the Constituent Assembly as a truly democratic platform. Soviet elections in the winter and spring of 1918 did indeed return Socialist-Revolutionary and anti-

²⁸ See for the interesting figure of Irakli Tsereteli W.H. Roobol, *Tsereteli – A Democrat in the Russian Revolution: A Political Biography* (The Hague, 1976); see also Stephen F. Jones, *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy 1883-1917* (Cambridge, Mass., 2005).

²⁹ Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, pp. 128-9.

³⁰ V.B. Stankevich, *Vospominaniya, 1914-1919* (Berlin, 1920), p. 302, quoted in *ibid.*, p. 130.

³¹ Cf. Radkey, *The Election to the Russian Constituent Assembly of 1917*, p. 2; Clark, *Lenin: The Man Behind the Mask*, p. 305; Figes, *A People’s Tragedy*, pp. 517-9; Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923, Vol. 1*, p. 130.

³² Quoted in Scott Smith, ‘The Socialist-Revolutionaries and the Dilemma of Civil War’, in Vladimir N. Brovkin (ed.), *The Bolsheviks in Russian Society: The Revolution and the Civil Wars* (New Haven, 1997), pp. 83-104.

Bolshevik majorities in some places, but the Bolsheviks and the Soviet government refused to accept these election results and dissolved anti-Bolshevik Soviets. Attempts by the Socialist-Revolutionaries and Mensheviks to form alternative worker assemblies were partly successful but had little impact on the power monopoly of the Bolshevik-dominated Soviets. The signing of the Treaty of Brest-Litovsk by the Bolsheviks in March 1918 was another reason for the Socialist-Revolutionaries to abandon their illusions. The party leadership, and also many Left Socialist-Revolutionaries, increasingly viewed the Bolshevik government as an ally of Germany, and in May the party council of the Socialist-Revolutionaries decided to start an uprising against the Bolshevik regime with the ultimate aim of reconvening the Constituent Assembly.³³

A postscript on Viktor Chernov (1873–1952)

It is of importance to pay some additional attention to the President of the Constituent Assembly Viktor Chernov, perhaps the principal symbol of the suppression of parliamentary democracy in Russia. Viktor Mikhailovich Chernov, also known by his political pseudonym Boris Olenin, is not only an interesting person in terms of his Russian experience and political ideas, but was also associated with Czechoslovakia in the 1920s.³⁴ Since he was a prominent socialist leader opposing the dictatorial politics of the Bolsheviks and communism, he is worth looking at from both a Russian, a European, and a Czechoslovak point of view. Chernov defended the idea of democratic socialism and believed that the peasants were an important social class who deserved to be taken seriously instead of being looked down upon as Marxists and Leninists tended to do. In early 1921, when the Bolsheviks were winning the Civil War and anti-Bolshevik politicians had to fear for their life, he fled to Czechoslovakia.

Viktor Chernov had been born in 1873 in a provincial town southeast of Saratov as the son of a former serf peasant, who had risen to become a low-level functionary in the local civil service. He attended the gymnasium in Saratov, a hotbed of radicalism, where he joined a discussion circle in which he studied the works of Nikolai Dobrolyubov, a revolutionary democrat, and Nikolai Mikhailovsky, a theoretician of the *Narodniki* ('populist') movement. As a student in the Law Department at Moscow University he again joined a radical discussion circle, defending populist (*Narodnik*) views against the Marxist rivals of the *Narodniks*. The *Narodniks* were the forebears of the Socialist-Revolutionaries and believed in the revolutionary potential of the peasants, although the latter would need intellectual leaders to successfully organize a peasant movement. After Chernov had joined the *Narodniks* in the early 1890s, he became in 1894 a member of Mark Natanson's *People's Right* group which wanted to unite all socialist movements in Rus-

³³ Ibid., p. 102.

³⁴ See Perrie, 'Viktor Mikhailovich Chernov'; Elena Chinyaeva, *Russians Outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938* (Munich, 2001), passim.

sia. In the same year he was arrested for his political activities, spending nine months in the Peter and Paul Fortress in St. Petersburg; then he was sentenced to a period of exile in central Russia. After spending some time organizing the peasants around Tambov, Chernov went to Zürich in 1899. He joined the Socialist-Revolutionary Party when it was founded in 1902, became a member of its central committee, wrote the party's platform, and became the editor of its newspaper *Revoljucionnaya Rossiya* ('Revolutionary Russia'). He returned to Russia after the revolution of 1905. Chernov was elected as a Socialist-Revolutionary candidate in the elections to the Second Duma in 1907 and became a leader of the Socialist-Revolutionary parliamentary faction, although he also seems to have had some affinity to the Mensheviks. In 1907 he published his *Philosophical and Sociological Studies* in which he espoused the views of Richard Avenarius (1843-96), a German-Swiss philosopher who formulated the positivist doctrine of 'empirical criticism' which opposed both metaphysics and philosophical materialism. Chernov's positivism, empiricism, and refusal to subscribe to a Marxist or dogmatic philosophical materialism, exposed him to criticism from Lenin in his work *Materialism and Empirio-Criticism*. In addition, Chernov's rejection of rigid Marxist class analysis and its one-sided focus on the industrial proletariat, and his opposition to the policies of Bolshevism made him an adversary of Lenin and his special brand of conspiratorial revolutionary politics.

Being again in exile in Europe by the time the First World War broke out, Chernov initially supported the viewpoint of the left wing of the Socialist-Revolutionary Party, which condemned the war all-round as an 'imperialist war.' However, after his return to Russia following the February Revolution in 1917 he changed his mind and advocated defending Russia against the Germans. From May to September 1917 Chernov was Minister for Agriculture in Alexander Kerensky's Provisional Government. During 1917 he also edited *Delo Naroda* ('The Cause of the People') and became popular as a leader of the party which represented the interests of the peasants. He opposed the Bolsheviks as well as the left wing of his own party, who tended to identify with many of the Bolsheviks' aims; this tendency increased when the latter included the peasants in their revolutionary programme for strategic reasons. After the suppression of the Constituent Assembly in January 1918 Chernov became a member of the anti-Bolshevik government in Samara as the leader of the moderate Socialist-Revolutionaries. In 1921 he fled to Czechoslovakia, where eventually he became the principal leader of the All-Russian political émigré organization *Socialist League of the New East*, founded in 1927.³⁵ The League included Russian and Ukrainian Socialist-Revolutionaries and Belorussian and Armenian anti-Bolshevik socialists. Its ideological platform embraced Agrarian Socialism, democratic socialism, and the self-determination of nations, which was seen as an important democratic objective as well. The latter issue triggered a controversy and serious disagreements. The League defended the right to self-determination of the national minorities of the Soviet Union, even calling for the break-

³⁵ Chinyayeva, *Russians Outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938*, p. 112.

up of the Union into separate states. This caused a split between Chernov and the majority of the émigré Russian Socialist-Revolutionaries, who opposed this radical programme and left the organization. The position of the League on the national question also troubled the Czechoslovak authorities, who feared the possible implications if this idea became influential amongst the national minorities in Czechoslovakia. In 1929 the League had begun publishing *Vestnik sotsialisticheskoi ligi novogo vostoka* ('Messenger of the Socialist League of the New East') in Prague, but in the same year Chernov left Czechoslovakia for the United States and the organization ceased its activities.

Chernov wrote a book entitled *The Great Russian Revolution*, an English translation of which appeared in 1936. He died in New York City on 15 April 1952 as a staunch anti-communist. By that time the communist dictatorship, now in its late-Stalinist phase, had come to comprise Czechoslovakia and other European countries. Chernov did not witness how the communist universe suddenly began to shrink, indeed to implode, 37 years later. Its period of expansion following the big bang of 1917-18 came to an end after hardly more than 70 years. Though a lifetime it was infinitesimal compared to the cosmological universe whose expansion still continues. But for people a lifetime is almost like the universe itself.

• PERSONÁLIE •

DOI: <https://doi.org/10.31577/SPS.2019-2.5>

DOMINIKA DINUŠOVÁ

Akadémia policajného zboru, Bratislava

RÓZA LUXEMBURGOVÁ – KRITIKA REVIZIONIZMU, IMPERIALIZMU, MILITARIZMU ROSA LUXEMBURG – A CRITIQUE OF REVISIONISM, IMPERIALISM AND MILITARISM

The paper focuses on the historical-philosophical reflection on the work of Rosa Luxemburg, one of the most prominent figures in the history of social and political thought in the early 20th century. It highlights Luxemburg's theoretical and practical contribution to shaping history and outlines the specific context of political events that Rosa Luxemburg explained in her work and that inspired her to act. In terms of theoretical analysis, the paper deals with Luxemburg's perspective on the critique of revisionism, imperialism and militarism, which form the basic aspects of her theoretical work.

Key words: Rosa Luxemburg; revisionism; imperialism; militarism; socialism; revolution

Úvod

V roku 2014 sa pri príležitosti stého výročia vydania Luxemburgovej diela *Akumulácia kapitálu* konal v Berlíne na pôde Nadácie Rózy Luxemburgovej medzinárodný workshop.¹ Úvodné slová prvého prednášajúceho, prof. Michaela Krätkeho, mali ostatných prítomných ubezpečiť, že Róza Luxemburgová nebola ani tak političkou, filozofkou, ani publicistkou či čokoľvek iným, ale bola najmä ekonómkou, a preto by sa ďalšia reflexia jej diela mala venovať v prvom rade ekonómii. Po prednáške sa v diskusii prihlásil neznámy starší muž, ktorý svoj diskusný príspevok začal slovami: „*Róza Luxemburgová možno nebola filozofka, politička, a možno ani ekonómka, ale bola komunistka. A to je ten dôležitý styčný bod, ktorý spája všetky aspekty jej diela*

¹ Konal sa v dňoch 7. 3. 2014 – 9. 3. 2014 v sídle Rosa Luxemburg Stiftung v Berlíne s názvom *100th Anniversary of The Accumulation of Capital: A Contribution to an Economic Explanation of Imperialism : A Century-Old Work Remains Current, Provocative and Seminal.*

a ktorý nás dnes núti k jeho reflexii.“ Tento „styčný bod“ sa však v nasledujúcich prednáškach a referátoch objavil len fragmentárne. Luxemburgovej dielo bolo aplikované na rodové aspekty, analyzovalo sa v súvislosti s ekosocialistickými prúdmi, v súvislosti s rôznymi druhmi „nereformných“ reforiem kapitalizmu, v súvislosti s pohnutými dejinnými udalosťami 20. storočia a ďalšími čiastkovými filozofickými problémami. Po víkendovom workshope už nemohlo byť pochýb, že Róza Luxemburgová bola všetkým možným, len nie komunistkou. Podobné skúsenosti v nás môžu vyvolávať množstvo otázok. Nútia nás prehodnocovať, skúmať a pýtať sa na základnú otázku, ktorú si položíme, keď máme zohľadňovať odkaz niektorej z osobností dejín: Kým bola a kým je dnes Róza Luxemburgová? Čím prispela do dejín filozofie? Prečo sa z nej stala akási ikona sociálnych bojov v 20. storočí? V neposlednom rade sa treba pýtať, ako a prečo sa z obzorov súčasnej generácie vytráca? Príležitosť položiť si podobné otázky nebola len v roku 2014, v roku pripomínania si storočnice od vydania jej najvýznamnejšieho teoretického diela,² ale aj v roku 2019, v roku storočnice od jej tragickej, násilnej smrti.

V našom jazykovom³ prostredí nachádzame štyri práce, ktoré sa dotýkajú diela a činnosti Rózy Luxemburgovej. V roku 1979 bolo Hertou Tkadlečkovou preložené jej najvýznamnejšie teoretické dielo *Akumulácia kapitálu*, ktoré vyšlo vo vydavateľstve Pravda v Bratislave. Z jej autentickej spisby sa v slovenčine môžeme tiež oboznámiť s listami z väzenia, ktoré adresovala Žofii Liebknechtovej a ktoré vyšli pod názvom *Listy z väzenia* v Slovenskom vydavateľstve politickej literatúry v roku 1956. Teoretické spracovanie jej diela nachádzame v samostatnej publikácii Annelies Laschitzovej a Guntera Radczuna *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom robotníckom hnutí*. Táto práca bola pôvodne vydaná v nemeckom jazyku v Berlíne v roku 1971. Do slovenčiny ju preložila Viera Juríčková a vyšla v roku 1977 vo vydavateľstve Pravda. Stať venovaná životu a dielu Rózy Luxemburgovej je integrálnou súčasťou vedeckej monografie *Dejiny marxistickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia*, ktorú zostavil autorský kolektív pre vydavateľstvo Nauka v Moskve v roku 1984 a ktorú do slovenčiny preložila Daniela Geisbacherová a Ondrej Filo v roku 1986. Po roku 1989 sa postava Rózy Luxemburgovej z čitateľských obzorov v slovenskom prostredí vytratila. Napriek tomu v Nemecku vyvíja svoju medzinárodnú činnosť Nadácia Rózy Luxemburgovej,⁴ ktorá má svoje kancelárie zriadené v niekoľkých svetových metropolách. Jej cieľom je aktualizovať myšlienky Rózy Luxemburgovej, teoreticky rozpracúvať jej dielo prostredníctvom publikačnej činnosti, realizáciou workshopov a konferencií s neomarxistickým a postmarxistickým zameraním. Z početných publikácií, ktoré táto inštitúcia

² Bolo vydané už v roku 1913, avšak viaceré teoretické podujatia súvisiace s výročím jeho vydania sa konali v roku 2014.

³ V českom jazyku vyšla v roku 1953 tiež životopisná štúdia F. Oelssnera s názvom *Kritická životopisná studie* (Praha 1953), v roku 1955 vyšiel preklad dvojvázkového výberu z diela Rózy Luxemburgovej obsahujúci niektoré jej práce (napr. Masový štrajk, strana a odbory, Kríza sociálnej demokracie – tzv. Juniusova brožúra, Úvod do politickej ekonomie a i.), drobnejšie state, články, vystúpenia a prejavy s názvom *Róza Luxemburgová: Dílo, zv.I, II* (Praha; 1955). Takisto v českej spisbe nachádzame zborník venovaný ekonomickej teórii Rózy Luxemburgovej s názvom *Eseje o teoriích ekonomického růstu*, ktorý vyšiel v Prahe v roku 1967.

⁴ Rosa Luxemburg Stiftung s ústredným sídlom na Franz Mehring Platz 1 v Berlíne.

zastrešuje, sa však črtá nový, iný obraz Rózy Luxemburgovej, než aký nám ponúkalo vedecké spracovanie jej diela v minulosti. Interpretácia diela Rózy Luxemburgovej preto vyvoláva otázky vzťahujúce sa nielen ku konkrétnym filozofickým spracovaniam problémov, ktorým sa venovala. Pýtanie sa smeruje i k otázke samotných tendencií interpretácie teoretickej a politickej činnosti Rózy Luxemburgovej. Nejednoznačnosť a interpretačné diferencie nás nútia pýtať sa po hlbších príčinách jednotlivých výkladov, pobádajú k hľadaniu širších teoretických dejinných súvislostí a umožňujú dialektikomaterialistické východiská vlastné samotnej Luxemburgovej aplikovať na percepciu jej diela v súčasnosti.

Za posledných desať rokov badáme na poli filozofického diskurzu zvýšený záujem o osobnosť Rózy Luxemburgovej. Zo súdobých prác venujúcich pozornosť jej teoretickému odkazu možno spomenúť prácu Normana Gerasa *The Legacy of Rosa Luxemburg* (2013), edíciu vybraných spisov v anglickom jazyku pod editorským vedením Petera Hudisa a Johna Nixona (2014), prácu Rosemary H. T. O'Kane *Rosa Luxemburg in Action: For Revolution and Democracy* (2014) alebo prácu Tadeusza Kowalika, venujúcu sa kritike Luxemburgovej Akumulácie kapitálu, s názvom *Rosa Luxemburg: Theory of Accumulation of Capital and Imperialism* (2014), a ďalšie. Cieľom nasledujúceho textu je priblížiť osobnosť Rózy Luxemburgovej súčasnému slovenskému čitateľovi, zasadiť jednotlivé etapy jej tvorby a života do konkrétnych historických reálií a zhodnotiť prínos jej diela vzhľadom na aktuálne filozofické problémy.

Pohľad do biografie

Sledovať dielo a odkaz Rózy Luxemburgovej je takmer nemožné bez zohľadnenia okolností jej života. Reálie života Rózy Luxemburgovej, jej praktická politická činnosť a angažovanosť, ako aj búrlivý dejinný vývoj udalostí na počiatku 20. storočia si vyžadujú obsiahlejšie štúdium jej biografie. Luxemburgovej teoretická práca smerovala k praktickej činnosti a naopak, prax života ju nútala k reflexii a reakciám na pohnuté udalosti a smerovanie doby. V jej diele a živote sa tak spája to, čo obhajovala a sledovala po celý život, dialektický princíp uchopenia teórie a praxe.

Narodila sa 5. marca 1871 v malom vidieckom mestečku Zamość.⁵ Túto časť Poľska po Viedenskom kongrese roku 1815 trvale okupovalo cárske Rusko. Róza Luxemburgová sa narodila ako najmladšie z piatich detí manželom Line Inée Lowensteinovej a Eduardovi (Eliaschovi) Luxemburgovi. Jej rodičia boli stúpenkami židovského osvietenstva (tzv. haskaly). Otec bol

⁵ Dátum jej narodenia je neistý, keďže často používala falošné doklady. V početných biografiách nachádzame dva dátumy jej možného narodenia: 25. december 1870 alebo 5. marec 1871. Na základe listu, ktorým odpovedala na narodeninové blahoželanie Henriette Roland-Holstovej 30. januára 1907, keď ju s humorom upozorňuje, že nie je až taká stará, ako sa uvádza v jej oficiálnych dokumentoch, možno usudzovať, že Róza Luxemburgová sa narodila 5. marca 1871. Tento dátum je uvedený tiež v životopise, ktorý zaslala na univerzitu v Zürichu, kde neskôr študovala.

obchodník s drevom, no spolu s manželkou sa zaoberal aj nemeckou a poľskou literatúrou. Obchodne tiež často navštevoval Nemecko. Luxemburgovci vlastnili dom na námestí v Zamości, no z neskoršej korešpondencie Rózy Luxemburgovej je zrejmé, že otcov obchod sa netešil neustálej prosperite. V roku 1873 sa rodina presťahovala do Varšavy, kde si prenajala byt na Złotej ulici 16, vtedy v jednej z najlukratívnejších mestských štvrtí. Keď mala Róza päť rokov, náhle ochorela. Pre ťažkosti s bedrovým kĺbom strávila vyše roka v posteli. Vyliečila sa, no následkom ochorenia po zvyšok života krívala.

Róza Luxemburgová bola živým, zvedavým dieťaťom. S matkinou pomocou sa už v piatich rokoch naučila čítať a písať. Do svojich deviatich sa vzdelávala výlučne v domácom prostredí. V roku 1880 bola prijatá do prvého ročníka dievčenského gymnázia, ktoré bolo primárne určené dcéram ruských vojakov zotrvávajúcich v poľskej časti cárskeho Ruska, ako i dcéram zámožných občanov. Ako dcéra rodičov židovského vierovyznania sa v nepísanej školskej hierarchii zaradila na posledné priečky, no napriek tomu mala počas celého štúdia vynikajúci prospech. Už v študentských časoch sa zapojila do aktívneho boja proti vládnucej triede, ktorý sa vinul jej celoživotnou činnosťou. Toto zapálenie a iniciatívu môžu azda vysvetľovať dve skúsenosti z jej mladosti. V roku 1881 ako desaťročná sa stala svedkom židovského pogromu vo varšavskom gete, ktorý zasiahol i ulicu, na ktorej žila s rodinou. Oveľa intenzívnejším životným zážitkom bolo zatknutie a poprava revolučných socialistov ukrývajúcich sa vo varšavskej citadele v roku 1882, medzi ktorými boli Luxemburgovej rovesníci a rovesníčky. Už vtedy si do svojho dievčenského denníka poznamenala, že „*svet sa musí zmeniť*“.⁶

Spolu so svojimi priateľmi Adolfom Warskim a Juliánom Marchlewskim sa pripojila k revolučnej skupine pod vedením Marcina Kasprzaka. Táto skupina udržovala kontakty so socialistickými skupinami v Poľsku a Rusku. Ich vzorom bola masová organizácia strany po vzore nemeckej sociálnej demokracie. Po dvojročnej politickej agitácii medzi varšavskými študentmi mala byť Róza trestne stíhaná. Aby sa vyhla prípadnému väzneniu, Marcin Kasprzak jej pomohol prekročiť poľsko-nemecké hranice. Ukrytá pod slamou sedliackeho voza sa tak dostala do Nemecka.

Nemecko jej vtedy však ešte nevedelo poskytnúť vzdelanie, po ktorom Luxemburgová prahla. To bolo dôležité pre rozvíjanie teoretickej a praktickej práce v socialistickom hnutí, nemecej však pre všeobecný rozvoj osobnosti a schopností. V tomto smere nachádzala mladá Róza Luxemburgová oporu vo svojej rodine, ktorá navzdory všeobecne panujúcej spoločenskej mienke na začiatku 20. storočia považovala vzdelanie za dôležité i pre ženy. Jedinou európskou univerzitou, ktorá otvorila svoje brány ženám, bola univerzita v Zürichu. Pritom polovica žien, ktoré tu študovali, pochádzali z Ruska. Luxemburgová sa najskôr zapísala na štúdium matematiky, botaniky a zoológie. Po absolvovaní prvého ročníka opustila tento odbor, aby sa od roku 1890 venovala politickej ekonómii a právu. Okrem toho navštevovala aj prednášky z dejín filozofie

⁶ BESOLD, M.: *Rosa Luxemburg (1871 – 1919)*. Mediaservice GmbH Bärenruck und Werbung im Auftrag der Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2009, s. 3.

a iných spoločenských vied. Zürich bol v tom čase dôležitým miestom stretnutí ruských a poľských emigrantov. V baroch a v tzv. „slovanských penziónoch“, ktoré sa medzi Rusmi tešili veľkej popularite, sa diskutovalo najmä o základnej teórii sociálnej demokracie a revolúcií. Počas svojich štúdií bola teda Róza Luxemburgová v kontakte s poprednými ruskými a poľskými marxistami Georgim Plechanovom, Verou Zasuličovou, Pavlom Axelrodom a ďalšími. Medzi blízkymi študentmi našla i svojich priateľov z Varšavy Juliana Marchlewského (Karského), zakladateľa Zväzu poľských robotníkov, Adolfa Warszawského (Warského) a mladého revolucionára Lea Jogichesa z Vilniusu, ktorý sa neskôr stal jej životným partnerom. Vo Švajčiarsku sa aktívne zapojila do činnosti emigrantských krúžkov poľských socialistov. Počas pobytu v Zürichu za účelom štúdia literatúry k svojej dizertačnej práci navštevovala Luxemburgová Paríž, kde spolu s Julianom Marchlewskim a Adolfom Warszawskim založila rusko-poľský časopis *Sprawa Robotnicza* (Vec robotníkov). Jeho prvé číslo vyšlo v júli 1893. O rok neskôr sa Luxemburgová pod pseudonymom R. Kruszyńska chopila vedenia redakcie. Pod týmto pseudonymom publikovala množstvo článkov a organizačne zabezpečovala sadzbu, tlač i distribúciu časopisu. Časť nákladu pomáhali nemeckí socialisti pašovať do Poľska, druhá časť bola určená Poliakom žijúcim v Mníchove. V roku 1893 rovnomená skupina *Sprawa Robotnicza* založila vlastnú stranu pod názvom Sociálna demokracia Kráľovstva poľského (Adolf Warski, Julian Baltazar Marchlewski, Leo Jogiches, Róza Luxemburgová a i.), s ktorou sa neskôr spojila Sociálnodemokratická strana Litvy. Tak vznikla marxistická robotnícka strana Sociálna demokracia Kráľovstva poľského a Litvy (SDKPaL). Už v tom roku sa Róza Luxemburgová zúčastnila s mandátom novovzniknutej strany na kongrese II. internacionály, ktorý sa konal v Zürichu. Neskôr, roku 1896, túto stranu zastupovala i na kongrese II. internacionály v Londýne. SDKPaL sa vyhraňovala voči Poľskej socialistickej strane (PPS), ktorá vo svojom programe požadovala nezávislosť Poľska.

Koncom roka 1897 obhajovala na univerzite v Zürichu svoju dizertáciu s názvom *Priemyselny vývoj Poľska*. Celá práca sa delí na dve veľké časti. V prvej časti nazvanej „*Dejiny a súčasný stav poľského priemyslu*“ skúma manufaktúrne obdobie (1820 – 1850), prechod k veľkopriemyslu (1850 – 1870), obdobie veľkopriemyslu v Poľsku, hlavné oblasti poľského priemyslu a odbyt výrobkov poľského priemyslu. Druhá časť, nazvaná „*Hospodárska politika Ruska v Poľsku*“, sa zaoberá históriou boja medzi Lodžou a Moskvou, priemyselnými podmienkami výroby v Poľsku a Rusku, ako i ekonomickými vzťahmi medzi Poľskom a Ruskom. Argumentačne podkladá názor, že rozvoj kapitalizmu v poľských krajoch si nevynucuje potrebu boja za nezávislosť Poľska. Už tu sa Luxemburgová viac ako na národnostné otázky zameriavala na spoločné medzinárodné ukazovatele triedneho boja. Dňa 20. júla 1898 jej bol udelený doktorát a ako doktorka verejného práva a politických vied opustila Švajčiarsko.

S jasným cieľom participácie na činnosti nemeckej sociálnej demokracie sa vybrala podobne ako jej priatelia z Poľska do Nemecka. Poľskí socialisti si pre rozvoj svojej politickej činnosti zvolili Nemecko na základe domnienky, že v radoch nemeckej sociálnej demokracie, ktorá mala v tom čase veľký medzinárodný vplyv, najlepšie prospejú poľskému revolučné-

mu robotníckemu hnutiu za národné a sociálne oslobodenie. Luxemburgová spolu s Julianom B. Marchlewskim, Leom Jogichesom a ďalšími mladými poľskými revolucionármi žijúcimi v Zürichu vypracovala koncepciu boja za oslobodenie Poľska, ktorá mala riešiť národnostnú otázku spolu so sociálnymi otázkami. Podľa Marchlewského záznamov vychádzali ich názory z nasledujúcich záverov: „*V porobenom Poľsku sa kapitalizmus rozvíja ruka v ruke s kapitalizmom Ruska, Nemecka a Rakúska; z toho nevyhnutne vyplýva najužšie spojenie buržoázie poľských provincií s buržoáziou vládnuvších štátov; v Poľsku sa vyostruje triedny boj a znemožňuje národné povstanie proti národnostnému útlaku. Úlohou poľského proletariátu je bojovať spoločne s ruskými, nemeckými a rakúskymi robotníkmi proti kapitalistickému poriadku; tento politický a hospodársky boj sa má viesť primerane k politickým pomerom v jednotlivých krajinách, takže je nevyhnutné čo najužšie spojenie s ruskou, nemeckou a rakúskou socialistickou stranou; pritom sa, prirodzene, zachová autonómia, ktorá zabezpečí uspokojenie kultúrnych záujmov poľského proletariátu. Len všeobecná revolúcia, ktorá zvrhne kapitalistický poriadok a zničí svetové panstvo kapitálu, môže viesť k oslobodeniu všetkých národov, teda aj poľského národa; kým vládne kapitalistický poriadok, nemožno vybudovať nezávislý poľský štát. Úlohou poľského proletariátu teda nie je boj za nezávislé kapitalistické Poľsko, ale boj za zvrhnutie kapitalistických štátov vôbec.*“⁷

Aby mohla Róza Luxemburgová v Nemecku rozvíjať svoje politické ciele, musela získať nemecké štátne občianstvo. Táto komplikácia znemožnila politické aktivity viacerým emigrantom. Julianovi Marchlewskému nemecké úrady odopreli štátne občianstvo pre „politickú nespôľahlivosť“, takže ho mohli hocikedy vypovedať ako nežiaducu osobu alebo vydať cárskemu tajnejšiemu poľícii. Marchlewski sa preto musel zrieknuť verejnej politickej činnosti. Nesmel vystupovať na nijakom zhromaždení, ba i jeho vedecké prednášky sa museli prísne utajovať. V tomto probléme pomohli Róze Luxemburgovej manželia Lübekovci, u ktorých bývala už v prvých rokoch emigrácie v Zürichu. Róza Luxemburgová sa so sociálnodemokratickým publicistom Dr. Karolom Lübekom i s jeho manželkou Olympiou, poľskou rodáčkou, veľmi spriatelila. Aby mohla získať nemecké štátne občianstvo, sprostredkovala jej Olympia Lübeková formálne manželstvo so svojim najstarším synom Gustavom. Sobáš sa konal na jar roku 1897, manželia sa hneď rozišli a po piatich rokoch sa rozviedli. Tým získala Róza Luxemburgová pruské štátne občianstvo, ktoré jej umožnilo vstup do nemeckej sociálnej demokracie.

Prvé spojenie s nemeckým robotníckym hnutím nadviazala prostredníctvom časopisu *Neue Zeit* už počas štúdií v roku 1895. Časopis *Neue Zeit*, teoretický orgán nemeckej sociálnej demokracie, ktorý viedol Karol Kautsky, vtedy od nej prijal článok s názvom *Nové prúdy v poľskom socialistickom hnutí v Nemecku a v Rakúsku*. Neformálne styky s nemeckou sociálnou demokraciou získala však tiež z kongresov II. internacionály.

⁷ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 17.

S cieľom vlastnej profesijnej činnosti prišla prvý raz do Berlína 16. mája 1898. Pokým čakala na úradné dokumenty potvrdzujúce jej nové štátne občianstvo, našla si svoj prvý byt na Cuxhavener Strasse 2 pri zoológickej záhrade. Denne čítala množstvo novín, vystrihovala si z nich články a robila podrobné poznámky. Keďže nemala vlastné príjmy, požičiavala si noviny z knižnice. Čítala najmä *Vorwärts*, *Vossische Zeitung*, *Leipziger Volkszeitung*, *Sächsische Arbeiter-Zeitung*. Zriadila si osobitné zásuvky na materiály o politickej taktike, o krajinských snemoch, o colnej politike, o hospodárskych problémoch, o koloniálnej politike a ďalších témach, ktoré chcela v rámci agitačnej a teoretickej činnosti rozvíjať. Už osem dní po príchode do Berlína ju na predsedníctve nemeckej sociálnej demokracie prijal Ignác Auer. Ponúkla sa mu na predvolebnú prácu medzi poľskými robotníkmi v Hornom Sliezsku. Len čo 31. mája 1898 dostala potrebné dokumenty, dva dni na to sa vydala na cestu do hornosliezskej priemyselnej oblasti. Dňa 5. júna 1898 po prvý raz rečnila na verejnom predvolebnom zhromaždení nemeckej sociálnej demokracie vo Vratislavi (Vroclave), v Hallmannovom pivovare. Svoj prejav skončila slovami: „*Pracujúci ľud je jedinou záštitou slobody, jemu patrí veľká historická úloha zvrhnúť kapitalistický spôsob výroby. Už dnes platí heslo; tu finančné záujmy – tam záujmy ľudu, tu kapitalizmus – tam robotníci. Pracujúci ľud si môže zvoliť, či zhyynie v biede, alebo s ňou skoncuje. Kedy k tomu dôjde, to závisí od každej jednotlivej bitky, ktorú vybojujeme.*“⁸ Svoju prvú bitku na poli sociálnej demokracie v Nemecku vybojovala Róza Luxemburgová s úctyhodným výsledkom. V hornosliezskom kraji, v jednej z najklerikálnejších oblastí krajiny, získala nemecká sociálna demokracia v týchto voľbách 25 626 hlasov.⁹

V uvedenom období Róza Luxemburgová intenzívne písala články do straníckych periodík a pripravovala sa na zjazd strany nemeckej sociálnej demokracie, ktorý sa v roku 1898 konal v Stuttgarte. Reagovala na silnejšie tendencie v nemeckej sociálnej demokracii systematicky revidovať marxizmus. Spolu s Alexandrom Parvusom bola Róza Luxemburgová prvá, ktorá ostro vystúpila proti Eduardovi Bernsteinovi a jeho revizionistickým názorom. Bernstein žiadal, aby sa nemecká sociálna demokracia otvorene zriekla socialistickej revolúcie a diktatúry proletariátu ako prekonanému spôsobu nastolenia socializmu a namiesto toho aby sa prihlásila k ceste postupného pokojného prerastania do socializmu. K presadzovaniu Bernsteinových záverov ostro vystupovala, za čo si získala antipatie mnohých členov strany. Okrem iných i Karol Kautsky (aj keď rozkol Luxemburgovej a Kautského prišiel až neskôr) v tom čase písal Bernsteinovi o „*pro- tivnej stvore Luxemburgovej, ktorá každý deň podpichuje v otázkach taktiky*“.¹⁰ Spolu s Klárou Zetkinovou a ďalšími revolučnými sociálnymi demokratmi z Berlína napokon na zjazde strany v Stuttgarte otvorila Róza Luxemburgová diskusiu o správe parlamentnej činnosti sociálnode-

⁸ In: *Volkswacht* (Vratislav), č. 129 zo 6. júna 1898.

⁹ V porovnaní s predošlými voľbami ide o výrazný úspech. V roku 1890 dostala len 52 hlasov, roku 1893 10 728 hlasov.

¹⁰ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 38.

mokratickej frakcie v ríšskom sneme a vystúpila proti oportunistom,¹¹ čím jasne poukázala na ideologické a politické rozpory v strane.

Pre nemeckú sociálnu demokraciu sa začal rok plodný na mnohé teoretické práce, v ktorých sa vybojúvali ideologické bitky o principiálne aspekty robotníckeho hnutia. O slovo sa hlásili významní sociálni demokrati, ako August Bebel, Karol Kautsky, Franz Mehring, Wilhelm Liebknecht, Paul Singer, Klára Zetkinová a i. Do polemiky prispela i Róza Luxemburgová v sérii článkov, ktorá bola publikovaná pod názvom *Sociálna revolúcia, alebo reforma?* a ktorá vyšla s prílohou *Milícia a militarizmus*. Stosedemstranový spis vyšiel v roku 1899, päť mesiacov pred zjazdom sociálnej demokracie v Hannoveri v náklade 3 000 výtlačkov. Séria článkov bola v apríli 1898 a v septembri 1899 uverejňovaná v novinách *Leipziger Volkszeitung*. Niekoľko týždňov po vydaní sa rozpredalo 2 400 kusov. Oba seriály článkov vyvolali v nemeckej sociálnej demokracii veľký rozruch. Mnohé sociálnodemokratické okresné noviny (*Bergische Arbeiterstimme* v Solingene alebo *Weckruf* v Essene) preberali Luxemburgovej texty a šírili ich na svojich stránkach. Od konca septembra pôsobila ako šéfredaktorka novín *Sachsische Arbeiter-Zeitung*. Dovtedajšieho šéfredaktora Alexandra Parvusa postihol v Drážďanoch osud emigranta, keď ho saská vláda vypovedala ako „nežiaducu osobu“. Názorovo blízky Parvus Luxemburgovej sprostredkoval, aby ju tlačová komisia sociálnodemokratickej krajinskej organizácie Saska vymenovala za šéfredaktorku. Pre nezhody s redakciou a jej nekompromisné názory voči revizionizmu sa krátko po vymenovaní funkcie vzdala a pokračovala vo svojej publikačnej činnosti na stránkach časopisu *Leipziger Volkszeitung*.¹² Pred hannoverským zjazdom strany sa požiadavky Rózy Luxemburgovej vyhrtili a spolu s Klárou Zetkinovou chceli navrhnuť vylúčenie Eduarda Bernsteina zo strany. Väčšina účastníkov zjazdu však nepovažovala Bernsteinovo vylúčenie za nevyhnutné a zároveň ho pokladali za kontraproduktívne, keďže by znamenalo otvorený rozkol v strane. Napokon ani Luxemburgová, ktorá rečnícky vystúpila v Hannoveri na onom zjazde šesť ráz, nevyjadrila otvorene svoju požiadavku, vyslovila len nádej, že Bernsteinov smer nikdy neuchopí v strane kormidlo.¹³ Nasledujúce roky však ukázali pravý opak. Bernsteinov teoretický prúd postupne nadobúdal kontúry politickej praxe nielen v Nemecku.

Okrem vnútorných ideových a taktických problémov v sociálnej demokracii Luxemburgová vnímala silnejúce militaristické tendencie v spoločnosti. Spolu s Klárou Zetkinovou si kladli otázku, či stará osvedčená antimilitaristická taktika sociálnej demokracie (demonštrácie a mie-

¹¹ Pod pojmom oportunistizmus chápeme politickú prax presadzovania revizionizmu ako teoretického smeru v rámci nemeckej sociálnej demokracie, ktorý reviduje základné tézy marxizmu o antagonistickej povahe triedneho boja a nevyhnutnom prekonaní kapitalizmu.

¹² Róza Luxemburgová chcela zostať nezávislá a samostatná v boji proti oportunistizmu a revizionizmu. Gadnauer jej raz v spore o politický postoj časopisu *Vorwärts* pripomenul, aby nezabudla „ako rýchlo a tragikomicky sa skončil jej pokus viesť stranické noviny tým, že prekotne vzala nohy na plecia“. Róza Luxemburgová na to odpovedala: „Existujú totiž dvojaké organické bytosti – tie, čo majú chrbtovú kosť, takže vedia chodiť, ba občas aj bežať. Sú však aj iné, ktoré nemajú chrbtovú kosť, a preto sa len plazia – lepia“ (LUXEMBURG, R.: *Parteifragen im „Vorwärts“*. In: *Gesammelte Werke*, zv. 1, prvá časť. Berlín: 1970, s. 565).

¹³ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 70.

rové masové zhromaždenia) ešte zodpovedá novým požiadavkám boja proti imperialistickej svetovej politike. V septembri 1900 sa im naskytli dve príležitosti vystúpiť s vlastnými predstavami o antimilitaristickom boji: zjazd nemeckej sociálnej demokracie v Mohuči a kongres Socialistickej internacionály v Paríži. V Mohuči otvorene kritizovala pasivitu sociálnej demokracie proti nemeckému imperialistickému ťaženiu v Číne a v rovnakom duchu v Paríži prednášala na tému *Mier medzi národmi, militarizmus, odstránenie stálych armád*. Zaoberala sa dvoma otázkami: čím sa súdobá fáza „svetovej politiky“ odlišuje od predchádzajúcej a akú akciu navrhnuť proti tejto „svetovej politike“. Dňa 23. septembra 1900 sa teda Róza Luxemburgová po prvý raz s nemeckým mandátom zúčastnila na kongrese Socialistickej internacionály.

Po smrti Bruna Schoenlanka, niekdajšieho šéfredaktora novín *Leipziger Volkszeitung*, sa spolu s Franzom Mehringom chopila vedenia redakcie tohto periodika. Oznámenie, že Luxemburgová a Mehring politicky povedú tieto rozšírené noviny, vyvolalo vo vládnucich kruhoch rozruch. Aj na základe toho im neboli stranou nemeckej sociálnej demokracie udelené rovnaké kompetencie ako Schoenlankovi. Došlo tiež k nezhodám s Franzom Mehringom. Na základe týchto skutočností viedla Luxemburgová *Leipziger Volkszeitung* len niekoľko mesiacov. Napriek nedorozumeniam s Franzom Mehringom po vypuknutí prvej svetovej vojny spoločne začali vydávať časopis *Die Internationale*.

Z politicko-taktických polemík ju v roku 1901 vyrušilo súdne pojednávanie v Poznani, na ktorom čelila obžalobe z urážky pruského ministra. V brožúre *Na obranu národnosti*, ktorú vydali v roku 1900 v Poznani, ostro útočila proti národnostnému útlaku poľského obyvateľstva v pruskej časti Poľska a vyzývala k odporu proti germanizačným snahám. Pokým trest za tento prečin bol 100 mariek, o dva roky neskôr jej za urážku cisára Wilhelma II. súd vymeral tri mesiace väzenia.¹⁴ Polovicu trestu si odsedela v krajinskej väznici v Zwickau a 24. októbra bola na základe amnestie po smrti saského kráľa prepustená.

V tomto období sa Luxemburgová z diskusií o taktike a stratégiách strany stiahla. Z osobnej korešpondencie vyplýva jej únava a identifikácia stagnácie politického života. „Proti oportunistmu možno radikálne bojovať jedine tak,“ napísala 17. decembra 1904 v liste Henriette Rolandovej-Holstovej, „že sami budeme napredovať, rozvíjať taktiku a stupňovať revolučnú stránku nášho hnutia. Oportunizmus vôbec je ako močiarovitá rastlina, ktorá rýchle bujnie v stojatých vodách hnutia; v silnom prúde však zahynie.“¹⁵ Víť v politických vodách robotníckeho hnutia sa pomaly vytváral v Rusku, kde sa schyľovalo k revolúcii. Po „krvavej nedeli“ poľskí robotníci prejavili solidaritu a spontánne vyšli do ulíc, aby demonštrovali svoj nesúhlas s politickou mocou. Konali sa veľké protestné zhromaždenia a štrajky. Sociálna demokracia Kráľovstva poľ-

¹⁴ V roku 1903 na agitačnej ceste údajne urazila cisára Wilhelma II. vyhlásením: „Muž, ktorý hovorí o dobrej a zabezpečenej existencii nemeckého robotníka, nemá ani potuchy o skutočnosti“ (citované podľa FRÖLICH, P.: *Rosa Luxemburg. Gedanke und Tat*. Hamburg 1949, s. 100).

¹⁵ Róza Luxemburgová Henriette Roland-Holstovej. ROLAND HOLST – van der SCHALK, H.: *Rosa Luxemburg*. Zürich 1937, s. 216.

ského a Litvy, ktorá bola roku 1904 len malou skupinou s niekoľkými stovkami členov, vyrástla počas revolučných udalostí na mohutnú organizáciu. V roku 1906 mala takmer 30 000 členov. Jogiches a Warski, vedúci predstavitelia SDKPaL, sa začiatkom roka 1905 ilegálne vrátili do vlasti, aby bezprostredne viedli revolučné hnutie. Jogiches pôsobil v Krakove, kde vydával noviny *Czerwony Sztandard*. Luxemburgová zostala v Berlíne, no k udalostiam za hranicami sa venovala v rámci svojich publicistických prác. Koncipovala brožúry, ako napríklad spis *V revolučnej chvíli: Čo ďalej?*, v ktorom vysvetľovala úlohy strany pri príprave revolučného boja, ako aj jednotlivé formy boja: demonštrácie, masové štrajky, ozbrojený boj na barikádach. Napriek tomu, sa cítila od vlasti izolovaná, a preto sa 28. decembra s pasom Anny Matschkeovej vydala na dobrodružnú cestu do revolučnej Varšavy. Vo Varšave pracovala najmä publicisticky. Prispievala do novín *Czerwony Sztandard*. Napriek bezpečnostným opatreniam ju spolu s Jogichesom zatkli 4. marca 1906 v penzióne grófký Walewskej. Zatknutie prijala celkom pokojne. Všetky plány na útek, ktoré vypracovali poľskí spolubojovníci, zlyhali, lebo Luxemburgovú previezli z väzenia na radnici do pawiackej väznice a odtiaľ do zlovestného X. pavilónu varšavskej pevnosti. Pokusy o vyslobodenie neustali. Napokon sa podarilo podplatiť strážmajstra, aby Luxemburgovú prepustili na kauciu. A tak tritisícruľová kaucia a lekárske vysvedčenia otvorili v júni 1906 Róze Luxemburgovej bránu väznice. Napriek naliehaniu nemeckých sociálnych demokratov, aby sa vrátila do Berlína, odcestovala z Varšavy v auguste toho roku do Petrohradu. Dňa 10. augusta prišla do Kuokkaly, letných kúpeľov neďaleko Petrohradu, ktoré boli súčasťou Fínska. Do Kuokkaly odišiel v tom čase aj V. I. Lenin, aby sa vyhol prenasledovaniu, ktoré sa zostrilo po povstaní moskovského decembrového povstania v roku 1905. Vo vile „Vasa“ Lenin s Luxemburgovou a so skupinou boľševikov, medzi ktorých vtedy patrili Zinoviev, Kamenev a Bogdanov, často diskutovali o revolúcii v Rusku a o perspektívach medzinárodného robotníckeho hnutia. Práve v Kuokkale napísala Róza Luxemburgová dielo *Masový štrajk, strana a odbory*. Neskôr o ruskej revolúcii referovala v mnohých nemeckých mestách. Vyzývanie k masovému štrajku si vyžiadalo opäť väzenie – tentoraz dvojmesačný pobyt v cele v Berlíne.

Hneď po prepustení sa ponáhľala na medzinárodný kongres Socialistickej internacionály, ktorý sa v dňoch 18. – 24. augusta 1907 konal v Stuttgarte. V tom istom roku dostala ponuku vyučovať na straníckej škole založenej Augustom Bebelom. Po váhaní ponuku prijala a s vervou sa pustila do výučby politickej ekonómie. Už predtým v Berlíne viedla kurzy ekonómie, napokon sama študovala v Zürichu národné hospodárstvo. Svoje prednášky si poctivo koncipovala a vydala ich neskôr ako spis s názvom *Úvod do národného hospodárstva*. V straníckej škole, navzdory svojim obavám, vyučovala až do jari 1914. U študentov sa tešila úcte a obľube a význam tejto vzdelávacej inštitúcie pred útokmi politických kolegov zo sociálnodemokratickej strany mnohokrát bránila.

Teoretická práca v škole, ako aj sociálne zmeny v Nemecku nútili Luxemburgovú čoraz väčšmi uvažovať o potrebe systematického rozpracovania ekonomickej štruktúry stávajúceho štádia kapitalizmu – imperializmu. Často narážala na teoretický problém vysvetlenia celkového

procesu kapitalistickej výroby v jeho konkrétnych vzťahoch. „Pri bližšom pohľade som dospela k názoru,“ konštatuje, „že tu nejde len o otázku výkladu, ale že ide aj o problém, ktorý teoreticky súvisí s obsahom druhého zväzku Marxovho Kapitálu a zároveň zasahuje do praxe dnešnej imperialistickej politiky i do jej ekonomických koreňov. Keby sa mi podarilo sformulovať tento problém vedecky, zdá sa mi, že by táto práca mohla mať okrem čisto teoretického prínosu význam aj pre náš praktický boj s imperializmom.“¹⁶ Práve analýza imperializmu ako nového štádia kapitalizmu ju nútila k teoretickým skúmaniam fungovania kapitalizmu v jeho imperialistickej fáze. V januári 1912 po dlhšom zvažovaní, akým spôsobom spracuje svoj zámer, dospela k rozhodnutiu, že problematike imperializmu venuje osobitnú knihu: *Akumuláciu kapitálu*. Obdobie písania svojho ústredného teoretického diela hodnotila Luxemburgová ako jedno z najšťastnejších období svojho života. Počas tohto obdobia ju navštevovali mnohí kolegovia, aby prediskutovali teoretické a s nimi súvisiace i politicko-taktické otázky. Medzi nimi sa objavili Adolf Henke, Paul Lensch, Kurt Rosenfeld, Wilhelm Dittmann, V. I. Lenin. Dňa 17. januára 1913 ohlásili noviny *Vorwärts* vydanie diela Rózy Luxemburgovej *Akumulácia kapitálu*, ktoré vyšlo v náklade 2 000 exemplárov vo vydavateľstve Vorwärts. Vyvolalo vášnivé diskusie a debaty, ktoré neutíchajú dodnes.

Okrem iných aspektov sa práca zaoberala súvislosťou kapitalizmu v jeho fáze medzinárodného imperializmu s militarizmom. Silnejúce vojnové nálady v spoločnosti budili obavy z hroziaceho vojnového nebezpečenstva. Rózu Luxemburgovu v tejto súvislosti znepokojoval najmä postoj jej stranických kolegov, ktorí sa voči zbrojárskym tendenciám Nemecka stavali vlažne, ba dokonca ich začínali podporovať. Oportunisti, ktorých Luxemburgová už predtým kritizovala, v tomto období začínali preberať kormidlo v sociálnodemokratickej strane, o čom svedčili konkrétne politické kroky sociálnej demokracie. Sociálnodemokratická frakcia v ríšskom sneme zneužila frakčnú disciplínu na anulovanie veta 37 poslancov a 30. júna 1913 hlasovala za jednorazový finančný príspevok na vyzbrojenie a za zákon o dani z prírastku na majetku, čím sa mala financovať predloha o vojenskom rozpočte, ktorú sociálnodemokratická frakcia predtým odmietla. Róza Luxemburgová identifikovala rozpory vnútri sociálnodemokratickej strany a postavila sa proti konaniu sociálnodemokratickej frakcie, ktoré protirečilo manifestu z bazilejského medzinárodného kongresu socialistov v roku 1912. Navyše sa proti Luxemburgovej kritike tohto politického kroku sociálnych demokratov zdvihla vlna odporu vo vlastnom tábore. Vystúpil proti nej časopis *Vorwärts* a hanobili ju za skresľovanie pravdy a skutočnosti. Na nasledujúcom zjazde strany v Jene v roku 1913 ju takmer vôbec nepripustili k slovu a jej publicistickú reflexiu tohto zjazdu sociálnodemokratické noviny odmietli publikovať. Už v tomto období Róza Luxemburgová identifikovala fakt, že ak vypukne vojna, sociálnodemokratická strana na čele s oportunistami bude celkom logicky súhlasiť aj s vojnovými úvermi. S uvedomovaním si tejto situácie preto Luxemburgová v rokoch 1913 a 1914 sústredila svoje zameranie a prácu na boj proti

¹⁶ LUXEMBURG, R.: *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Berlín 1913, s. 1.

militarizmu. Agitačná práca bez straníckej organizácie, v ktorej revoluční marxisti nenachádzali podporu, bola ťažká, no napriek tomu získavala Luxemburgová a postoje odmietajúce militarizmus ľudovú podporu. Vyvrcholením jej praktického politického boja v tomto období bolo zhromaždenie ľudu v septembri 1913 v okolí Frankfurtu nad Mohanom. Róza Luxemburgová rečnila 24. septembra v Hanau, 26. septembra v Bockenheime a 28. septembra vo Flechenheime proti militarizmu a imperialistickej vojne. Zhromaždenie v Bockenheime sa stalo mohutnou mierovou manifestáciou v zmysle rezolúcie bazilejského medzinárodného kongresu socialistov. Tieto spôsoby osvety a mobilizácie ľudí proti pripravovanej vojne sa stali pre vládnuce kruhy nežiaducimi. Následne bol zinscenovaný proti Luxemburgovej proces, v ktorom bola obžalovaná za „vyzývanie neposlušnosti voči zákonom a nariadeniam vrchnosti a ohrozovanie bezpečnosti štátu“.¹⁷ Obžaloba sa opierala o jej výrok, ktorý mala vysloviť vo Flechenheime: „*Keď od nás budú žiadať, aby sme zdvihli vražednú zbraň proti našim francúzskym alebo iným bratom, potom zvoláme: To neurobíme!*“¹⁸ Proces Róza Luxemburgová využila na obhajobu svojich myšlienok a argumentačne svoju obhajobu vystavala proti militarizmu nemeckého štátu. Klára Zetkinová hodnotila proces a jeho výsledok ako „*jeden z tých šípov, čo sa stávajú osudnými strelcami, ktorý ich vystrelí*“.¹⁹ Luxemburgovú odsúdili na rok väzenia. Pomocou svojich advokátov hneď žiadala o revíziu najvyšší Ríšsky súd v Lipsku, ktorú prerokovali a zamietli v októbri roku 1914. Proti uväzneniu Rózy Luxemburgovej sa konali v marci roku 1914 veľké masové protesty. Ešte po procese rečnila v niekoľkých mestách (Stuttgart, Berlín, Freiburg, Karlsruhe, Pforzheim, Mníchov, Heilbronne, Göttingen a i.). Za údajnú urážku ministra vojny Ericha von Falkenhayna sa mal konať ďalší súdny proces. Urážka sa týkala Luxemburgovej tvrdenia, že v nemeckej armáde sa vyskytuje týranie vojakov. Druhý proces sa začal 29. júna 1914, deň po sarajevskom atentáte, pričom naň prišiel Luxemburgovej obhajca s dokumentáciou svedčiacou o 30 000 prípadoch týrania vojakov. V prospech Luxemburgovej malo svedčiť 222 svedkov. Berlínska provládna tlač tento proces označila za najväčšiu neobratnosť ministra vojny.²⁰

Nemecké médiá a vládnucu triedu však v týchto dňoch zamestnávali iné udalosti, ako boli masovo sledované procesy s Rózou Luxemburgovou. Svet sledoval vývoj situácie v Sarajeve a postoje Rakúsko-Uhorska, ktoré – podporované nemeckým cisárom – predložilo po atentáte na následníka rakúsko-uhorského trónu Srbsku neprijateľné ultimátum. Vojna o prerozdelenie sfér vplyvu svetových mocností bola na spadnutie. Róza Luxemburgová sa v týchto dňoch zúčastnila na zasadnutí Medzinárodného socialistického byra v Bruseli. Otriasla ňou správa vyslancov socialistických strán iných krajín, najmä Victora Adlera zastupujúceho socialistov v Rakúsko-Uhorsku, ktorý referoval o bezmocnosti postaviť sa militaristickému ťaženiu. Zasadnutie Me-

¹⁷ *Der frankfurter Prozess gegen Rosa Luxemburg. Rosa Luxemburg im Kampf gegen den deutschen Militarismus. Militarismus; Prozessberichte und Materialien aus den Jahren 1913 bis 1915.* Berlin : Dietz, 1960, s. 38.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ ZETKIN, K.: Genossin Luxemburg verurteilt. In: *Rosa Luxemburg im Kampf gegen den deutschen Militarismus*, s. 76.

²⁰ LASCHITZOVÁ, A. – RADCZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 295, 296.

dzinárrodného socialistického byra sa rozhodlo preložiť do Paríža riadny kongres Internacionály, ktorý sa mal konať vo Viedni, a zvolať ho v súvislosti s udalosťami v Európe už na 9. augusta 1914. K tomu však už nedošlo. Wilhelm II. vyhlásil 1. augusta mobilizáciu nemeckého vojska a cisárskeho námorníctva a vypovedal vojnu Rusku. Dňa 4. augusta, ktorý vošiel do dejín aj ako „čierny deň“ nemeckého robotníckeho hnutia, sa Luxemburgovej obavy naplnili, keď sociálnodemokratická frakcia v ríšskom sneme hlasovala za prvý návrh vojnových úverov, pričom vyvinula frakčný nátlak proti menšine.²¹ Luxemburgová zradu oportunistov niesla veľmi ťažko. Konštatovala, že 4. augusta 1914 sa nemecká sociálna demokracia politicky odpísala a rozpadla sa Internacionála. Ešte v ten večer sa v byte Rózy Luxemburgovej stretli vedúci predstavitelia revolučného krídla sociálnej demokracie Hermann Duncker, Hugo Eberlein, Julian Marchlewski, Franz Mehring, Ernst Meyer a Wilhelm Pieck. Zhodli sa na tom, že postoj, ktorý zaujala sociálnodemokratická strana, bol zradou, no v otázke, ako postupovať ďalej, sa nezhodli. V tomto období sa po boku Luxemburgovej objavuje aj Karol Liebknecht, zachovávajúci si odmietavý postoj k oportunistickej politike strany, ktorá vohňala masy do imperialistickej vojny. Luxemburgová sa pustila do prednášania, agitovala proti vojne a zamýšľala založiť časopis, neskôr novú skupinovú organizáciu. Vyhlásenie proti vojne, ktoré publikovali 30. októbra 1914 v novinách *Berliner Tagwacht*, podpísala Luxemburgová, Mehring, Zetkinová a Liebknecht. Časopis *Internationale*, ktorý mala redigovať s Mehringom, vyšiel až v apríli roku 1915, keď si už odpykávala trest v berlínskej ženskej väznici na Barnimstrasse. Rózu Luxemburgovú zatkli 18. februára 1915, Karola Liebknechta 7. februára. V prvej polovici roka boli jej styky z väzenia prísne kontrolované, až v druhej polovici roka 1915 začína intenzívnejšie korešpondovať s vonkajším svetom. Ani vo väzení však Luxemburgová nerezignovala. Práve tu vznikol jej spis *Kríza sociálnej demokracie*, ktorý podpísala ako Junius a do dejín filozofického politického a sociálneho myslenia vošiel pod názvom „Juniusova brožúra“.

Jedinou formou realizácie z väzenia bolo písanie. To však Luxemburgovú veľmi neuspokojovalo, preto s nadšením uvítala správu o požiadavke medzinárodnej socialistickej komisie (zvolenej na zimmerwaldskej konferencii v septembri roku 1915) na vypracovanie zásad medzinárodnej spolupráce. Luxemburgová vypracovala tézy, v ktorých zhrnula základy novej robotníckej internacionály v šiestich bodoch: 1. triedny boj proti vládnucim triedam vo vnútri krajiny ako dve vzájomne sa podmieňujúce zásady svetodejinného boja za oslobodenie robotníckej triedy v mieri aj vo vojne; 2. hlavným cieľom boja musí byť porážka imperializmu a znemožnenie vojen; 3. v internacionále je ťažisko triednej organizácie, ona rozhoduje o taktike; 4. povinnosť splniť uznesenia internacionály je prvoradá pred všetkými ostatnými organizačnými povinnosťami; 5. hlavný zreteľ národných sekcií sa musí upriamiť na to, aby sa široké masy vychovali k politickej akcieschopnosti; najbližšou úlohou je duchovné oslobodenie proletariátu spod tútorstva buržoázie, ktoré sa prejavuje vo vplyve nacionalistickej ideológie.²² Na uverejnenie

²¹ Patril k nej vtedy i Karol Liebknecht.

²² LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 346.

a dopracovanie konečnej verzie téz sa vytvorila 1. januára 1916 komisia, ktorú tvorili Käte Dunckerová, Karol Liebknecht, Julian Marchlewski, Franz Mehring a Ernst Meyer. Po niekoľkora-zovom stretnutí uverejnili konečnú verziu téz v *Spartakových listoch* 3. februára 1916. Tézy sa stali predmetom diskusií v národnom i v medzinárodnom meradle.

Dňa 18. februára 1916 sa otvorili Róze Luxemburgovej brány ženskej väznice na Barnimstrasse. Jej prepustenie sa stalo hromadnou manifestáciou robotníčok a robotníkov, ktorí Luxemburgovú prišli pozdraviť a podporiť. Luxemburgová spolu s Liebknechtom chceli zapojiť masu proti opozícii oportunistického krídla sociálnej demokracie, ako aj proti centralistickým silám okolo Karola Kautského. Ostro sa mali vyhradiť nielen voči ich teoretickým záverom, ale masovými akciami proti vojne a za mier a chlieb chceli aktívne vstúpiť na bojisko proti imperializmu. Luxemburgová ešte stále bojovala o „získanie strany“ sociálnej demokracie na barikády triedneho boja. Aj za týmto účelom sa niekdajšia skupina Internacionála ustanovila 19. marca 1916 ako skupina spartakovcov (táto skupina už od 27. januára 1916 pod anonymným označením Spartacus vydávala pravidelné *Politické listy*). Skupina spartakovcov združovala ľavicové sily sociálnej demokracie a mala už v čase svojho ustanovenia početné zastúpenie v mnohých nemeckých mestách.²³ Členovia skupiny rozširovali ilegálne letáky a podieľali sa na chode tlačového orgánu spartakovcov. Na masových zhromaždeniach vyzývali k revolučnému ukončeniu vojny a nastoleniu socializmu. Tieto aktivity si vyžiadali odpoveď vládnucich imperialistických kruhov, ktoré systematicky viedli trestné stíhanie organizačných vodcov skupiny. Dňa 22. mája 1916 zatkli Juliana Marchlewského, Käte Dunckerová dostala 10. júna zákaz verejných prejavov, Ernesta Meyera zatkli 3. augusta a Franza Mehringa 15. augusta. Rózu Luxemburgovú vzali do tzv. ochranej väzby 10. júla 1916 na základe tvrdenia berlínskeho policajného riaditeľa policajného úradu v Lipsku, podľa ktorého nebolo pochybností, „že Luxemburgová patrí k najnebezpečnejším a najagilnejším agitátorom krajne radikálneho krídla sociálnej demokracie“.²⁴ Skupinu spartakovcov sa nepodarilo rozbiť, no väznenie vedúcich predstaviteľov okliesnilo pôsobnosť a organizačnú štruktúru zoskupenia. Aj z týchto praktických dôvodov sa skupina spartakovcov v danom období pridala k novovzniknutej Nezávislej sociálnodemokratickej strane Nemecka. Luxemburgová k tomuto pripojeniu nepodala jasné a oficiálne stanovisko, no z jej korešpondencie je zrejmé, že sa neovôľala participovať na takomto náhodnom, postojovo heterogénnom produkte nezávislej sociálnodemokratickej strany, ktorá bola dôsledkom rozdrobenosti sociálnych demokratov. Za múrmi žalára sledovala vývin politickej situácie v Nemecku, no taktiež ju práve tu zastihli správy o februárovej revolúcii v Rusku a neskôr o udalostiach októbra 1917. Jej informácie o revolučných udalostiach boli obmedzené dostupnosťou správ vo väzení, no na

²³ V Arnstade, Braunschweigu, Brémach, Vratislavi, Chemnitzi, Drážďanoch, Duisburgu, Düsseldorf, Essene, Frankfurt nad Mohanom, Freiburgu, Gere, Gottingene, Halle, Hamburgu, Hanau, Hannoveri, Jene, Lipsku, Magdeburgu, Mohuči, Mníchove, Nordhausene, Pirne, Stuttgarte a Würzburgu (pozri *Berich uber eine Reichs-Besprechung, Spartakusbriefer*, s. 134 – 135).

²⁴ LASCHITZOVÁ, A. – RADCZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 376.

základe nich a mnohých analógií z ruskej revolúcie v rokoch 1905 – 1907 začala pracovať na spise *Ruská revolúcia*, ktorý však zostal nedokončený. Po odchode z väzenia tvárou v tvár revolučnému pnutiu v Nemecku ho prepracúvala.²⁵

Dňa 3. novembra 1918 sa začala revolúcia v Nemecku povstaním námorníkov v Kieli. Na vlastné naliehanie bola Luxemburgová 8. novembra 1918 prepustená z väznice vo Vratislavi. Vtedy už revolúcia blčala v mnohých nemeckých mestách. Pod tlakom týchto udalostí odstúpil nemecký cisár Wilhelm II., ríšsky kancelár princ Max von Baden vyhlásil voľby do zákonodarného národného zhromaždenia, ktoré vymenovalo Friedricha Eberta, predsedu Sociálnodemokratickej strany Nemecka, za nového ríšskeho kancelára. Tieto udalosti znova poodkrývali charakter niekdajšej sociálnej demokracie Nemecka, ktorá bude v nasledujúcich dňoch hatiť cestu Luxemburgovej a Liebknechtovi a ďalším jej niekdajším ľavicovým predstaviteľom. Rozchod s touto straníckou organizáciou bol tentoraz nevyhnutný. Aj preto 11. novembra 1918 v hoteli Exzelsion bol založený Zväz spartakovcov, aj keď organizačne ešte jeho členovia zostávali členmi Nezávislej sociálnodemokratickej strany Nemecka. K definitívnemu rozkolu a založeniu novej straníckej organizácie došlo až 29. decembra 1918, keď sa v slávnostnej sále pruskej poslaneckej snemovne v Berlíne zišli delegáti z mnohých miest na ríšskej konferencii Zväzu spartakovcov a uzniesli sa na odtrhnutí od Nezávislej sociálnodemokratickej strany Nemecka. Dňa 30. decembra 1918 sa delegáti ríšskej konferencie Zväzu spartakovcov vyhlásili za zakladajúci zjazd Komunistickej strany Nemecka. Vodcovia Zväzu spartakovcov sa neuspokojili s výdobytkami novembrových dní a politicky agitovali za socialistickú revolúciu.

Dňa 15. januára 1919 v Berlíne-Wilmersdorfe na Mannheimerstrasse 43, v byte rodiny Marcussoucov, zatkla občianska stráž Karola Liebknechta i Rózu Luxemburgovú. Večer ich dopravili do hotela Eden, sídla štábu gardovej jazdeckej divízie, kde bol veliacim dôstojníkom kapitán Pabst. Pod zámienkou, že ju prevezú do moabitského väzenia, vyviedli Rózu Luxemburgovú z hotela, pričom ju bili a hrubo osočovali. Vojak tejto jednotky, strelec Runge, ju zrazil pažbou pušky, strčil do auta, zastrelil a hodil do zákopového kanála s názvom Landswehrkanal. Karola Liebknechta po krutom týraní zastrelili v zoologickej záhrade od chrbta a vrahovia ho priviezli do márnice ako neznámeho mŕtveho. Na druhý deň oznámili noviny *Berliner Zeitung am Mittag*: „Liebknech zastrelený na úteku – Rózu Luxemburgovú usmrtil dav.“ Karola Liebknechta pochovali 25. januára spoločne s 31 zavraždenými januárovými povstalcami. Mŕtvoľa Luxemburgovej vyplávala až v noci z 31. mája na 1. júna 1919 pri Freiarchenskom moste. Dlhoročná sekretárka Rózy Luxemburgovej Mathilde Jacobová musela mŕtvu identifikovať a telo odkúpiť. Rózu Luxemburgovú napokon pochovali vedľa Karola Liebknechta 13. júna 1919 po mohutnej demonštrácii na cintoríne Berlín-Friedrichsfelde.

Násilná smrť Rózy Luxemburgovej a Karola Liebknechta sa stala spomienkovou udalosťou pre masu pracujúcich, ktorí výročie tohto tragického dátumu využívali na masové demonštrácie

²⁵ BESOLD, M.: *Rosa Luxemburg (1871 – 1919)*. Mediaservice GmbH Bärenruck und Werbung im Auftrag der Rosa-Luxemburg-Stiftung, 2009.

a pochody. Len s úsmevom mohli vládnuce imperialistické kruhy sledovať manifestujúcich robotníkov, ktorí síce prejavili sústrasť a svoje postoje k vražde, no ďalej poslušne naplňali plány vládnucej triedy. Dňa 13. júna 1926 bol na cintoríne Berlín-Friedrichsfelde odhalený pamätník navrhnutý nemeckým architektom Mies van der Rohem. Rovnako bola umiestnená pamätná plaketa na moste kanála „Landswehrkanal“, kde mŕtvu Luxemburgovú hodili do vody. Táto plaketa bola opakovane demolovaná, preto v roku 1988 tu umiestnili pamätnú skulptúru. Dodnes je hrob Karola Liebknechta a Rózy Luxemburgovej vyhl'adávaným miestom, kam každoročne 15. januára smerujú davy robotníčok a robotníkov. Róza Luxemburgová a jej práca je pevne zapracovaná do architektúry mesta nielen pamätníkmi a monumentmi, ale aj prostredníctvom názvov miest a budov. Jej popularita je rovnako ako pred sto rokmi výrazná, no tak ako iné ikony triednych bojov, aj historická osobnosť Rózy Luxemburgovej a jej odkaz je dnes často politickou a marketingovou značkou, ktorá však neraz skrýva iný obsah, než akým bol naplnený jej život a dielo.

1. Proti revizionizmu a oportunizmu

V januári roku 1898 v časopise *Neue Zeit* Eduard Bernstein napísal: „*Priznávam otvorene, že mám pramálo pochopenia a záujmu o to, čo sa všeobecne rozumie pod ‚konečným cieľom socializmu‘. Nech je tento cieľ akýkoľvek, nie je pre mňa ničím, hnutie je pre mňa všetkým.*“²⁶ V teoretickom prostredí sociálnej demokracie Nemecka sprvu Bernsteinove závery nenachádzali patričný ohlas. Mnohí redaktori sa zdráhali otvorene reagovať na snahy Eduarda Bernsteina revidovať, teda nanovo zhodnotiť a reinterpretovať v podmienkach nového storočia, princípy socialistického hnutia. Ako sa dozvedáme z korešpondencie Karola Kautského, ten považoval na prelome storočí tieto Bernsteinove slová a teoretické smerovanie za akúsi krátkodobú odchýlku, keď sa „*krčovit* (...) *držal predstavy, že ide len o akési nedorozumenie*“.²⁷ Opačný bol postoj Rózy Luxemburgovej, ktorá vstúpila do povedomia nemeckej sociálnej demokracie práve vyhranením sa voči Bernsteinovmu revizionizmu. Hnutie bez cieľa strácalo v marxistickom ponímaní triedneho boja zmysel. Luxemburgová už v prvých polemikách s revizionistami na stuttgardskom zjazde sociálnodemokratickej strany v roku 1898 jasne deklarovala, že „*dobytie politickej moci zostane konečným cieľom a konečný cieľ zostane dušou boja*“.²⁸ Snaha revidovať marxizmus sa nevyskytla v robotníckom hnutí po prvý raz, avšak Bernsteinovou ambíciou bolo vedecky zdôvodniť nevyhnutnosť prehodnotiť nanovo východiská a ciele marxizmu. Luxem-

²⁶ BERNSTEIN, E.: Der Kampf der Sozialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft. In *Die Neue Zeit*, Stuttgart, roč. 16, 1897/1898, zv. 1, s. 556.

²⁷ K. Kautsky E. Bernsteinovi, 26. jún 1899. In ADLER, V.: *Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky*. Viedeň 1954, C 230, C 227.

²⁸ LUXEMBURG, R.: *Gesammelte Werke*. zv. 1, prvá časť. Berlín 1970, s. 241.

burgová sa pustila do kritiky revizionistických pozícií, ktoré hodnotila z hľadiska teórie, taktiky strany a možných dosahov na prax.

Používajúc dialektickomaterialistickú metódu Luxemburgová vníma teoretické východiská E. Bernsteina ako metafyzické a z teoretického hľadiska neuplatniteľné. Východiskom jeho revízie marxizmu je filozoficko-gnozeologická kritika materialistickej dialektiky. Bernstein najprv poukazuje na hodnotu sveta skúseností a teoreticko-filozofické zovšeobecnenie skúseností odmieta ako idealistickú špekuláciu. Pritom mlčky stotožňuje marxistickú dialektiku s hegelovskou. Bernstein politicky aplikoval a využil na odobrenie buržoáznej spoločnosti všeobecnú charakteristickú črtu novokantovstva, ktoré považuje empirický svet za zhodný s „vecami zistiteľnými na základe skúseností“, a pritom odmieta ísť za tento „svet skúseností“, vyvodíť zo zistených faktov ich vzájomnú súvislosť a zákonitosť ich vývoja a pokúša sa ich skôr vyčleniť zo všeobecných súvislostí. Tak mohol vytrhávať jednotlivé fakty zo všeobecných súvislostí a interpretovať ich z rôznych pozícií a podľa vhodnosti ich aplikácie. Bernsteinova teória odmietajúca dialektickomaterialistickú metódu stráca metodologický základ a jej výsledky nie sú teoreticky relevantné. Navyše na poli filozofie sa vracia ku Kantovi, v oblasti ekonómie sa hlási k Adamovi Smithovi, čím spiatočnicky reflektuje spoločenskú realitu cez optiku buržoázneho objektivismu.

Luxemburgová v teoretickej rovine otvorene kritizuje metafyzickosť a eklektizmus Bernsteinových pozícií. Bernsteinova interpretácia je podľa nej kľúčovým návratom k prekonaným hľadiskám. Luxemburgová sa sústredila na kritiku politických a ekonomických názorov E. Bernsteina. V polemike s ním sa zamerala na aspekt objektívnej historickej nevyhnutnosti socialistickeho prevratu vyplývajúceho z materiálneho vývoja kapitalistickej spoločnosti, sústredila sa na marxistickú teóriu kríz. Bernstein v esejach *Problémy socializmu* popieral platnosť marxistickej teórie kríz. Spochybnil Marxovu prognózu vývoja kapitalistickej spoločnosti a toto svoje negovanie sa pokúsil vedecky zdôvodniť na sociálno-ekonomickom základe. Tvrdil, že kapitalistické hospodárstvo vďaka pružnosti moderného úverového systému, zdokonalením dopravy a rozvojom podnikateľských organizácií má schopnosť prispôsobiť výrobu situácii na trhu.²⁹ Z toho vyvodzoval, že kríza sa stáva čoraz nepravdepodobnejšou. Róza Luxemburgová mu protirečila zastávajúc názor, že v kapitalistických výrobných podmienkach je kríza jedinou možnou formou, ktorou sa periodicky rieši rozpor „medzi neobmedzenou vývojovou schopnosťou výrobných síl a úzkymi hranicami zhodnocovania“.³⁰ Zdôrazňovala, že ani úver, ani podnikateľské organizácie nemôžu odstrániť rozpor medzi schopnosťou výroby rozširovať sa a obmedzenou spotrebiteľskou možnosťou trhu. Úver a podnikateľské organizácie iba modifikujú pohyb tohto rozporu, riešia ho len čiastočne a reprodukujú ho na vyššej úrovni, v konkurenčnom boji medzi jednotlivými kapitalistickými štátmi o rozdelenie a dobytie svetového trhu. Na základe Bernsteinovej chybnéj analýzy nekvalifikovala jeho socializmus ako bojové hnutie, ktoré chce kapitálový vzťah odstrániť, ale ako maloburžoázne reformné hnutie, ktoré chce zlikvidovať len najhoršie stránky panstva

²⁹ BERNSTEIN, E.: *Der Kampf der Sozialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft*, c. d., s. 548 – 557.

³⁰ LUXEMBURG, R.: *Sozialreform, oder Revolution?* In: *Gesammelte Werke*, zv. 1, prvá časť, Berlín : 1970, s. 406.

kapitálu. Takáto vízia odstránenia akýchsi „výstrelkov“ kapitalizmu je optikou Luxemburgovej nereálna a zároveň teoreticky neudržateľná. V konfrontácii s konkrétnou teoretickou metodológiou sa teda podľa jej hodnotenia nemohol Bernsteinov revizionizmus presadiť. Nepriateľský postoj k teórii identifikovala Luxemburgová už na predošlých snahách revidovať Marxove závery, ktoré zaznamenávala v dejinách sociálnodemokratického hnutia. Nepriateľstvo k teórii sa podľa nej prejavuje najskôr v teoretickej rovine revíziou marxizmu, neskôr v snahe celkom sa od teórie oslobodiť, pretože „príliš spútava“ praktickú činnosť. Keďže teória s konkrétnou vedeckou metodológiou, akú marxizmus poskytuje, demaskuje chyby podobných snáh, musí oportunistický prúd siahnuť po samotných princípoch a zásadách, teda musí „*sa pustiť do samotnej teórie, do princípov, prestane ich ignorovať, ale pokúsi sa nimi otriasť a pozliepať si vlastnú teóriu*“.³¹

Aj E. Bernstein a jeho stúpenci sa odvolávali na nemožnosť existencie „straníckej vedy“ a zároveň uplatňovali tzv. „slobodu kritiky“ v sociálnodemokratickej strane. Na prvý pohľad sa môže súčasníkovi zdať, že niečo ako „stranícka veda“ je absurditou, ktorá odkazuje skôr na dogmatickosť, ako na vedeckosť. Tu rovnako ako na iných miestach sa vynára rozpor medzi súčasným chápaním politických strán – ako firiem, krátkodobých zoskupení s náhodným programom, vhodným pre to-ktoré volebné obdobie, so žiadnym cieľom a vysokou fluktuáciou ich predstaviteľov, ktorí si budujú svoj reklamný profil – a chápaním sociálnodemokratickej strany ako robotníckeho hnutia reprezentujúceho triedny boj s konkrétnym sociálnym a politickým cieľom. Súčasné chápanie strany ako firmy je nezlučiteľné s chápaním sociálnodemokratickej strany na prelome 19. a 20. storočia nielen v Nemecku, ale všeobecne v rámci programov robotníckych hnutí, ktorých vzostup sledujeme od prvej polovice 19. storočia. Aj keď sa dnes súčasník pozastaví nad pojmom „stranícka veda“, v rámci robotníckych hnutí má tento pojem svoju logiku a opodstatnenie. Robotnícke hnutia, ktoré sa formovali v 19. storočí, sa v udalostiach a historických okolnostiach svojho prvotného pôsobenia vyvíjali najskôr v medziach sociálnych požiadaviek robotníctva vyjadrujúcich snahy participovať na parlamentnom boji, neskôr vo svojej vedeckej podobe, ktorú spracoval K. Marx a F. Engels. Odmietnutie vedeckého socializmu však nemusí znamenať návrat k utopickým socialistom 19. storočia, ale v podmienkach rodiaceho sa imperializmu nadobúda kontúry revizionizmu a tzv. maloburžoázneho oportunizmu. „Stranícka veda“ je uplatnenie dialektického materializmu vlastného Marxovi a Engelsovi, ktorí koncipujú metódy uchopenia spoločenskej reality a vysvetľujú spoločenské procesy cez prizmu konkrétnej metodológie. „Stranícka veda“ je vedou, ktorá chápe súkromnovlastnícku spoločnosť v triednych vzťahoch a na základe triednych súvislostí vyvodzuje konkrétne závery pretavujúce sa do politickej praxe. V robotníckych hnutiach sledujeme vzájomnú podmienenosť proletárskej politiky a marxistickej filozofie a ekonómie. Na túto podmienenosť sa odvoláva i Luxemburgová, ktorá podopierajúc sa marxistickou metodológiou tvrdí, že Bernsteinove postoje, ktoré zastávajú všeludskú abstraktnú vedu, sú klamné. „*Keďže skutočná spoločnosť pozostáva z tried,*

³¹ Tamže, s. 406.

ktorých záujmy, úsilia a náhľady sa diametrálne rozchádzajú, potom je všeludská veda v sociálnej oblasti, abstraktný liberalizmus, abstraktná morálka predbežne fantáziou, seabklamom. Čo Bernstein považuje za všeludskú vedu, demokraciu a morálku, je len vládnucou, t.j. buržoáznou vedou, buržoáznou demokraciou, buržoáznou morálkou.³² A tak jedinú „slobodu kritiky“, na ktorú sa revizionisti na zjazdoch sociálnodemokratickej strany odvolávali, videla Luxemburgová v „slobode príslušnosti alebo nepríslušnosti k našej strane“.³³ Pojem „sloboda kritiky“ tak chápala rovnako ako V. I. Lenin, teda ako „slobodu oportunistického smeru v sociálnej demokracii, slobodu premieňať sociálnu demokraciu na demokratickú stranu reforiem, slobodu vnášať do socializmu buržoázne myšlienky a buržoázne prvky“.³⁴

Na rozdiel od Lenina však Luxemburgová neverila, že by sa oportunistický smer mohol niekedy ujať vedenia v straníckej organizácii sociálnej demokracie. Uvedomovala si síce následky teoretických východísk, ktoré oportunisti vnášali do otázok taktiky a stratégie strany, no spolu s ostatnými revolučnými sociálnymi demokratmi bola presvedčená, že boj proti oportunizmu sa dá zvládnuť vnútri straníckej organizácie. Oportunisti svoje teoretické východiská, prirodzene, pretavovali najskôr do otázok taktiky a stratégie s ambíciou ich uplatnenia v praktickej politike. Vychádzali z tvrdenia, že likvidácia starého kapitalistického režimu nie je nevyhnutná, pretože rozvíjajúci sa kapitalizmus sám reguluje svoje rozpory. Na základe toho sa domnievali, že proletariát nemusí uchopiť politickú moc násilnou revolúciou, ale mohol by ju získať zákonnou a pokojnou cestou. Rovnako by ju nemal uplatňovať formou diktatúry proletariátu. Oportunisti v rámci takto chápanej taktiky nadobúdali presvedčenie, že socializmus môže vyrásť z kapitalistických spoločensko-ekonomických podmienok, na základe čoho razili stratégiu postupného prerastania socializmu skrz presadzovanie a uplatňovanie sociálnych reforiem. Svoj postoj neformulovali ako nezmieriteľný s panstvom kapitalistického vykorisťovania. Ambícia jeho odstránenia sa strácala v spektre politických nástrojov buržoázneho štátu, v ktorých videli nástroje uplatnenia reforiem. Sociálnodemokratická strana tak mohla s buržoáznymi stranami spolupracovať, dokonca východiská oportunistov neprotirečili ani myšlienke participácie na buržoáznej vláde.

Takéto taktické pohľady sa začali pretavovať do praxe v medzinárodnom meradle vstúpením francúzskeho sociálneho demokrata Alexandra-Étiennea Milleranda do buržoáznej vlády Waldecka-Rousseaua v roku 1899. Tento akt skúmala a hodnotila Róza Luxemburgová vo viacerých teoretických prácach.³⁵ Millerandov vstup do buržoáznej vlády neposudzovala len ako taktickú otázku, ale predovšetkým ako otázku principiálnu. „Nejde nám len o hodnotenie zvláštneho prípadu vo vláde Waldecka-Rousseaua,“ písala, „ale o to, aby sme vyvodili z našich zásad všeobec-

³² Tamže, s. 438.

³³ LUXEMBURG, R.: Zum kommenden Parteitag. In *Gesammelte Werke*, zv. 1, prvá časť, c. d., s. 528.

³⁴ LENIN, V. I.: *Ľybrané spisy*, zv. 1, Bratislava : 1973, s. 238.

³⁵ Jej prvý článok o problémoch francúzskeho robotníckeho hnutia *Kríza vo Francúzsku* uverejnili v októbri r. 1898 noviny *Sächsische Arbeiter-Zeitung*. Nasledovali ďalšie práce s názvami *Taktická otázka* (1899 v *Leipziger Volkszeitung*), *Socialistická kríza vo Francúzsku* (1901 v *Neue Zeit*), *Po zjazde* (1901 v *Leipziger Volkszeitung*), *Koniec socialistickej krízy vo Francúzsku*. *Volebné výsledky vo Francúzsku* (1902 v *Leipziger Volkszeitung*).

*né smernice. Z tohto hľadiska sa nám javí vstup socialistov do buržoáznej vlády ako experiment, ktorý môže len uškodiť triednemu boju. V buržoáznej spoločnosti je sociálnej demokracii predurčená úloha opozičnej strany, ako vládnuca strana môže vystupovať len na troskách buržoázneho štátu.*³⁶ Naproti tomu mnohí sociálni demokrati (Jean Jaurés) oslavovali Millerandov vstup do vlády Waldecka-Rousseaua ako čiastočné prevzatie moci proletariátom. Teoreticky tento postup zdôvodňovali dve vysvetlenia. Prvé vychádzalo z predpokladu, že vo vývoji od kapitalizmu k socializmu sa vytvorí prechodné štádium, keď buržoázia a proletariát budú politicky vládnuť spoločne, čo sa navonok bude prejavovať v účasti socialistov vo vláde. Druhé vysvetlenie je postavené na domnienke, že revolučné prostriedky boja nie sú účinné a že proletariát vo svojom boji nesmie opustiť pôdu buržoázneho parlamentarizmu a buržoáznej zákonnosti. Tvrdili, že sociálna demokracia sa má sústrediť na každodennú uvedomovaciu a organizačnú činnosť medzi robotníckymi masami. Prostriedky sociálnej revolúcie, masových štrajkov a podobne podľa oportunistov nevyhovujú novým historickým podmienkam imperializmu. Svoje tvrdenia opierali o aktuálnu skúsenosť neúspešného štrajku belgických robotníkov.³⁷

Róza Luxemburgová reagovala na obe vysvetlenia nových taktických tendencií v jednotlivých článkoch reflektujúcich aktuálnu spoločenskú situáciu v medzinárodnom robotníckom hnutí. Porážku masového štrajku v Belgicku na rozdiel od svojich oportunistických kolegov nevnímala ako neúspech spôsobený objektívnymi okolnosťami vývoja kapitalizmu, ale príčinu neúspechu nachádzala v subjektívnom faktore, v tomto prípade v pochybení sociálnodemokratickej strany, ktorá sa vzdala a vydala rozkaz na ukončenie štrajkov. Táto udalosť bola pre ňu opäť nielen experimentom, ale principiálnym pochybením, ktorých začiatkom 20. storočia pribúdalo a ktorých korene nachádzala v oportunistickej revizionistickej teórii. Neúspech belgického štrajku vyplýval z nerozhodného vedenia strany, pretože ho belgickí oportunisti vtesnali do rámca buržoáznej legality. Voči oportunistami prezentovaným analógiám s Parížskou komúnou Luxemburgová prízvukovala odlišný charakter porážky belgického masového štrajku, než akou bola porážka Parížskej komúny. V prípade Parížskej komúny podľa hol proletariát v boji proti nepriateľskej presile, kým v Belgicku „*je to v pravom zmysle slova naša porážka, keď nepodľahneme protivníkovej presile, keď vôbec nedopustíme, aby došlo k meraniu síl a sami vyhlásime, že sme porazení už pred rozhodujúcim bojom. Žiaľ, práve to sa stalo teraz v Belgicku.*“³⁸

³⁶ LUXEMBURG: R.: Eine taktische Frage. In *Gesammelte Werke*, zv. 1, prvá časť, c. d., s. 486.

³⁷ Dňa 14. 4. 1902 vstúpilo 300-tisíc robotníkov belgických uhoľných revírov a prístavných miest do generálneho štrajku za všeobecné volebné právo. O dva dni sa k nim pripojili bruselskí robotníci. Takmer denne zasahovalo vojsko a polícia. Roztržky v uliciach si vyžiadali množstvo ranených a mŕtvych. Avšak liberálna strana namiesto na vládnuce kruhy apelovala na demonštrujúcich, aby zachovali pokoj a poriadok. Masový politický štrajk si získal sympatie Druhej internacionály. Medzinárodné robotnícke byro vydalo výzvu na podporu štrajkového hnutia. Na fond solidarity prispelo i nemecké sociálnodemokratické hnutie sumou niekoľko desaťtisíc mariek. Generálny štrajk belgických robotníkov trval do 20. 4. 1902. Napriek nesúhlasu mnohých štrajkujúcich, predovšetkým robotníkov uhoľných baní, vedenie belgickej sociálnodemokratickej strany vydalo v tento deň príkaz štrajk ukončiť. Belgický parlament napriek masovým demonštráciám všeobecné volebné právo nezaviedol.

³⁸ LUXEMBURG, R.: Die Ursache der Niederlage. In: *Gesammelte Werke*, zv. 1, druhá časť, s. 208.

Luxemburgová vôbec nepokladala revolučné metódy triedneho boja za zastarané. Vo svojom boji proti revizionizmu a oportunistizmu práve poukazovala na maloburžoázne rojčenie o postupných reformách. Otázku reforiem a revolúcie vnímala dialekticky. Neobmedzovala sa len na buržoáznu legalitu, zároveň nevylučovala myšlienku pokojného prechodu k socializmu. Otázka, akou formou sa uskutoční historický prechod od kapitalizmu k socializmu, bola pre Rózu Luxemburgovú otázkou historického rozvoja triednych síl a mocenských vzťahov.

Hoci Róza Luxemburgová bola počas svojej politickej a teoretickej činnosti neoblomná, vytrvalá a ostrá v boji proti revizionizmu, jej činnosť nemala také výrazné dosahy na prax, aby mohla zvrátiť vývoj v sociálnodemokratickom hnutí v Nemecku. Takisto sa jej nepodarilo svoje náhľady a presvedčenia pretaviť do praxe. Hoci pred zjazdom sociálnodemokratickej strany v Hannoveri spolu s Klárou Zetkinovou nástojili na vylúčení Bernsteina zo strany, hoci na tomto zjazde rečnícky vystúpila šesťkrát, na vylúčení zo strany napokon netrvala. Podvolila sa názoru svojich stranických kolegov, že toto vylúčenie nie je historicky nevyhnutné a že revizionizmus možno prekonať v rámci strany bez organizačnej odluky. A tak aj Róza Luxemburgová čiastočne podcenila nebezpečenstvo revizionizmu a bola svedkom čoraz širšieho vnášania buržoáznej ideológie do sociálnodemokratickej strany. Tak sa postupne revolučné robotnícke hnutie oslabovalo a rozkladalo zvnútra. Tieto rozpory, názorová nejednotnosť a postojová nestabilita boli v historickom dôsledku hrobárom sociálnej demokracie Nemecka. Tak ako oportunistické prúdy zahnali na ústup štrajkujúcich robotníkov v Belgicku, o dvanásť rokov neskôr ich nemeckí a ďalší stranícki kolegovia vohnali do zákopov prvej svetovej vojny.

2. Otázky socialistickej revolúcie

Téma socialistickej revolúcie bola azda najdiskutovanejšou témou od konca 19. storočia. Skrývala v sebe spôsoby vedenia triedneho boja. Je možné sa upínať len na sociálnu revolúciu? Aké stratégie a metódy má proletariát uplatňovať vo vedení triedneho boja? Nie je vízia sociálnej revolúcie na podmienky počiatku 20. storočia zastaraná? Bude vôbec pri uchopení moci proletariátom potrebná revolúcia alebo kapitalizmus zanikne sám na základe objektívnych činiteľov jeho vývoja? Tieto a ďalšie otázky trápili krúžky intelektuálov, ale i teoretikov a politikov robotníckych hnutí.

Róza Luxemburgová sa často vyjadrovala k taktickým otázkam robotníckeho hnutia, neopomínajúc ani socialisticú revolúciu. Navyše počas svojho života bola svedkom dvoch veľkých revolučných udalostí, ruskej revolúcie v rokoch 1905 – 1907, na ktorej sa aktívne zúčastnila, a Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v roku 1917, ktorú sledovala z väzenia. Udalosti, ktoré Luxemburgová bezprostredne vnímala a na ktoré ako prezieravá teoretička nazerala, formovali aj utváranie jej názorov na stratégiu robotníckeho hnutia na začiatku 20. storočia. Niektoré svoje závery neskôr pod vplyvom praktických revolučných udalostí revidovala. Proces vý-

voja stanovisk je prirodzený pre každého tvorivého človeka, no po jeho smrti sa môže vytvárať priestor pre prekrúcanie, vytrhovanie z konkrétnych kontextov a napokon teda dezinterpretáciu. Neobišlo to ani Luxemburgovej stanoviská k jednotlivým páľčivým problémom jej doby.

Róza Luxemburgová sa k problému socialistickej revolúcie teoreticky dostáva v súvislosti s kritikou revizionizmu E. Bernsteina, ktorý obmedzuje cieľ robotníckeho hnutia na snahu presadzovať sociálne reformy a postupnou cestou (bez revolúcie a bez násilia) sa dopracovať k socializmu. Luxemburgová odmieta jednostranné obmedzovanie sa na jednu danú stratégiu triedneho boja, ale k problému pristupuje dialekticky. Revizionistické interpretácie protikladov medzi revolúciou a reformou považuje za metafyzické. Reformistická činnosť má podľa nej svoj zdroj práve v revolúcii ako v tvorivom akte historického vývinu, ktorý určuje aj jej smer. Róza Luxemburgová sa ostro dištancovala od názoru revizionistov, ktorí reformu pokladali za dlhotrvajúcu revolúciu a ktorí v revolúcii videli hutnú reformu. Tieto metódy pretvárania spoločnosti sú rozdielne svojou podstatou. Revizionisti podľa nej nahradili kategórie výrobných vzťahov kategóriami právnickými a vzťah medzi prácou a kapitálom nahradili abstraktnými vzťahmi medzi „bohatými“ a „chudobnými“. V takejto interpretácii sa potom program revolučného boja za socializmus premenil na utopickú požiadavku akéhosi „spravodlivého“ rozdelenia bohatstva, ktoré nijako nenarúša kapitalistické výrobné vzťahy, teda podstatu buržoáznej spoločnosti.³⁹ Na rozdiel od preslávenej Bernsteinovej tézy, že „konečný cieľ nie je ničím, hnutie je všetkým“, Luxemburgová zdôrazňovala, že spoliehať sa výlučne na reformy znamená prakticky zbaviť hnutie cieľa. Iba orientáciou na nevyhnutnosť socialistickej revolúcie prestáva robotnícke hnutie prešľapovať na mieste, čím v skutočnosti len zachraňuje kapitalistické zriadenie a púšťa sa do triedneho boja proti tomuto zriadeniu, vytyčuje si reálny cieľ – jeho konečnú likvidáciu. Cez prizmu tejto optiky vnímala Luxemburgová aj účasť sociálnodemokratickej strany v parlamente. Účasť sociálnodemokratickej strany v parlamente bude užitočná len vtedy, keď jej cieľom nebude spolupráca s buržoáziou, ale využitie legálnych foriem na rozvíjanie triedneho boja proletariátu. Luxemburgová dialekticky spájala obe formy triedneho boja nestrácajúc zo zreteľa konečný cieľ – socializmus.

Argumenty podporujúce reformizmus a zákonité cesty uplatnenia sociálnych zmien, odvolávajúce sa na elimináciu násilia, Luxemburgová vyvracia logickou argumentáciou, vystavanou na vysvetlení násilných princípov buržoázneho zákonodarstva. Násilie je neodiskutovateľným činiteľom moderných dejín. Celý kapitalistický systém je vystavený na násilí, o čom rukolapne svedčia jeho vojenské organizácie.⁴⁰ *„Buržoázna zákonnosť nie je nič iné ako násilie vládnucej triedy apriórne povýšené na záväznú normu. (...) Keďže pre buržoáziu je právny poriadok len výrazom jej násilného panstva, môže byť pre proletariát parlamentný boj len úsilím uplatniť vlastné násilie. Ak za našou zákonnou, parlamentnou činnosťou nestojí násilie robotníckej trie-*

³⁹ *Dejiny marxistickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia.* (Kol. autorov.) Bratislava : Pravda; 1987, s. 226 – 231.

⁴⁰ LUXEMBURG, R.: *Und zum dritten Male das belgische Experiment.* In : *Gesammelte Werke*, zv. 1, druhá časť, c. d., s. 241.

dy, pripravené v kritickom čase hocikedy vstúpiť do akcie, potom sa parlamentné akcie sociálnej demokracie premenia na práve také duchaplné mrhanie času, ako je napríklad čerpanie vody sitom. Reálni politici, ktorí neprestajne pripomínajú ‚pozitívne úspechy‘ parlamentnej činnosti sociálnej demokracie a používajú ich ako argument proti nevyhnutnosti a užitočnosti násilia v boji proletariátu, ani nezbadali, že tieto ‚úspechy‘ – hoc’ ako nepatrné – možno považovať len za produkt neviditeľného latentného násilia.“⁴¹ Z týchto poznatkov vyvodzovala, že proletariát sa nesmie obmedziť len na legalitu, lebo by podľahol buržoáznemu násiliu, ale musí sa usilovať sám použiť násilie. Toto násilie ešte Luxemburgová nevidela v samotnej proletárskej revolúcii, ale skôr v mimoparlamentnej akcii typu masového štrajku, verejnej demonštrácie a pod. Jej tvrdenia tiež nemožno vykladať ako obhajobu teroru a vznášanie požiadavky samotného násilia. V neskôr koncipovanom programe Zväzu spartakovcov sa v bode 3 jasne vyslovila proti teroru. „Proletárska revolúcia nepotrebuje pre svoje ciele nijaký teror, nenávidí a hnusí sa jej vražda človeka. Nepotrebuje tento prostriedok, keďže nebojuje proti jednotlivcom, ale proti inštitúciám.“⁴² Avšak „...násilie zostáva ultima ratio aj pre robotnícku triedu, pôsobí niekedy latentne, inokedy aktívne ako najvyšší zákon triedneho boja. A ak parlamentne alebo hocijkou inou činnosťou revolucionizujeme hlavy, robíme to preto, aby nakoniec v prípade potreby revolúcia vošla z hláv do pästí.“⁴³

Róza Luxemburgová sa postavila proti absolutizovaniu parlamentného i mimoparlamentného boja. Považovala ich za dve vzájomne podmienené formy proletárskeho boja, ktoré vyplývajú z objektívnych sociálnych protirečení a ktoré nemožno ľubovoľne zamieňať. Revolúciu a násilie, ktoré ju sprevádza, nezavrhovala pre svoju apolitickosť či nehumánnosť. Práve naopak, zdôrazňovala ju ako potrebu vymedziť sa voči stávajúcemu násiliu. Socialistické strany podľa nej musia byť pripravené na to, že skôr alebo neskôr dôjde k násilným zrážkam s buržoáziou, a to v prípadoch, „keď sa naše úsilie zameria proti životným záujmom vládnucich tried. Nedôjde k tomu zo záľuby v násilí alebo z revolučnej romantiky, ale z trpkéj historickej nevyhnutnosti. Parlamentarizmus ako samospasiteľný prostriedok politického boja robotníckej triedy je práve taký fantastický a nakoniec reakčný ako samospasiteľný generálny štrajk či samospasiteľné barikády. Pravdaže, v dnešných pomeroch je násilná revolúcia veľmi ťažko použiteľný, dvojsečný prostriedok. A môžeme očakávať, že proletariát ho použije len vtedy, ak to bude jediná schodná cesta a, pravdaže, len v tom prípade, ak celková politická situácia a pomer síl viac-menej zaručia pravdepodobnosť úspechu. Treba si však zásadne uvedomovať nevyhnutnosť použiť násilie tak v jednotlivých epizódach triedneho boja, ako aj pri definitívnom boji o štátnu moc, lebo práve toto poznanie je schopné dodať aj našej pokojnej, legálnej činnosti patričný dôraz a účinnosť.“⁴⁴

⁴¹ Tamže, s. 242, 243.

⁴² LUXEMBURG, R.: Was will der Spartakusbund? In *Gesammelte Werke*, zv. 4, Berlín 1974, s. 445.

⁴³ Tamže, s. 247.

⁴⁴ LUXEMBURG, R.: Und zum dritten Male das belgische Experiment. In *Gesammelte Werke*, zv. 1, druhá časť, s. 247.

Pertraktovaním úlohy proletariátu a v dôraze na akciu (legálnu či nelegálnu) uvedomelej triedy, analýzami stratégií, resp. akcentom na čínorodosť robotníckeho hnutia Luxemburgová odmietala rozšírené presvedčenie, že kapitalistické zriadenie zanikne samo od seba. Uznávala síce, že kapitalistické zriadenie pre svoje vlastné protirečenia dospeje k tomu momentu, keď stratí svoje opodstatnenie, keď jednoducho nebude možným, no to neznamená, že zanikne samo od seba, automaticky, len na základe ekonomických krízových otrasov. Objektívne podmienky spoločenského vývinu vytvárajú len podmienky na dosiahnutie socializmu, k tomuto cieľu sa však nemožno dostať „*bez nášho vedomého a plánovitého zásahu, bez politického boja robotníckej triedy za socialistický prevrat*“. Socialistická spoločnosť nevznikne len na základe nepodplatiteľných dejinných zákonov, ale rozhodujúcu úlohu pri jej vzniku zohrá revolučný subjekt – proletariát. A preto jednou z najdôležitejších otázok z teoretického hľadiska bola pre Rózu Luxemburgovú otázka všestrannosti v dialektike objektívneho a subjektívneho v revolúcii, otázka dialektiky uvedomelosti a živelnosti, otázka dialektiky nevyhnutnosti a slobody. Pri riešení týchto úloh sa vyhradzovala proti dvom prúdom myslenia: proti ekonomickému objektivismu a proti subjektivismu a voluntarizmu. R. Hilferding, O. Bauer, K. Kautsky a ďalší boli presvedčení, že kapitalistický spôsob výroby má v blízkej budúcnosti široké ekonomické možnosti. Tým vlastne odmietali ekonomickú nevyhnutnosť socialistickej revolúcie, a keďže ju nepripúšťali ani v nijakej historickej perspektíve, bezprostredne zdôvodňovali reformizmus. Naproti tomu sa Róza Luxemburgová snažila dokázať, že socialistická zmena je nevyhnutná ekonomicky. Robotnícka trieda už nemá čo stratiť a rovnako nemá od kapitalistického spoločensko-ekonomického usporiadania čo očakávať, preto musí byť pripravená na revolúciu.

Róza Luxemburgová nikdy nerezignovala na revolúciu. Hoci ju nepokladala za nevyhnutný spôsob prechodu k socializmu, revolúcia stále zostávala platným sociálnym prostriedkom nastolenia zmeny. Podľa J. M. Aleksandrova však Luxemburgová nedokázala úplne prekonať známú dogmu o „nevyhnutnom zániku kapitalizmu“. V Luxemburgovej chápaní uvedomelosť proletariátu závisí od toho, do akej miery dozreli podmienky spoločenského vývinu. Proletariát je produktom spoločnosti, no i mocným faktorom jej vývinu. A hoci jednotlivé podstatné štádiá spoločenského vývinu nemožno prekročiť, predsa nie je možné tento vývin spomaliť alebo urýchliť. Ako vysvetľuje J. M. Aleksandrov, hlavným motívom Luxemburgovej prác je snaha redukovať význam subjektívneho faktora na „urýchľovača“, resp. „spomaľovača“ historického procesu. „*Nedokázala pochopiť, že proletariát môže do určitej miery zmeniť aj priebeh historickej nevyhnutnosti a dať historickému vývinu iný smer. Avšak (a to Róza Luxemburgová nepochopila) socialistická revolúcia, ktorú vedie strana, nielenže stojí na čele nevyhnutnosti, ale aj vytvára kvalitatívne nové možnosti využívaním objektívnych predpokladov.*“⁴⁵ V rámci danej interpretácie nepostrehla dialektiku subjektívneho a objektívneho faktora v socialistickej revolúcii, čo jej bránilo vystúpiť z konceptu objektívnej nevyhnutnosti ekonomických podmienok

⁴⁵ *Dejiny marxistickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Pravda 1987, s. 234

a na základe toho sa rezervovane postaviť k strane „nového typu“, ktorej forma viedla proletariát k víťazstvu socialistickej revolúcie v Rusku v roku 1917. V tomto zmysle sa na jednej strane chcela vymedziť voči ekonomickému objektivismu, na strane druhej však svojím tvrdením, že „*jediná vec, ktorú si môže bojujúca strana uvedomelej triedy, t. j. sociálna demokracia, spolu s odbormi uznávajúcimi triedny boj, dovoliť a urobiť z ‚vlastnej vôle‘ – v pravý čas vymedziť historické, sociálne a politické podmienky*“, neprekročila rámec tohto objektivismu a opomenula činný aspekt dialektického materializmu. Je však potrebné dodať, že svoje teoretické pozície sama revidovala v revolučnej praxi novembrových udalostí v Nemecku roku 1918.

Luxemburgovej úvahy o socialistickej revolúcii sa nevinú len okolo teoretického taktického zvažovania triedneho boja proletariátu, ale nadväzujú na pohnuté udalosti začiatku 20. storočia. Luxemburgová bezprostredne prežíva a vníma ruskú revolúciu z roku 1905, na ktorej sa aktívne zúčastnila vo Varšave, a rovnako reaguje na neskoršiu socialisticкую revolúciu v Rusku v roku 1917. Hneď po vypuknutí revolučných udalostí v roku 1905 ocenila a vyzdvihla význam tejto historickej skúsenosti. Vnímalala ho ako vzpruhu akejkolvek teoretickej práce a tvorivý počín, ktorý núti teoretika opúšťať svoje šablóny. Nielenže sa ponáhľala do poľskej časti Ruska, aby aktívne do revolučných udalostí zasiahla, ale hodnotila ich z hľadiska taktiky a medzinárodného dosahu na robotnícke hnutie. Ruský proletariát po prvý raz vystúpil na politické javisko samostatne ako trieda, ktorá „*jediná je historicky povolaná a schopná zvrhnúť cárizmus v Rusku aj inde vztýčiť zástavu civilizácie*“.⁴⁶ Luxemburgová vnímala ruskú revolúciu ako „*proletársku revolúciu s buržoáznymi úlohami, alebo ináč povedané, buržoáznou revolúciu s proletárskymi socialistickými prostriedkami boja*“.⁴⁷ Nazerala na revolučné udalosti v Rusku cez rovnakú optiku ako V. I. Lenin, teda že išlo o revolúciu svojím obsahom buržoáznodemokratickú, ale svojimi bojovými prostriedkami proletársku.⁴⁸

V postojoch k revolučným udalostiam v Rusku, ktoré zaujímali osobnosti robotníckeho hnutia v Nemecku, môžeme sledovať rozdiely, ktoré sa neskôr prehľbujú a vedú k roztrieštenosti a rozpadu nemeckej sociálnej demokracie. Názorové vnímanie ruskej revolúcie v nemeckom robotníckom hnutí korešponduje s tvorbou triednych línií vnútri politickej strany. V rokoch 1905 – 1906 sa protiklady medzi týmito triednymi líniami (oportunistami a revolučnými sociálnymi demokratmi) vyostrieli v polemike o stanovisko k revolúcii v Rusku a v súvislosti so základnými otázkami stratégie a taktiky triedneho boja na začiatku 20. storočia. V tomto období sa objavuje nový oportunistický prúd, ktorý sa síce chce tváriť ako neutrálny a sledujúci líniu marxistickej filozofie, no ktorý nevyhnutne ústí do oportunizmu. Tzv. centrismus (ktorého hlavným teoretickým predstaviteľom sa stal Karol Kautsky) sa snažil zastávať marxistické centrum, teda akýsi

⁴⁶ LUXEMBURG, R.: Die Revolution in Russland. In *Gesammelte Werke*, zv. 1, druhá časť, c. d., s. 492.

⁴⁷ LUXEMBURG, R.: Die Krise der Sozialdemokratie (Junius-Broschüre). In LUXEMBURG, R.: *Politische Schriften*. Leipzig 1969, s. 310.

⁴⁸ LENIN, V. I.: Prednáška o revolúcii roku 1905. In LENIN, V. I.: *Spisy*. Zv. 23. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 222.

stred, neutralitu a objektivitu voči krajne pravicovým a ľavicovým prúdom v strane. Luxemburgová na jeho rozkladnú funkciu v robotníckom hnutí neskôr reagovala a vymedzila sa voči tejto konzervatívnej línii, ktorú považovala za latentný predvoj kliesniaci cestu otvorenému oportunizmu. Udalosti v Rusku v roku 1905 boli pre Rózu Luxemburgovú žriedlom historického optimizmu a nasledovaniahodným príkladom pre nemecké robotnícke hnutie. Ako povedala na zhromaždení 25. septembra 1906 v Manheime, „na základe celkovej situácie v Nemecku sa musíme aj my pripraviť na boj, v ktorom budú rozhodovať masy... Ruský proletariát nám musí byť vzorom nielen svojím stanoviskom k parlamentarizmu, ale aj svojím odhodlaním a odvahou vytyčiť si také politické úlohy, aké si vyžaduje historická situácia. Ak môžeme niečo čerpať z ruskej revolúcie, tak to nie je pesimizmus, ale najväčší optimizmus.“⁴⁹

Ruské revolučné udalosti vo februári i v októbri v roku 1917 ju zastihli vo väznici, preto jej prvé pohľady na revolúcie v Rusku sú ovplyvnené informačnými obmedzeniami. Jej prvé články o februárovej revolúcii v Rusku roku 1917, ktoré písala pre *Spartakove listy*, sú založené na historických analógiách. Podstatu februárovej revolúcie roku 1917 charakterizovala ako pokračovanie revolúcie z rokov 1905 – 1907. Úlohou revolúcie bolo splniť starý program: nastoliť demokratickú republiku, osemhodinový pracovný čas, vyvlastnenie veľkostatkárov a pod. Tento program sa však spájal s úlohou proletariátu – ukončiť svetovú vojnu.⁵⁰ Avšak práve riešením tejto úlohy sa ruský proletariát nevyhnutne dostával do „najostrejšieho protikladu k ruskej imperialistickej buržoázii, ktorá rojčí o Carihrade a čerpá zisky z vojny“.⁵¹ Buržoáznodemokratická revolúcia sa preto logicky musí premeniť na socialistickú, čo vedie Rózu Luxemburgovú k charakterizovaniu februárovej revolúcie ako prechodnej revolúcie svetodejinného dosahu. Luxemburgová pritom necháva otázku prechodu k socialistickej revolúcii otvorenú. Keď sa vo väznici dozvedela o udalostiach v Rusku v októbri (resp. novembri) 1917, napísala: „Ruská revolúcia a bolševická moc, ktorú priniesla, nastolila na program dňa problém sociálnej revolúcie. Všestranne vyhotila triedny protiklad medzi kapitálom a prácou. Spôsobila, že medzi obidvoma triedami vznikla odrazu priepasť, z ktorej vzplanuli vulkanické pary a vyšľahli ohnivé plamene. Ako svojho času júnové povstanie parížskeho proletariátu a júnový boj po prvý raz rozpoltili buržoáznu spoločnosť prakticky na dve protikladné triedy, medzi ktorými môže byť iba boj na život a na smrť, tak postavila bolševická moc v Rusku buržoáznu spoločnosť tvárou v tvár tomuto poslednému boju na život a na smrť. Zničila a zmietla fikciu o krotkej robotníckej triede, s ktorou sa možno ako-tak dohodnúť, o socializme, ktorý sa vystatuje teoreticky neškodnými frázami, no v skutočnosti holduje zásade: žiť a nechať žiť – fikciu, čo vznikla v praxi posledných tridsiatich rokov nemeckej sociálnej demokracie a celej internacionály, ktorá išla v jej šlapajach. Ruská revolúcia tvrdou päťou rozdrvila modus vivendi medzi socializmom a kapitalizmom, splodený

⁴⁹ LUXEMBURG, R.: *Redner der Revolution*. zv. XI.: Rosa Luxemburg, Berlin 1928, s. 29 – 30.

⁵⁰ LUXEMBURG, R.: Die Revolution in Russland. In *Spartakusbriefe*, s. 303, 304.

⁵¹ Tamtiež, s. 304.

*parlamentarizmom v poslednom polstoročí a urobila zo socializmu, ktorý bol dovtedy nevinnou frázou volebnej agitácie a lákavou budúcnosťou, krvavo vážny problém súčasnosti.*⁵²

Róza Luxemburgová s nadšením uvítala novembrové udalosti, a ako v mnohých otázkach robotníckeho hnutia, vyjadrovala svoje sympatie k boľševikom. Otázka v súvislosti s ruskou revolúciou, ktorá ju zaujímala a ktorá bola už predtým predmetom jej polemík, bola otázka diktatúry proletariátu a demokracie. Luxemburgová už pred udalosťami Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie neocenila Leninovo nové poňatie strany. Informácie, ktoré mala k dispozícii, ako aj jej pobyt vo väzení, teda nemožnosť aktívne sa zúčastniť na vzniknutej situácii, ovplyvnila formulovanie Luxemburgovej kritických pohľadov na taktiku a stratégiu boľševikov, ktorú však o rok neskôr pod vplyvom revolučných udalostí v Nemecku prehodnocovala. Obhajovala diktatúru proletariátu a zároveň demokraciu. V tejto súvislosti nachádzala základnú chybu taktiky boľševikov, ktorí podľa nej postavili diktatúru proletariátu proti demokracii a rozhodli sa pre diktatúru s vylúčením demokracie. Tvrdila, že proletariát musí vykonávať diktatúru, ale diktatúru triedy, nie strany alebo kliky; diktatúra triedy značí: „*v najširšej verejnosti, za najaktívnejšej nehatenej účasti ľudových mäs, v neobmedzenej demokracii*“.⁵³

Luxemburgová v čase písania svojho rukopisu ešte nepoznala Leninovu prácu *Štát a revolúcia*, v ktorej vysvetľuje chápanie vzťahu diktatúry proletariátu a demokracie, vnímajúc ho nie ako dva odlišné spôsoby uplatnenia moci, ale práve v dialektickej súvislosti a jednote. Kým existujú antagonistické triedy, je podľa neho demokracia politickou formou násilia jednej triedy nad druhou. Proletárska demokracia má svoj reálny obsah v diktatúre proletariátu, ktorej úlohou je potlačiť nevyhnutný, zúfalý odpor zvrhnutej vykorisťovateľskej triedy, aby sa zaručila reálna sloboda utláčaných a vykorisťovaných vrstiev, aby sa uskutočnila socialistická prestavba hospodárstva a kultúry, aby sa rýchlo zveľadili výrobné sily a vybudovala beztriedna spoločnosť. Diktatúra proletariátu sa nemôže uskutočniť v „neobmedzenej“ demokracii. „*Demokracia nie je totožná s podriadením menšiny väčšine. Demokracia je štát uznávajúci podriadenie menšiny väčšine, t. j. organizácia systematického násilia jednej triedy nad druhou, časti obyvateľstva nad inou časťou obyvateľstva.*“⁵⁴ To neznamená protiklad diktatúry proletariátu, ale nadvládu väčšiny – proletariátu voči menšine, teda niekdajšej vykorisťovateľskej časti obyvateľstva. Uskutočnením revolúcie z jedného dňa na druhý nezmizne triedny antagonizmus, ale trieda zbavená moci sa usiluje získať ju späť. Preto je diktatúra proletariátu nevyhnutná pre nastolenie nových spoločensko-ekonomických vzťahov, a práve preto sa nevyklučuje demokraciou. Luxemburgová sa k diktatúre proletariátu húževnato hlásila, no jej konkrétny historický a politický obsah vnímala v teoretickej rovine abstraktne. „*Socialistická demokracia,*“ napísala, „*sa začne zároveň*

⁵² WEIL, F. (ed.): *Rosa Luxemburg über die russische Revolution*. Einige unveröffentlichte Manuskripte. Lipsko : Dr. Carl Grunberg, 1928, s. 295 – 296.

⁵³ LUXEMBURG, R.: *The Russian Revolution*. In SCHÜTRUMPF, J. (ed.): *Rosa Luxemburg or: The Price of Freedom*. Berlin : RLS, Carl Dietz, 2008, s. 59 – 93.

⁵⁴ LENIN, V. I.: *Štát a revolúcia*. Spisy, zv. 25. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, s. 359.

*s odbúraním panstva a s výstavbou socializmu. Začne sa vo chvíli, keď socialistická strana uchopí moc. Táto demokracia nie je nič iné ako diktatúra proletariátu. Áno: diktatúra! Ale táto diktatúra je v tom, ako sa demokracia uplatňuje, a nie v tom, ako sa odstraňuje.*⁵⁵ Luxemburgová však na otázku, akú formu má mať odstraňovanie moci buržoázie, neodpovedala. Chápala demokraciu v intenciách buržoázných demokracií (volebné právo všetkých občanov, neobmedzená sloboda spolčovania, zhromažďovania a tlače a pod.), a teda nezohľadnila fakt, že aj demokratické formy sa menia, keď sa mení ich sociálny obsah. Keď Marx teoreticky zovšeobecňoval skúsenosti Parížskej komúny v roku 1871, vedel, že proletariát musí prekonať doterajšiu formu politického života, buržoázný parlamentarizmus, aby sa dostal k ozajstnej demokratickej štátnej moci. Preto poukazoval nielen na nový typ štátu, diktatúru proletariátu, ktorú stelesňovala Parížska komúna, ale aj na formu politickej organizácie spoločnosti, zodpovedajúcu tomuto typu. Napísal: „Komúna sa utvorila z členov mestskej rady, zvolených všeobecným hlasovacím právom v jednotlivých okresoch Paríža. Boli zodpovední a hocikedy zosaditeľní. Jej väčšinu tvorili, prirodzene, robotníci alebo uznani zástupcovia robotníckej triedy. Komúna nemala byť parlamentnou, ale pracujúcou korporáciou, súčasne výkonnou a zákonodarnou.“⁵⁶

Reálne revolučné udalosti v Nemecku však napokon v praxi doviedli Luxemburgovú k prehodnoteniu svojich myšlienok, a to najmä pod vplyvom procesu konštituovania nového zastupiteľského orgánu. Spoznala, že rozhodovanie medzi utvorením robotníckych rád alebo národného zhromaždenia je rozhodovaním o politickej moci jednej alebo druhej triedy. Prikloniť sa k sformovaniu národného zhromaždenia znamenalo vracať revolúciu do historického štádia buržoázných revolúcií, prikloniť sa k utváraniu robotníckych rád znamenalo konštituovať politickú moc proletariátu. Uvedomením, že z hľadiska podstaty problému ide o rozličné zastupiteľské orgány, v ktorých si dve antagonistické triedy organizujú svoju politickú moc, sa tak prihlásila k leninskej formulácii problému: buď ústavodarné zhromaždenie, alebo ústredná rada robotníckych a vojenských delegátov – „iba jedno z dvoch môže byť správne“.⁵⁷ Konkrétne revolučné prax ju doviedla k východisku svojich niekdajších teoretických úvah. „Dnes nejde o to, či demokracia alebo diktatúra. Otázka, ktorú nastolili dejiny, znie: buržoázna demokracia alebo socialistická demokracia. Lebo diktatúra proletariátu, to je demokracia v socialistickom zmysle. Diktatúra proletariátu (...) to je použitie všetkých politických prostriedkov moci na uskutočnenie socializmu, na vyvlastnenie kapitalistickej triedy – v zmysle a z vôle ľudovej väčšiny proletariátu, teda v duchu socialistickej demokracie.“⁵⁸ Odteraz už nedefinovala socialistickú demokraciu ako „ne-

⁵⁵ LUXEMBURG, R.: *The Russian Revolution*. In SCHÜTRUMPF, J. (ed.): *Rosa Luxemburg or: The Price of Freedom*, c. d., s. 59 – 93.

⁵⁶ MARX, K.: *Občianska vojna vo Francúzsku*. In MARX, K., ENGELS, F.: *Výbrané spisy, zv. I*. Bratislava : Pravda 1963, s. 431.

⁵⁷ LUXEMBURG, R.: *Der Weg zum Nichts*. In LUXEMBURG, R.: *Ausgewählte Reden und Schriften, zv. II*. Berlin 1955, s. 623.

⁵⁸ LUXEMBURG, R.: *Die Nationalversammlung*. In LUXEMBURG, R.: *Ausgewählte Reden und Schriften, zv. II*. Berlin 1955, s. 606.

obmedzenú“, ale ako vôľu revolučnej väčšiny proletariátu, ktorý zorganizoval v robotníckych a vojenských radách svoje revolučné násilie na potlačanie násilia buržoázie a na jej vyvlastnenie. Preto dospela k jasnému a zreteľnému názoru: aby mohol vývoj v Nemecku viesť k zriadeniu socialistickej republiky, treba dať všetku moc robotníckym a vojenským radám. „*Ide o to, aby sa ‚Liberté, Egalité, Fraternité‘, ktoré proklamovala roku 1789 buržoázia vo Francúzsku, stali po prvý raz pravdou tým, že sa odstráni panstvo buržoázie. Ako prvý akt k tomuto oslobodzujúcemu činu treba nahlas pred celým svetom a pred storočiami svetových dejín zaznamenať: Čo doteraz platilo ako rovnoprávnosť a demokracia – parlament, národné zhromaždenie, rovnaký volebný lístok, bol klam a mam! Celá moc v rukách pracujúcich má ako revolučná zbraň na rozdrvenie kapitalizmu – to jediné je skutočná rovnoprávnosť, to jediné je skutočná demokracia!*“⁵⁹ Predpokladom socialistickej revolúcie je nahradenie štátnych a parlamentných orgánov buržoázneho triedneho panstva proletárskymi triednymi orgánmi – robotníckymi a vojenskými radami. Obsahom ich politickej misie je prevzatie kontroly nad výrobou a napokon skutočné vedenie výroby, resp. odstránenie monopolu jednej triedy na pracovné prostriedky, ktoré sa musia stať vlastníctvom všetkých, čo znamená odstránenie kapitalistického spôsobu výroby. Jasné revolučné stanovisko bolo obsiahnuté v programe Zväzu spartakovcov. Medzi dvadsiatimi naliehavými bodmi formulujúcimi sociálne, hospodárske a politické opatrenia na medzinárodné zabezpečenie revolúcie tak nachádzame principiálne opatrenia: odzbrojiť kontrarevolúciu a vyzbrojiť ľud vytvorením ľudovej milície, ktorej jadrom je červená garda; zriadiť revolučný tribunál na odsúdenie hlavných vinníkov vojny a všetkých sprisahancov kontrarevolúcie; vytvoriť jednotnú nemeckú socialistickú republiku; všetku moc odovzdať radám; od základu zmeniť sociálne zákonodarstvo tak, aby sa skrátil pracovný deň a aby sa podstatne zmenili spôsoby výživy, bývania a výchovy; okamžite nadviazať spojenie s bratskými stranami v zahraničí, aby sa pre socialistickú revolúciu vytvorila medzinárodná základňa a aby svetový proletariát vybojoval a zabezpečil mier.^{60 61}

⁵⁹ LUXEMBURG, R.: Nationalersammlung, oder Räteregierung? In LUXEMBURG, R.: *Ausgewählte Reden und Schriften*, zv. I. Berlin 1955, s. 643 – 644.

⁶⁰ *Bericht über den grundungsparteitag der kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) vom 30. Dezember 1918 bis 1. Januar 1919*, bez vročenia a udania miesta, s. 50, 51.

⁶¹ Program ďalej nastolil hospodárske požiadavky: 1. konfiškácia všetkého dynastického majetku a príjmov z nich v prospech všetkých; 2. anulovanie štátnych a iných verejných dlhov, takisto vojnových pôžičiek, okrem úpisov do určitej výšky, ktorú stanoví ústredná rada robotníckych a vojenských rád; vyvlastnenie pôdy všetkých veľkých a stredných poľnohospodárskych podnikov; vytvorenie socialistickej poľnohospodárskych výrobných družstiev s jednotným ústredným riadením v celej ríši; maloroľnícke hospodárstva zostanú vo vlastníctve majiteľov, kým dobrovoľne nevstúpia do poľnohospodárskych družstiev; 4. republika rád vyvlastní všetky banky, bane, huty, všetky priemyselné veľkopodniky; 5. konfiškácia všetkých majetkov od určitej výšky, ktorú určí ústredná rada; 6. republika rád prevezme všetku verejnú dopravu; 7. vo všetkých podnikoch uskutočniť voľby do podnikových rád, ktoré majú v zhode s robotníckymi radami riadiť vnútorné záležitosti podnikov, upravovať pracovné pomery, kontrolovať výrobu a napokon prevziať vedenie podniku; 8. ustanovenie ústrednej štrajkovej komisie s podnikovými radami, ktorá má zaručiť začínajúcemu štrajkovému hnutiu v celej ríši jednotné vedenie, socialistickú orientáciu a zabezpečiť čo najväčšiu podporu politickej moci – robotníckych a vojenských rád. (*Bericht über den grundungsparteitag der kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) vom 30. Dezember 1918 bis 1. Januar 1919*, bez vročenia a udania miesta, s. 55).

Praktická skúsenosť revolučnej udalosti tak priviedla Rózu Luxemburgovú k záverom a k politickej praxi, ktoré korešpondovali s leninskou taktikou a postojom. Sama deklarovala potrebu brať si príklad z boľševikov a nemeckému robotníckemu hnutiu prízvukovala, že svoju revolučnú prax sa učia od Rusov.⁶² Aj toto jasné revolučné stanovisko a jemu zodpovedajúca politická prax viedli buržoáznu vládnucu triedu, ktorej vládnymi reprezentantmi sa v časoch novembrovej revolúcie stali Luxemburgovej straníckí oportunistickí kolegovia, k brutálnej vražde Luxemburgovej a Liebknechta, ktorých principiálny program znamenal ohrozenie po vojne sa stabilizujúcej politickej moci buržoázie. Revolučné myslenie Rózy Luxemburgovej je výrazom teoretickej a praktickej súvzťažnosti. V línii jej uvažovania môžeme identifikovať vývoj postojov, ktoré sa utvárali v spletitej ceste politického života a udalostí, do ktorých bola táto teoretička a politička vrhnutá. Tak ako Marxovi poslúžili udalosti Parížskej komúny, aby ich mohol zovšeobecniť vo svojich teoretických záveroch, ako Lenin využil revolúciu roku 1905 a 1907 pre ďalšie rozvíjanie revolučného myslenia a praxe, tak i Róza Luxemburgová dialekticky využíva praktické revolučné skúsenosti roku 1918, aby dospela k rovnakým záverom ako Marx a Lenin. Program, ktorý pomáhala koncipovať, obsahoval body, ktoré sa stali súčasťou socialistických premien v spoločnostiach v 20. storočí a korešpondovali tak väčšmi ako s teoretickou súvislosťou a priamou nadväznosťou na istú myšlienkovú líniu, s praktickými požiadavkami uskutočnenia stanoveného cieľa – nastolenia socialistickej spoločnosti.

3. Akumulácia kapitálu

Potom, čo Luxemburgová prijala miesto na straníckej škole nemeckej sociálnej demokracie, v teoretickej rovine sa stretávala s otázkami súvisiacimi s výkladom marxistickej teórie v imperialistickom štádiu kapitalizmu. Marx v polovici 19. storočia rozvinul teóriu pracovnej hodnoty. „*Pracovnú hodnotu stotožnil s množstvom spoločensky nutnej práce na výrobu tovaru (priamej a nepriamej, zhmotnenej v strojoch, zariadeniach, budovách používaných vo výrobnom procese a pod.), a na nej postavil svoju teóriu nadhodnoty. Nadhodnota bola podľa neho výsledkom rozdielu novovytvorenej hodnoty a hodnoty pracovnej sily, pričom tým, že si ju kapitalista prिवlastnil sám, bola v konečnom dôsledku zdrojom vykorisťovania.*“⁶³ Pred Luxemburgovou stáli viaceré otázky týkajúce sa fungovania kapitalizmu už nie v polovici 19. storočia, ale na začiatku 20. storočia. Ako sama tvrdila, dialektika spočíva v neustálom aktualizovaní a aplikovaní teórie na praktickú stránku sociálneho vývoja. Preto sa svojou prácou tiež podujala vysvetliť javy, o ktorých sa domnievala, že Marxova koncepcia ich obchádza. Svoje prednášky najskôr vydáva-

⁶² LUXEMBURG, R.: Rede zum Programm, gehalten auf dem grundungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschland (Spartakusbund). In RADCZUN, G. (ed.): *Politische Schriften*. Lipsko 1960, s. 393, 394.

⁶³ SABAYOVÁ, M.: *Základy ekonómie pre neekonomické študijné odbory*. Bratislava : Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2016, s. 21.

la v brožúrach.⁶⁴ Neskôr ich prepracúvala a dopĺňala, pričom sa väčšmi usilovala preniknúť do analýzy Marxovho *Kapitálu*, aby v rámci jedného celku mohla interpretovať aktuálne problémy jej doby – problémy imperializmu a revolúcie. V priebehu pedagogickej práce dozrela u Luxemburgovej úvaha napísať úplne novú teoretickú ekonomickú prácu vysvetľujúcu aktuálnu situáciu v rámci marxistickej metodológie, ktorá by zodpovedala otázky vtedajšieho štádia kapitalizmu. Úlohou, ktorú si vytýčila, bolo odhaliť objektívnu zákonitosť imperializmu ako konečnej fázy kapitalizmu. Aby mohla odkryť procesy imperializmu, stanovila si ambíciu preskúmať ekonomické korene všetkých imperialistických javov a tendencií. Už od začiatku pôsobenia v Nemecku sledovala štatistické materiály o rozvoji výrobných síl, vnímala a teoreticky zatiaľ len parciálne (v článkoch a brožúrach) reagovala na prebiehajúce konflikty o zdroje surovín, o odbytové a sféry kapitálových vkladov v Číne, Maroku, na Balkáne a v Turecku, vnímala odlišnosť situácie po prepuknutí americko-španielskej vojny o Kubu v roku 1898, ktorá je považovaná za prvú imperialistickú vojnu v dejinách,⁶⁵ všimla si viditeľné presuny v krízových cykloch alebo zmeny v štruktúre obyvateľstva mnohých kapitalistických štátoch. V duchu marxistickej tradície hľadala príčiny týchto spoločenských zmien v materiálnej výrobe spoločnosti. Pokračujúc teda v metodologickej tradícii marxizmu, chcela marxistickú metodológiu aplikovať na zmenené podmienky kapitalizmu, a to tak, že bude pri skúmaní imperializmu vychádzať zo zákonitostí, ktoré umožnia pochopiť imperialistickú fázu ako celok.

Za typické vonkajšie prejavy imperializmu považovala konkurenčný boj kapitalistických štátov o kolónie a sféry vplyvu, ako i o možnosť investovať európsky kapitál, systém medzinárodných pôžičiek, militarizmus, vysoké ochranné clá, vedúcu úlohu bankového kapitálu a priemyselných kartelov vo „svetovej politike“.⁶⁶ Luxemburgová sa neuspokojila s postihnutím danej situácie a opisom reálií imperializmu v Európe alebo v iných častiach sveta, snažila sa preniknúť do ekonomickej zákonitosti týchto procesov, ktorá by ich vysvetľovala a ponúkala riešenia spoločenských problémov. Všimla si najmä imperialistickú expanziu predovšetkým do ázijských, afrických, austrálskych a amerických oblastí, ktoré ju viedli k sformulovaniu vlastnej aktualizácie Marxovej ekonomickej koncepcie. Tieto historické skutočnosti viedli k jej presvedčeniu o nepostačujúcej koncepcii marxistickej reprodukcie kapitálu. Podľa nej Marxov teoretický ab-

⁶⁴ Róza Luxemburgová plánovala sériu popularizačných brožúr, každá z nich mala mať rozsah troch až štyroch hárkov a mala sa venovať určitému ucelenému problému: 1. Čo je národné hospodárstvo? 2. Spoločenská prax. 3.,4.,5. Hospodárske dejiny (prapôvodná komunistická spoločnosť, feudálne hospodárske systémy, stredoveké mesto a remeselnícke cechy). 6. Tovarová výroba. 7. Námezdná práca. 8. Zisk z kapitálu. 9. Kríza. 10. Tendencie kapitalistického vývinu. (In LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 261, pozri Róza Luxemburgová, J. H. W. Dietzovi, 28. júla 1916. IISG Amsterdam, neusporiadaná pozostalosť Rózy Luxemburgovej, bez signatúry.)

⁶⁵ Americko-španielska vojna o nezávislosť Kuby sa považuje za prvú imperialistickú vojnu, pretože v tejto vojne sa bojovalo o už raz rozdelené územie (Kuba spadala pod sféru vplyvu Španielska do r. 1898), keď do bojov o jej nezávislosť vstúpili USA, aby na ostrove uplatnili svoje mocenské politické a ekonomické záujmy).

⁶⁶ LUXEMBURG, R.: *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur okonomischen Erklärung des Imperialismus*, c. d., s. 24

straktný predpoklad „čistého kapitalizmu“ (spoločensko-výrobnej formácie, ktorú tvoria kapitalisti a robotníci) mu síce poslúžil ako teoretická pomôcka, no práve v epoche imperializmu sa ukazuje ako neadekvátny. Preto je cieľom jej ekonomického teoretického skúmania aktualizovať marxizmus v zmysle poopravenia tohto predpokladu a aplikovania marxistickej metodológie na epochu vlastnú Luxemburgovej – epochu imperializmu.

Pri svojej teoretickej analýze Róza Luxemburgová vychádzala z platnosti marxistickej teórie kríz. Krízu ako formu prejavu anarchie vo výrobe kapitalistickej spoločnosti považovala za faktor determinujúci objektívne nevyhnutný zánik kapitalistickej hospodárskej štruktúry. Kríza bola pre Rózu Luxemburgovú formou, v ktorej sa prejavovalo protirečenie medzi výrobou a výmenou.⁶⁷ Vo svojom výklade nadväzovala na veľmi rozšírenú predstavu v nemeckej sociálnej demokracii, že východiskom socialistického prevratu bude všeobecná zhubná kríza. V jeho rozvíjaní však, ako poukazujú Radczun a Laschitzová, sa odchýlila od Marxových myšlienok, pretože na rozdiel od Marxa a Engelsa odvodzovala krízu primárne z protirečenia medzi výrobou a spotrebou bez toho, aby analyzovala oveľa hlbšie základné protirečenie medzi spoločenským charakterom výroby a súkromným charakterom privlastňovania, z čoho podľa nich vyplývala tendencia hľadať príčiny krízy v kapitalizme mimo výroby.⁶⁸ Na jednej strane tak poukázala na objektívnu historickú pominuteľnosť kapitalistickej spoločenskej formácie, na druhej strane (podľa viacerých teoretikov) nezvládla vnútornú dynamiku procesu rozkladu, vyplývajúcu zo základného protirečenia celého vývojového procesu, z protirečenia medzi spoločenským charakterom výroby a súkromným privlastňovaním. Teória kríz, ktorú formulovala už v práci Sociálna revolúcia alebo reforma?, sa stala náčrtom pre základnú koncepciu teórie imperializmu. Ako píše, „skutočnosť, že sa nezadržateľne blížíme k začiatku konca, k posledným krízam kapitalizmu, vyplýva práve z tých istých javov, ktoré dočasne spôsobili, že ku krízam teraz nedochádza. Keď sa vytvorí svetový trh so všetkým, čo k tomu patrí, a nebude sa môcť ďalej rozširovať, keď sa bude pritom nezadržateľne zvyšovať produktivita práce, potom sa bude v kratších alebo dlhších intervaloch periodicky prejavovať rozpor medzi výrobnými silami a hranicami výmeny, ktorý sa opakovaním stane čoraz ostrejší a prudší. A práve tie javy, na ktorých stavia Bernstein ako na ‚prostriedkoch prispôsobovania sa‘ kapitalizmu – úver a podnikateľské organizácie –, sú osobitne vhodné na to, aby sme sa priblížili k tomuto obdobiu, aby sa svetový trh rýchlo utvoril a rýchlo vyčerpá. Domnienka, že kapitalistická výroba by sa mohla ‚prispôbiť‘ výmene, predpokladá jednu z dvoch možností: alebo bude svetový trh neobmedzený a donekonečna rásť, alebo naopak, rast výrobných síl bude obmedzovaný, aby neprekročil hranice trhu. Prvý prípad je fyzicky nemožný, proti druhému stojí skutočnosť, že vo všetkých oblastiach výroby dochádza na každom kroku k technickým prevratom, ktoré deň čo deň plodia nové výrobné sily.“⁶⁹

⁶⁷ LUXEMBURG, R.: Sozialreform, oder Revolution? In LUXEMBURG, R.: Gesammelte Werke, zv. 1, prvá časť, c. d., s. 406.

⁶⁸ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí, c. d., s. 271.

⁶⁹ LUXEMBURG, R.: Sozialreform, oder Revolution? In LUXEMBURG, R.: Gesammelte Werke, zv. 1, prvá časť, c. d., s. 375.

Keďže Róza Luxemburgová odvodzovala krízu predovšetkým z protirečenia medzi výrobou a spotrebou, nevyvetľovala nevyhnutnosť zániku kapitalizmu predovšetkým zo zmien v procese materiálnej výroby. Ekonomická zákonitosť zániku kapitalizmu sa jej javila skôr ako problém realizácie nadhodnoty v nekapitalistických oblastiach svetového trhu. Teoretickú analýzu imperializmu poňala teda ako analýzu zákonov kapitalistickej akumulácie. Kapitalistický spôsob výroby ovládajú záujmy zisku a kapitalista sa akumuláciou kapitálu usiluje dosiahnuť neustále rastúci zisk. Avšak skôr, ako by mohol akumulovať, musí svoju nadhodnotu realizovať. A preto stojí pred Rózou Luxemburgovou otázka, kde všade môže kapitalista realizovať svoju nadhodnotu. „*Sám problém tu vychádza z nasledujúcej funkcie. V spoločnosti vyrábajúcej po kapitalisticky, to znamená vyrábajúcej nadhodnotu, spotrebujú celú nadhodnotu tí, ktorí si ju privlastnili, kapitalistická trieda.*“⁷⁰ Ak prijmeme model „čistého kapitalizmu“ (ktorý nie je možný a Luxemburgová ho ako abstraktnú schému pripisuje Marxovi), kupcom a spotrebiteľom celej masy tovaru, v ktorom je realizovaná robotníková nadpráca, môže byť iba trieda kapitalistov. Keď chce však kapitalista akumulovať, nemôže celú privlastnenú nadhodnotu vynaložiť na predmety svojej osobnej spotreby, určitú časť tejto nadhodnoty musí zachovať a investovať do rozšírenia svojej výroby. Realizuje tzv. rozšírenú reprodukciu kapitálu. „*Keby sa však všetci kapitalisti rozhodli obmedziť svoju osobnú spotrebu v snahe kapitalizovať časť získaných príjmov, potom úhrnný produkt kapitalistickej výroby sa nemôže realizovať na trhu, lebo nenájde kúpyschopného spotrebiteľa. Avšak všetky produkty sa musia kúpiť a spotrebovať, kto ich teda spotrebuje? Kapitalistická forma spotreby zvečnenej nadpráce robotníkov vlastne nevyrieši problém odbytu, lebo náklady na modernizáciu výroby, na výstavbu nových závodov a fabrik koniec koncov len mnohonásobne zväčšujú hromadenie finálnych výrobkov, čiže množstvo prostriedkov priamej spotreby dodávanej na trh. Robotníci si toto množstvo finálnych výrobkov nemôžu ani kúpiť, ani spotrebovať, pretože ich možnosti sú vymedzené celkovou hodnotou variabilného kapitálu, z ktorého im kapitalista vyčleňuje mzdu. Tieto finálne produkty nemôžu spotrebovať ani kapitalisti, pretože časť prostriedkov musia zachovať na akumuláciu. Tieto prostriedky im slúžia na rozšírenú reprodukciu.*“⁷¹ Kde teda hľadať miesta a formy odbytu všetkých finálnych výrobkov kapitalistickej výroby? Róza Luxemburgová vysvetľuje: „*Kapitalistická výroba dodáva spotrebné prostriedky, ktoré prevyšujú jej vlastnú potrebu (potrebu robotníkov a kapitalistov) a ktorých odberateľmi sú nekapitalistické vrstvy a krajiny. Napríklad anglický bavlnársky priemysel dodával v prvých dvoch tretinách 19. storočia (a sčasti dodáva podnes) bavlnené látky roľníkom a mestskej maloburžoázii na európskom kontinente, ďalej roľníkom v Indii, Amerike, Afrike atď. Spotreba nekapitalistických vrstiev a krajín bola tu základom obrovského rozšírenia bavlnárskeho priemyslu v Anglicku. Pre tento bavlnársky priemysel sa v samom Anglicku rozvinul rozsiahly strojársky priemysel, ktorý dodával vretená a krosná, ďalej v súvislosti s tým sa rozvíjal rozsiahly hutnícky a uhoľný priemysel atď. V tomto prípade*

⁷⁰ LUXEMBURG, R.: *Akumulácia kapitálu*. Bratislava : 1979, s. 403..

⁷¹ *Dejiny marxistickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia*, c. d., s. 240.

realizovala skupina II (spotrebné prostriedky) svoje výrobky v čoraz väčšej miere v nekapitalistických spoločenských vrstvách a vlastnou akumuláciou vytvárala rastúci dopyt po domácich výrobkoch skupiny I (výrobné prostriedky), čím pomáhala tejto skupine realizovať nadhodnotu a zvyšovať akumuláciu.⁷² Róza Luxemburgová si uvedomovala skutočnosť, že kapitalistická výroba musí vždy produkovať väčšie množstvo spotrebných predmetov ako v skutočnosti môžu spotrebovať kapitalisti a námezdní robotníci. Z toho podľa nej vyplýva, že abstraktný model „čistého kapitalizmu“, ktorý sa skladá len z dvoch komponentov, t.j. súhrnného kapitalistu a zo súhrnného námezdného robotníka, je iba teoretickou schémou. Totiž na to, aby kapitalistická reprodukcia mohla fungovať vo vlastnom zmysle, je potrebný ešte jeden, tretí komponent, a to platbyschopný kupec a spotrebiteľ veľkej časti kapitalistickej výroby, ktorý sám osebe nie je ani kapitalistom, ani námezdným robotníkom. Podľa Rózy Luxemburgovej je možné takého spotrebiteľa nájsť len v nekapitalistickom prostredí kapitalizmu. Ak také prostredie neexistuje, stráca možnosti existencie aj sám kapitalizmus.

Na začiatku 20. storočia bolo ešte mnoho geografických území, ktoré neboli zasiahnuté (alebo boli len málo zasiahnuté) kapitalistickým spôsobom výroby, čo primalo Rózu Luxemburgovú vidieť riešenie problému aktualizácie Marxovej koncepcie práve v zohľadnení týchto historických skutočností a postihnutí ekonomických zákonitostí imperializmu prostredníctvom zdôraznenia nevyhnutnosti existencie nekapitalistického prostredia.⁷³ Podľa nej marxistické schémy z polovice 19. storočia nestačia na vysvetlenie rozšírenej reprodukcie kapitálu práve preto, že Marx abstrahoval od nekapitalistického prostredia. „...Marx dôsledne a vedome prijal ako teoretický predpoklad svojej analýzy vo všetkých troch zväzkoch Kapitálu všeobecnú a výlučnú panstvo kapitalistického spôsobu výroby. Pravda, za týchto podmienok neexistujú – tak ako v schéme – nijaké iné spoločenské triedy ako kapitalisti a robotníci. (...) Tento predpoklad je teoretickou pomôckou v núdzi – v skutočnosti nikde nebola a ani nie je sebestačná kapitalistická spoločnosť, v ktorej by vládla výlučne kapitalistická výroba.“⁷⁴ Nekapitalistické prostredie hrá kľúčovú úlohu pre imperialistickú epochu, pretože je nevyhnutné pre pohyb kapitalistickej akumulácie. Akumulácia kapitálu napreduje v neprestajnej látkovej výmene s nekapitalistickými sociálnymi formami a môže existovať iba dovtedy, kým sa toto prostredie vyskytuje.⁷⁵ Podľa výkladu Rózy Luxemburgovej je charakteristickou črtou imperializmu „rozšírenie nadvlády zo starých kapitalistických krajín do nových oblastí a v hospodárskom i politickom konkurenčnom boji kapitalistických krajín o tieto oblasti“.⁷⁶ Imperializmus je teda politický „výraz procesu akumulácie kapitálu v jeho konkurenčnom boji o zvyšky ešte nikým neobsadeného nekapitalis-

⁷² LUXEMBURG, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 406, 407.

⁷³ DINUŠOVÁ, D.: *Rosa Luxemburg's Contribution to the Current Debate on Strategies for Social Change*. In: <http://kapace.blog.rosalux.de/files/2014/01/Rosa-Luxemburg's-Contribution7.2.2014.pdf> (náhľad 21. 8. 2019).

⁷⁴ LUXEMBURG, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 402.

⁷⁵ Tamže, s. 321.

⁷⁶ Tamže, s. 338.

tického prostredia“.⁷⁷ Táto zákonitosť akumulácie kapitálu navodzuje aj podmienky pre jeho nevyhnutný zánik, ktoré sa vytvoria vyčerpaním nekapitalistického prostredia. Kapitalizmus je podľa Luxemburgovej „aj v čase úplnej zrelosti v každom smere odkázaný na súčasnú existenciu nekapitalistických vrstiev a spoločností. (...) Akumuláciu kapitálu si nemožno predstaviť bez predpokladu výlučného a absolútneho panstva kapitalistického spôsobu výroby, tak ako je v každom smere nemysliteľná bez nekapitalistického prostredia (...) vyplýva z toho prudká túžba kapitálu zmocniť sa týchto území a spoločností. (...) Existencia nekapitalistických odberateľov nadhodnoty je teda priamou životnou podmienkou kapitálu a jeho akumulácie, potiaľ' je teda rozhodujúcim bodom problému akumulácie kapitálu.“⁷⁸

Na druhej strane je nutné zdôrazniť, že pri svojej analýze vychádzala z nesprávneho predpokladu. Marx nikdy neredukoval reálny kapitalizmus na abstraktný model ‚čistého kapitalizmu‘, ktorý sa skladal iba z kapitalistov a námezdných robotníkov. V *Kapitáli* využil túto idealizujúcu abstrakciu len ako heuristický postup pri výklade prechodu od abstraktného ku konkrétnemu v rámci svojej metódy. Avšak už v *Rukopisoch „Grundrisse“* (1857 – 1859) napísal, že v rámci takej abstrakcie nemožno v celom rozsahu vysvetliť akumuláciu kapitálu. To isté opakuje aj v *Kapitáli*, kde veľkú časť tretieho zväzku venoval analýze predkapitalistických foriem ekonomiky v ich vzájomnom pôsobení s kapitalizmom.

Dielo *Akumulácia kapitálu* sa stalo jedným z najdiskutovanejších prác svojich čias a vzbudzuje otázky dodnes. Z hľadiska vývoja kapitalizmu v 20. storočí sa však ukazuje, že nekapitalistické prostredie ako definujúci prvok imperialistického štádia kapitalizmu nepostačuje. Kapitalizmus sa šíri geograficky, no súbežne s tým postupne preniká do vnútorných štruktúr každej spoločnosti. Jeho výrazom v 20. storočí bol monopol, teda logický dôsledok stále intenzívnejšej koncentrácie kapitálu. V. I. Lenin, ktorý vychádzal zo skúmania zmien v procese materiálnej výroby a z Marxových poznatkov o koncentrácii a centralizácii výroby a kapitálu, považoval práve monopol za „najvlastnejší ekonomický základ kapitalizmu“.⁷⁹ Imperializmus je podľa neho „zvláštne dejinné štádium kapitalizmu. Táto zvláštnosť je trojaká: 1. – monopolistický kapitalizmus; 2. – príživnícky alebo zahŕňajúci kapitalizmus; 3. – odumierajúci kapitalizmus. Vystriedanie slobodnej konkurencie monopolom je základnou hospodárskou črtou, podstatou imperializmu.“⁸⁰ Hoci sa Luxemburgová sústredila na analýzu akumulácie kapitálu prostredníctvom jeho expanzívnej povahy do nekapitalistického prostredia, vnímala tiež nástup monopolov, ktoré postupne vystriedali „slobodnú konkurenciu“. V článku *Výsledok kartelového hospodárstva* (1899) poznamenala, že v hospodárskej štruktúre Severnej Ameriky „panstvo monopolov

⁷⁷ Tamže, s. 423

⁷⁸ Tamže, s. 422, 423.

⁷⁹ LENIN, V. I.: Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu. In LENIN, V. I.: *Vybrané spisy*, zv. 2. Bratislava : Pravda 1973, s. 467.

⁸⁰ LENIN, V. I.: Imperializmus a rozkol socializmu. In LENIN, V. I.: *Vybrané spisy*. Zv. 23. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 96.

nastúpilo na miesto slobodnej konkurencie“⁸¹, no zároveň vyslovila obavy o možnosť uplatnenia kartelov v Európe.⁸² Bezprostredne pred vypuknutím prvej svetovej vojny už konštatovala, že vznik monopolov je medzinárodný jav koncentrácie a centralizácie výroby a obehu. „Kapitalistická výroba, spriemyselňovanie sveta postupovalo v poslednom štvrtstoročí míľovými krokmi. Technický pokrok nadobudol netušený rozmach vo všetkých oblastiach, najmä v elektrotechnike, v chemickom priemysle a vo využití vzdušného priestoru pre dopravu. Súčasne koncentrácia kapitálu, priemyselné veľkopodniky, vytváranie kartelov a trustov, rast akumulovaného bankového kapitálu a jeho medzinárodný vplyv vystupňovali nadvládu vládnucich tried do obľudných rozmerov.“⁸³ Napriek tomu, že Luxemburgová nevenovala svoj ústredný záujem vytváraniu monopolov a ich dosahom na spoločensko-ekonomickú situáciu, bola už na prelome 19. a 20. storočia presvedčená, že „ak by sa americké kartelové hospodárstvo stalo medzinárodným zlom, nebolo by prekážkou socializmu, ale bičom, ktorý ženie všetky obeť víťazného postupu kapitálu do náručia socializmu a natoľko vyostruje protirečenia kapitalistickej spoločnosti, že spoločnosť privíta socialistický prevrat ako jedinú spásu z útrap kapitalistického panstva“.⁸⁴

Záverom Rózy Luxemburgovej je nevyhnutnosť zrušenia kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie, a to nie samozrútením, ale aktívnym činom utláčaných vrstiev – robotníkov. Ekonomické výskumy Rózy Luxemburgovej smerujú teda k prakticko-revolučným záverom. Jej cieľom bolo dokázať, že kapitalizmus nikdy nemôže dosiahnuť úroveň úplne zrelého a definitívne zavŕšeného systému vzťahov. Svojou podstatou je prechodnou historickou formou, ktorej poslaním je burcovať strnulý nekapitalistický svet, vyviesť ho zo stavu trvalej rovnováhy, a tým ho priviesť k socialistickej revolúcii. Preto je nezmyselné odkladať túto revolúciu a čakať, kým kapitalizmus dozreje. Kapitalizmus nemôže dospieť do štádia svojho zavŕšenia ako ekonomický systém, lebo by to znamenalo koniec jeho vývinu. Rovnako tiež definovala a vysvetlila ekonomickú podstatu imperialistickej politiky, ktorú počas svojho života zaznamenávala a ktorá ovplyvnila dejinné udalosti tiež v Európe. Hoci Luxemburgová zdôrazňovala výskyt nekapitalistického prostredia ako podmienky realizácie imperializmu, záverom, ktorý jej analýza podopierala, bola nevyhnutnosť jeho nahradenia socializmom. Svojou prácou okrem iného zdôraznila ekonomickú podmienenosť tzv. „svetovej politiky“. Sformulovala ucelenú analýzu, podopretú bohatým faktografickým materiálom a ponúkajúcu aktívne revolučné východisko. Naliehavosť revolučného činu sa v interpretácii Rózy Luxemburgovej vyhocuje najmä v konfrontácii so základnou metódou imperializmu – militarizmom.

⁸¹ LUXEMBURG, R.: Ein Ergebnis der Kartellwirtschaft. In *Gesammelte Werke*, zv. I, prvá časť, s. 538.

⁸² Tamže, s. 585.

⁸³ LUXEMBURG, R.: *Fundfundzwanzig Jahre Maifeier*. In *Gesammelte Werke*, zv. IV., vyd. K. Zetkinová a A Warski. Berlín 1928, s. 292, 293.

⁸⁴ LUXEMBURG, R.: *Ein Ergebnis der Kartellwirtschaft*. *Gesammelte Werke*, zv. I, prvá časť, c. d., s. 538.

4. Militarizmus ako metóda imperializmu

Analýza akumulácie kapitálu a rovnako aj historické okolnosti doby vedú Luxemburgovú k potrebe objasnenia militarizmu. Z hľadiska svojho výskumu ho nechápe ako náhodný jav svetovej politiky alebo ako patologickú anomáliu spoločnosti, ale ako konkrétny dôsledok ekonomického procesu. Odhaľuje, že akumulácia kapitálu má ako celok, ako konkrétny historický proces dve stránky. Jedna stránka sa uskutočňuje v sfére tvorby nadhodnoty, t.j. v továrni, v bani, na poľnohospodárskom statku a na tovarovom trhu. Keď skúmame akumuláciu iba z tejto stránky, javí sa ako čisto ekonomický proces; jeho najdôležitejšia fáza prebieha medzi kapitalistom a robotníkom. Ten sa však v oboch fázach: v továrni i na trhu, pohybuje – dodáva Luxemburgová – výlučne v hraniciach tovarovej výmeny, výmeny ekvivalentov. Navonok v tejto sfére panuje pokoj, vlastníctvo i rovnosť, no podrobná vedecká dialektická analýza odhaľuje, ako sa pri akumulácii vlastnícke právo mení na prisvojovanie si cudzieho vlastníctva, tovarová výmena na vykorisťovanie a rovnosť na triednu nadvládu. Druhá stránka akumulácie kapitálu sa uskutočňuje medzi kapitálom a nekapitalistickými výrobnými formami. Jej dejiskom je celý svet. V tejto sfére vládnu ako metódy koloniálna politika, systém medzinárodných pôžičiek, politika záujmových sfér a vojny. Tu celkom bez obalu a otvorene vystupuje násilie, podvod, útlak a drancovanie a len s námahou možno v tomto chaose politického násillia a merania síl odhaliť prísne zákony ekonomického procesu.⁸⁵ Vnímajúc tieto dve roviny spoločensko-ekonomickej reality vystupuje Luxemburgová kriticky k liberálnej teórii, ktorá skúma len jednu stránku ekonomického systému: doménu „mierovej konkurencie“, technických zázrakov a čistého obchodu, pričom druhú stránku, oblasť násillia, oddeľuje od ekonomickej oblasti považujúc ju za viac-menej náhodné prejavy zahraničnej politiky. Pritom podľa Luxemburgovej je násilie pomocným prostriedkom ekonomického procesu. „*Obidve stránky akumulácie kapitálu sú navzájom organicky spojené podmienkami reprodukcie kapitálu. Kapitál sa rodí nielen ,zaliaty krvou a špinou, ktorá vyteká zo všetkých jeho pórov od hlavy až po päty’, ale takto sa aj krok za krokom presadzuje vo svete a takto v čoraz prudších krčovitých záchvatoch pripravuje svoj vlastný zánik.*“⁸⁶ Ako na počiatku, tak i v koncoch kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie je prítomné násilie.

Militarizmus plní v dejinách kapitálu presne vymedzenú funkciu. V každej historickej fáze kapitalizmu je prítomné násilie a vojny, ktoré idú ruka v ruke s ekonomickými procesmi. Nielenže ich dopĺňajú, ale priamo slúžia ako nástroje tvorby nových trhov, novej akumulácie, vzrastania mocenských sfér vplyvu a teda ziskov. Násilie má rozhodujúcu úlohu v prvopočiatoch európskeho kapitálu, v období tzv. pôvodnej akumulácie. Má rozhodujúcu úlohu „*pri dobývaní Nového sveta a indických oblastí s korením, neskôr pri dobývaní moderných kolónií, rozbíjaní sociálnych zväzkov primitívnych spoločností a privlastňovaní si ich výrobných prostriedkov, pri vynucovaní tovarového obchodu v krajinách, v ktorých sociálna štruktúra zaostáva za tovarov-*

⁸⁵ LUXEMBURGOVÁ, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 524, 525.

⁸⁶ Tamže, s. 525.

vým hospodárstvom, pri násilnej proletarizácii domorodcov a vynucovaní námezdnjej práce v kolóniách, pri vytváraní a vynucovaní záujmových sfér európskeho kapitálu v mimoeurópskych oblastiach, pri vynucovaní železničných koncesii v zaostalých krajinách a pri vymáhaní právnych nárokov európskeho kapitálu z medzinárodných pôžičiek a napokon vystupuje ako prostriedok konkurenčného boja kapitalistických krajín o oblasti s nekapitalistickou kultúrou.“⁸⁷

Okrem tejto významnej funkcie si Róza Luxemburgová všimla, že militarizmus je pre kapitál tiež prvoradým prostriedkom realizácie nadhodnoty, t. j. ako oblasť akumulácie. Militarizmus je a zostane podľa Luxemburgovej „najmocnejším pilierom politického ujarmania proletariátu bez ohľadu na to, kto platí náklady“.⁸⁸ Avšak pre robotnícku triedu je nevyhnutné uvedomiť si, že tieto náklady platí sama prostredníctvom nepriamych daní. Luxemburgová podrobne analyzuje proces tvorby nadhodnoty, proces reprodukcie kapitalistickej spoločnosti a dospieva k záveru, že militarizmus na úkor normálnych životných podmienok robotníckej triedy zabezpečuje vydržovanie orgánov kapitalistickej nadvlády, existencie armády, ako aj veľkolepú oblasť akumulácie kapitálu. Negatívne dôsledky, ktoré sa podpíšu pod samotnú reprodukciu kapitálu a v ktorých sa prejavuje protirečivý charakter kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie, najskôr kapitalistická trieda necíti a vo svojich výpočtoch ich neberie do úvahy. Tým, že sa kapitál namiesto zvyšovania miezd robotníkov, a tým zlepšovania/udržovania ich životných podmienok, orientuje stále vo väčšej miere na zaistovanie svojej nadvlády prostredníctvom militarizmu, militaristickými investíciami a akciami, ktoré sú rovnako oblasťou akumulácie kapitálu, dochádza z dlhodobého hľadiska k celkovému zhoršovaniu podmienok robotníctva. Zhoršovanie podmienok, za ktorých sa obnovuje pracovná sila, vedie v konečnom dôsledku k zhoršovaniu samej pracovnej sily, k poklesu jej priemernej intenzity a produktivity, teda aj k ohrozeniu podmienok na výrobu nadhodnoty. Tieto dôsledky sa prejavujú vo všeobecnom zostrení obranných akcií námezdných robotníkov.⁸⁹ Pre vládnucu triedu je však militarizmus „nenahraditeľný v trojakom ohľade: po prvé ako prostriedok boja konkurujúcich ‚národných záujmov‘ proti iným národným skupinám, po druhé ako najdôležitejšia investícia zo strany finančného a priemyselného kapitálu a po tretie ako nástroj triedneho panstva vo vnútri krajiny proti pracujúcemu ľudu“.⁹⁰

Narastajúce vojenské ťaženia a boje, ktoré sa stali súčasťou politickej situácie na začiatku 20. storočia a ktoré Luxemburgová bezprostredne vnímala, ústia do katastrofy, ktorá sa presúva z oblastí periférie – krajín s prevažne nekapitalistickým prostredím – do krajín pôvodu týchto násilných výbojov. Ako jedna z mála nemeckých sociálnych demokratov si uvedomovala hroziace nebezpečenstvo vojny. V rokoch 1913 a 1914 sa venovala takmer výlučne otázkam militarizmu. Z praktického hľadiska v jej antimilitaristickej činnosti zaujíma významné miesto vystúpenie vo Flechenheime, na základe ktorého bola neskôr obžalovaná a odsúdená. Cieľom jej

⁸⁷ Tamže, s. 526.

⁸⁸ LUXEMBURG, R.: Die zweite Lesung der Wehrvorlage. In : *Leipziger Volkszeitung*, č. 132, z 11. júna 1913.

⁸⁹ LUXEMBURGOVÁ, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 538, 539.

⁹⁰ LUXEMBURG, R.: Sozialreform, oder Revolution? In : *Gesammelte Werke*, zv. 1, prvá časť, c. d., s. 397.

aktivít – verejných vystúpení, publikačnej činnosti, masívnej obhajoby v súdnom procese – bola mobilizácia más do zásadného boja proti imperializmu a militarizmu, proti vnútornej a zahraničnej politike vládnucej triedy. Jej ciele a boj vyplýval práve z teoretického poznania vzájomnej podmienenosti vzťahu medzi imperializmom a militarizmom. Keďže nemožno odstrániť jedno bez druhého, hrozba vojny bola pre Luxemburgovú akcelerátorom triedneho boja namiereného proti vláde kapitálu. Vojna vyhocovala triedny boj.

Luxemburgová burcovala masy do vojny proti kapitálu (aj odmietnutím vojny za imperialistické záujmy vládnucej triedy). Pri svojom praktickom boji si najmä pred vypuknutím prvej svetovej vojny všimla techniky, akými sa snažila vládnuca trieda podporiť militantné nálady v spoločnosti. Keďže kapitálové vklady do armády sú diktované výlučne záujmami kapitálu a keďže aj nevyhnutné páky – parlamentný zákonodarný aparát a tlač určená na vytváranie tzv. verejnej mienky – sú v rukách kapitálu, má imperializmus tendenciu negovať demokraciu. Naznačila dve špecifické metódy, ktorými sa nemecký imperializmus najmä od roku 1912 veľmi výrazne pokúšal zapriať ľudové masy do vojny. V tomto smere poukazovala na parlamentnú demagógiu na jednej strane (vytváranie vedomia, že skutočnými konajúcimi osobami sú poslanci, zatiaľ čo masy sú len divákmi⁹¹) a na druhej strane na organizované ideologické štvanie más (propagácia vojny, upevňovanie národného povedomia v konfrontácii s inými národmi, podnecovanie, vytváranie aureoly hrdinstva v súvislosti s obranou proti vonkajšiemu nepriateľovi a pod.). Militarizáciu spoločenského života pochopila ako zákonitý dôsledok imperializmu. Jediným východiskom bola naliehavá požiadavka postaviť sa proti týmto militaristickým náladám, odhaliť ich príčiny a pôvod, ktoré nie sú v propagandou vykonštruovaných vonkajších nepriateľoch, ale ktoré pochádzajú zo spoločensko-ekonomického podhubia kapitalistickej spoločnosti. Luxemburgová tak odhaľovala, že nepriateľmi Nemcov nie sú Francúzi, Angličania, Číňania alebo iné národy, ale ich vlastná kapitalistická vládnuca trieda, ktorá ich v záujme rastu vlastného zisku vrhla do civilizačnej katastrofy. „*Dnešný imperializmus,*“ píše Róza Luxemburgová, „*nie je ‚úvodom k expanzii kapitálu‘ ako v Bauerovej schéme, ale iba posledným úsekom historického procesu jeho expanzie: je obdobím všeobecnej zostrenej svetovej konkurencie medzi kapitalistickými štátmi o posledné zvyšky nekapitalistického prostredia vo svete. Ekonomická a politická katastrofa je v tejto konečnej fáze takisto živlom existencie kapitálu, normálnou formou jeho existencie, ako bola v ‚pôvodnej akumulácii‘ vo fáze jeho vzniku. Objavenie Ameriky a námornej cesty do Indie nebolo iba prométeovským výkonom ľudského ducha v oblasti kultúry, ako to podáva liberálna legenda, ale bolo nerozlučne späté aj s periodicky sa opakujúcimi sériami masového vyvražďovania primitívnych národov Nového sveta a s obľudným obchodom s otrokmi, ktorých odvliekli z Afriky a Ázie. V dnešnej konečnej imperialistickej fáze je hospodárska expanzia kapitálu takisto nerozlučne spätá s celou sériou koloniálnych výbojov a svetových vojen, ktoré prežívame. Príznakom imperializmu ako posledného konkurenčného boja o kapitalistickú svetovládu nie je len*

⁹¹ LUXEMBURG, R.: Die zweite Lesung der Wehrvorlage. In: *Leipziger Volkszeitung*, č. 132, z 11. júna 1913.

*osobitná energia a všestrannosť tejto expanzie, ale – a to je špecifickým symptómom, že vývinový kruh sa začína uzatvárať – aj okolnosť, že z oblastí, ktoré sú objektom rozhodujúceho boja o expanziu, smeruje spätný úder do tých krajín, z ktorých expanzia vychádza. Imperializmus dovádza tak katastrofu ako formu existencie z periférie kapitalistického vývinu späť k jej východiskovému bodu. Po štyroch storočiach, počas ktorých expanzia kapitálu vydávala existenciu a kultúru všetkých nekapitalistických národov Ázie, Afriky, Ameriky a Austrálie napospas neprestajným konvulziám a masovej záhube, vrhá teraz kultúrne národy samotnej Európy do série katastrof, ktorých výsledkom môže byť iba zánik kultúry alebo prechod k socialistickému spôsobu výroby. Vo svetle tohto poznania si utvára proletariát svoje stanovisko voči imperializmu; ide mu o všeobecné vyrovnanie sa s panstvom kapitálu. Taktické pravidlo jeho postoja je dané touto historickou alternatívou.*⁹² V Luxemburgovej žiadna iná, tretia možnosť postupných reforiem, zlepšovania podmienok proletariátu vo svetle ideí sociálnej spravodlivosti a spravodlivej redistribúcie bohatstva nevystupuje. Svoje stanovisko jasne artikuluje v dvoch možných alternatívach budúceho vývoja spoločnosti: „*Alebo víťazstvo imperializmu a zánik každej kultúry ako v Ríme, vyludnenie, spustošenie, degenerácia, veľký cintorín, alebo víťazstvo socializmu, čiže uvedomelá bojová akcia medzinárodného proletariátu proti imperializmu a jeho metóde – vojne.*“⁹³ Zmierenie sa s imperializmom a snahy realizovať v rámci neho reformnú politiku sú v koncepcii uvažovania Rózy Luxemburgovej výrazom oportunistu, utopických ideálov maloburžoázie, vyjadrujúce nepochopenie ekonomických a spoločenských procesov.

Luxemburgová vedecky nastoľuje túto alternatívu, a aj keď sa primárne opiera o ekonomické kategórie fungovania kapitalizmu, sama vojnu prežíva a veľmi senzitívne vníma jej krivdy. O svojom vnútornom prežívaní vojnových udalostí zanechala bohaté svedectvo prostredníctvom listov adresovaných priateľom. Približujú nám Luxemburgovú už nie len ako ekonómku, političku, teoretičku, ale sú spojivom jej odborného a profesijného života s ľudskou stránkou osobnosti. Nachádzame v nich Luxemburgovú ako osobnosť živého ducha s umeleckými sklonmi, skromnú, a aj v zložitých situáciách optimistickú. No zároveň môžeme pozorovať empatiu a prežívanie vojnových dôsledkov, ktoré u nej vedú k stále húževnatejšiemu boju proti ich príčinám. Príznačne tieto črty podáva list Žofii Liebknechtovej z roku 1917, napísaný z väzenia vo Vratislave: „...zažila som tu veľký žal; na dvor, po ktorom sa prechádzam, prichádzajú často vozy od vojska, naložené vrecami a starým vojenským šatstvom a bielizňou, neraz s krvavými škvŕnami (...) tuná ich skladajú, rozdelia po celách, kde ich opravia a potom zasa posielajú vojsku. Nedávno prišiel taký voz, do ktorého zapriahli namiesto koní byvolý (...) bol tak vysoko naložený vrecami, že s ním byvolý nemohli cez prah vráť. Vojak, ktorý išiel s vozom, brutálny chlap, začal ich tak mlátiť hrubým koncom biča, že ho dozorkyňa rozhorčene oslovila, či vraj nemá nijaký súcit s tými zvieratami. ‚S nami ľuďmi tiež nemá nik súcit,‘ odvetil so zlým

⁹² LUXEMBURG, R.: *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*, c. d., s. 137, 138.

⁹³ LUXEMBURG, R.: *Die Krise der Sozialdemokratie (Junius-Broschüre)*. In *Politische Schriften*, c. d., s. 242.

úsmevom a začal ešte zúrivejšie... Zvieratá vtiahli konečne voz do dvora, ale jedno z nich krvácalo. (...) Pri skladaní stáli potom zvieratá ticho, vyčerpané a jedno z nich, to, ktoré krvácalo, pozeralo pred seba s výrazom v čiernej tvári a nežných čiernych očiach ani uplakané decko. Bol to priam výraz dieťaťa, ktoré tvrdo potrestali a ktoré nevie prečo – začo dostalo, nevie, ako by uniklo tomuto mučeniu a surovému násiliu (...) stála som tam a ziera na mňa pozrelo, tiekli mi slzy – boli to jeho slzy, človek sa o najmilšieho brata nemôže tak chvieť, ako som sa ja chvela v mojej bezmocnosti pre tento tichý žiaľ, (...) ako tu obidvaja stojíme, takí bezmocní a tupí a sme spojení v žiali, v bezmocnosti a túžbe... Väzni sa zatiaľ mali rezko okolo voza, skladali ťažké vrecia a vláčili ich do domu, vojak však zastrčil obidve ruky do vreciek, prechádzal sa dlhými krokmi cez dvor, usmieval sa a ticho hvízdal nejakú odrhovačku. A celú nádheru vojny som mala pred sebou...⁹⁴

Tvárou v tvár vojnovým skúsenostiam a identifikácii ich príčin sa hneď po prepustení z väzenia vrhla Róza Luxemburgová do praktického boja proti imperializmu. Spolu s Karlom Liebknechtom sa v rámci novovzniknutej politickej organizácie snažili na troskách drancovanej krajiny vybojovať trvalý mier prostredníctvom etablovania socialistickej spoločnosti. So zápalom sa pustili do agitačnej práce medzi širokými vrstvami obyvateľstva, do organizácie demonštrácií, otvorene vznášajúc požiadavku odstránenia imperializmu ako príčiny vojny. Paradoxne práve oni boli často osočovaní z vojnového štvania. V Berlíne sa objavovali plagáty vyzývajúce k zavraždeniu Luxemburgovej a Liebknechta. „Zabite Luxemburgovú a Liebknechta! Potom budete mať chlieb, prácu a mier!“⁹⁵ Tieto výzvy nezostali len frázou vytlačenou na kúsok papiera. Nenašiel sa však nik z tých, ktorých mali výzvy podnietiť. Luxemburgová a Liebknecht písali, agitovali, burcovali, pokračovali vo svojej predošlej činnosti, podporení širokými vrstvami nemeckého obyvateľstva. A tak príznačne pre predošlý ideový vývoj v sociálnej demokracii Nemecka niesla vláda zložená a vedená práve sociálnymi demokratmi politickú zodpovednosť za násilnú smrť oboch týchto politických predstaviteľov.

5. Čo sa stalo s Luxemburgovou?

Luxemburgovej dielo zanechalo výraznú stopu v dejinách robotníckeho hnutia, ale tiež v teoretickej oblasti venujúcej sa páľivým problémom spoločnosti. A tak jej príspevok nachádzame vo viacerých rovinách: Luxemburgovú môžeme zachytiť ako významnú historickú osobnosť, ktorá ovplyvnila a formovala kľúčové situácie svetových dejín, no zároveň ju môžeme vnímať ako teoretičku, ktorá môže prehovárať tiež k súčasníkovi. Na jednej strane je tu teda historický rozmer hodnotenia tejto osobnosti a jej vkladu do dejín, na druhej strane rozmer filozofický, ktorým sa Luxemburgovej odkaz neskončil jej zavraždením, ale prežíva v ďalšom spracovaní

⁹⁴ LUXEMBURGOVÁ, R.: *Listy z väzenia*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 59 – 61.

⁹⁵ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickej hnutí*, c. d., s. 466.

a interpretáciách jej diela. Prostredníctvom svojej práce, metodologických východísk a záverov, ktorými poskytla Róza Luxemburgová nástroje na uchopenie spoločenskej reality nielen v historických perspektívach, ale v ucelenej koncepcii vysvetľujúcej spoločenské procesy kapitalizmu, dostáva táto autorka priestor i dnes. Práve na poli filozofickej reflexie jej diela sa vynára viacero otázok: Možno Luxemburgovej teoretické závery aplikovať na súčasnú spoločnosť tzv. globálneho kapitalizmu? Čo môžeme z jej diela považovať za relevantné pre pochopenie súčasnej spoločnosti? Zapadli vari pojmy ako oportunistus, revizionizmus, militarizmus alebo imperializmus prachom či možno nimi označované sociálne aspekty identifikovať tiež v súčasných realitách? Podobné otázky týkajúce sa aktualizácie jej teoretického odkazu sa stali predmetom početných štúdií, sú neustále prediskutované na konferenciách, seminároch, v akademických krúžkoch. Filozofické pole pýtania sa však v súvislosti s Rózou Luxemburgovou poskytuje ešte ďalšiu oblasť problematizácie. Tou je nepochybne spôsob, akým sa počas sto rokov s Luxemburgovej dielom zaobchádzalo, ako sa interpretuje, čo sa zvykne z bohatej škály jej textov a problematiky zdôrazňovať a čo naopak býva obchádzané.

V súvislosti so spracovaním diela Rózy Luxemburgovej nachádzame v dejinách posledných sto rokov zápas o charakter jej teoretického odkazu. Do roku 1989 bola v literatúre (vo vtedajších socialistických štátoch) vnímaná najmä ako ekonómka a politička robotníckeho hnutia, ktorá sa síce dopustila teoretických chýb, no nikdy nerezignovala na revolúciu a antikapitalistický zápas. V tomto období sa však na ňu nezabúdalo ani v kapitalistických štátoch, no v hodnotení jej diela sa nezvýrazňuje jej boj proti oportunizmu a neoblomná požiadavka socialistickej spoločnosti ako jediného riešenia prekonania imperializmu a s ním súvisiacej permanentnej vojny, ale Róza Luxemburgová tu vystupuje ako „demokratická socialistka“, keď sa v jej diele zvykne zvýrazňovať kritika postupov, ktoré sa v praxi uplatnili na začiatku 20. storočia v Rusku. V tomto duchu je stavaná proti marxizmu, ktorý rozpracoval a uplatnil V. I. Lenin. Aj z tohto hľadiska je preto zaujímavý vzťah Luxemburgovej a Lenina, teda to, v čom nachádzali obaja autori styčné body a v čom sa, naopak, rozchádzali. Rozsah a zameranie štúdie neumožňuje dostatočný priestor na spracovanie tejto širokej problematiky, preto sa obmedzíme len na stručné načrtnutie postojov, v ktorých sa obaja rozchádzali a v ktorých, naopak, nachádzali názorovú zhodu. Táto problematika by si iste zaslúžila samostatné a podrobnejšie spracovanie.

Luxemburgová sa s Leninom prvý raz stretla v roku 1901. Neskôr spolu s ním a jeho straníckymi kolegami trávila niekoľko dní v kúpeľoch vo Fínsku a v roku 1907 sa zúčastnila na porade ľavicových sociálnych demokratov, ktorú zorganizoval práve V. I. Lenin. Okrem osobného kontaktu nachádzame medzi týmito dvoma autormi prepojenia prostredníctvom ich spisby, v ktorej často jeden na druhého reagujú. Lenin sa kriticky stavia k Luxemburgovej najmä v súvislosti s jej výkladom akumulácie kapitálu, k jej názorom týkajúcim sa národnostnej otázky a tiež ku kritike výstavby komunistickej strany v Rusku. Naopak Luxemburgová kritizuje Lenina za novú stranícku koncepciu a vyjadruje nesúhlas s niektorými postupmi ruských bolševikov. Ako už bolo spomínané, kým Luxemburgová považovala za definujúcu črtu imperializmu existenciu

nekapitalistického prostredia a expanziu do týchto oblastí, ktorá zabezpečuje akumuláciu kapitálu, Lenin za definujúcu črtu imperializmu považoval monopol ako výraz koncentrácie kapitálu. V oblasti národnostnej otázky sa Luxemburgová s Leninom rozchádzala v opodstatnenosti národnostných bojov. Luxemburgová označovala národnostné požiadavky za prejavy buržoázneho nacionalizmu a pripisovala im spiatočnícku úlohu. Zastávala názor, že robotnícke strany nemajú brať do úvahy národnosť robotníkov a pri ich zakladaní treba prihliadať nanajvýš na geografické hranice existujúcich štátov. Podľa nej právo na nezávislosť a slobodu môže dať národom len socializmus. Luxemburgová obhajujúc internacionalizmus považovala národnostnú otázku za prežitok minulosti. Lenin naproti tomu upozorňoval na nesprávnosť jednostranného odmietania národných požiadaviek, ktoré podľa neho nezodpovedá reálnemu stavu a záujmom robotníckeho hnutia. Podľa neho treba podporovať v národných hnutiach to, čo je v nich pokrokové. V súvislosti s týmto chápaním prisudzuje proletariátu dvojakú úlohu: „*bojovať proti každému nacionalizmu (...); uznať nielen úplnú rovnoprávnosť, pokiaľ ide o vytvorenie štátu, t. j. právo národov na sebaurčenie, na oddelenie; popri tom a v záujme úspešného boja proti každému nacionalizmu ktoréhokolvek národa obhajovať jednotu proletárskeho boja a proletárskych organizácií, ich splynutie v internacionálnom spoločenstve*“.⁹⁶

Ďalšou spornou oblasťou oboch teoretických prístupov bola Luxemburgovej kritika konkrétnych politických krokov ruskej revolúcie. Luxemburgová ťažko znášala uzavretie brest-litovského mieru, ktorý kriticky vnímala najmä zo svojich internacionalistických pozícií. Podľa nej každý separátny mier je prejavom buržoáznej politiky, pretože vôbec nehľadá na osudy európskeho proletariátu, ide mu len o to, aby z pazúrov vojny oslobodil jedinú krajinu.⁹⁷ Imperialistickú vojnu podľa nej mohla zlikvidovať iba svetová proletárska revolúcia.⁹⁸ V uzatvorení dohody s imperialistickými mocnosťami videla Luxemburgová výraznú hrozbu pre existenciu samotnej ruskej revolúcie. Na jednej strane sa dá tvrdiť, že nepochopila politickú stratégiu, ktorá viedla k uzatvoreniu brest-litovského mieru ako spôsobu vystúpenia z vojny, a tým upevnenia revolúcie, na druhej strane poukázala na tendencie vývoja podobných politických krokov. „*A teraz hrozí,*“ napísala, „*bolševikom ako konečná stanica ich trnistej cesty to najstrašnejšie; ako nebezpečný príznak sa blíži – spojenectvo bolševikov s Nemeckom! To by bol napokon posledný článok osudnej reťaze, ktorú zavesila svetová vojna na hrdlo ruskej revolúcii: najprv ústup, potom kapitulácia a napokon spojenectvo s nemeckým imperializmom.*“⁹⁹ Napriek tejto kritike sa Luxemburgová k bolševikom hlásila. Označovala ich za historických dedičov anglických rovnostárov (levelerov) a francúzskych jakobínov.¹⁰⁰ „*Všetku revolučnú česť a akcieschopnosť, ktoré chýbajú sociálnej demokracii na Západe, predstavovali bolševici. Ich Októbrové povstanie*

⁹⁶ LENIN, V. I.: *Zobrané spisy*, zv. 25. Bratislava 1979, s. 388.

⁹⁷ LUXEMBURG, R.: *Brennende Zeitfragen*. Spartakusbrieft. Berlín 1958, s. 352, 353.

⁹⁸ Tamže, s. 355.

⁹⁹ LUXEMBURG, R.: *Die russische Tragödie*. Spartakusbrieft. Berlín 1958, s. 457.

¹⁰⁰ IŠA, J.: Úvod. In LUXEMBURGOVÁ, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 38, 39.

nebolo iba ozajstnou záchranou ruskej revolúcie, ale aj záchranou cti medzinárodného socializmu.“¹⁰¹ Diskusie o stratégiách, taktikách a teoretických princípoch na poli medzinárodného robotníckeho hnutia svedčia o živom tvorivom prostredí, ktoré hľadá cesty ustanovenia nových spoločenských vzťahov. Nejde o pole dogmatické, kde nemožno vyslovovať svoje názory, ale práve naopak, mnohostranná kritika neoddeľuje jednotlivé koncepcie a pohľady od seba, neizoluje teoretikov, spája ich v spoločnom hľadaní adekvátnych východísk. Svojou tvorbou vytvára sociálnu prax, v ktorej sloboda človeka je myslieť odlišne. Hoci Luxemburgová s Leninom mnohokrát nesúhlasila a on mal tiež kritický pohľad na jej spracovanie a hodnotenia viacerých spoločenských udalostí a metód triedneho boja, zostávali na jednom poli, poli triedneho boja proti imperializmu. Jeden druhého otvorene kritizovali, no vyjadrovali si tiež vzájomné uznanie a úctu.¹⁰² V súvislosti s Luxemburgovej kritikou ruskej revolúcie je nevyhnutné tiež dodať, že svoj spis *Ruská revolúcia*, ktorý napísala vo väzení, chcela po svojom prepustení a pod vplyvom novembrových udalostí v Berlíne revidovať. Podľa K. Zetkinovej podal o tomto jej zámere svedectvo Leo Jogiches. Pôvodné hodnotenie revolúcie vzniklo vo väzenskej izolácii, bez dostatočného materiálu. Po prepustení z väzenia sa Luxemburgová začínala v tejto otázke lepšie orientovať a nepomýšľala ani na uverejnenie svojej kritiky. „*Mala v úmysle napísať nové, väčšie pojednanie o ruskej revolúcii.*“¹⁰³ K tej sa však už nedostala. Pôvodný nedokončený rukopis po jej smrti uverejnil Paul Lévi v roku 1922. Rukopis dodnes vyvoláva mnohé diskusie a vytvára pôdu pre možné interpretácie Luxemburgovej koncepcie ako koncepcie socialistickej revolúcie uskutočňovanej demokratickou cestou. Z hľadiska viacerých postulátov obsiahnutých v spise Rózy Luxemburgovej je toto tvrdenie problematické. Pertraktovanie kritiky Leninovho prístupu môže vyvolávať otázky týkajúce sa snahy o izoláciu Luxemburgovej od spôsobu realizácie sociálnej zmeny v Rusku. Navyše podobné tendencie nachádzame už na začiatku 20. storočia. Keď Axelrod a Potressov organizovali uverejňovanie ohováračských článkov o bolševikoch v nemeckej straníckej tlači, Potressov v máji roku 1904 Axelrodovi napísal: „*Podľa môjho názoru je veľmi dôležité vypracovať generálny plán kampane proti Leninovi. Keď ho máme vyhodit' zo sedla, tak už definitívne, metodicky a plánovite... Ako poraziť Lenina? To je otázka! Predovšetkým si myslím, že treba proti nemu postaviť nejaké authority – Kautského (to už je pripravené), Rózu Luxemburgovú a Parvusa.*“¹⁰⁴ Na základe viacerých historiografických skutočností sa možno domnievať, že Potressovova úloha oddeliť Lenina od autorít sa objavuje aj v neskoršom filozofickom vývoji. Z tohto pohľadu môže byť aj spomínaná interpretácia Luxemburgovej odkazu

¹⁰¹ LUXEMBURG, R.: *Gesammelte Werke*, zv. 4, Berlín 1974, s. 341.

¹⁰² V. I. Lenin o nej po jej smrti napísal: „*Róza Luxemburgová sa mýlila v otázke nezávislosti Poľska, mýlila sa v teórii akumulácie kapitálu, mýlila sa, keď v júli roku 1914 spolu s Plechanovom, Vanderveldom, Kautským a i. obhajovala jednotu bolševikov s menševikmi; mýlila sa vo svojich prácach písaných vo väzení roku 1918 (pričom sama po návrate z väzenia koncom roku 1918 a začiatkom roku 1919 napravila väčšinu svojich chýb). Ale napriek týmto svojim chybám bola a ostane orlom*“ (LENIN, V. I.: *Spisy*, zv. 33, Bratislava 1952 – 1972, s. 181).

¹⁰³ Tamže, s. 29. Pozri tiež IŠA, J.: Úvod. LUXEMBURGOVÁ, R.: *Akumulácia kapitálu*, c. d., s. 38, LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 401.

¹⁰⁴ Cit. podľa *Dejiny Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v šiestich zväzkoch*, zv. 1, s. 617.

ako „demokratického socializmu“ vnímaná ako pokus o odtrhnutie Luxemburgovej od Lenina s cieľom ideologickej integrácie robotníckeho hnutia do imperialistického systému.¹⁰⁵

Róza Luxemburgová je súčasným spoločenskovedným diskurzom vnímaná ako prezieravá humanistka, ktorá nebola nikdy súčasťou žiadnej mocenskej organizácie. Jej tvorba a odkaz je často prirovnávaný k iným historickým osobnostiam revolučného myslenia, akými boli napr. Antonio Gramsci či dokonca Ernesto Che Guevera. Spája ich celoživotný zápas, teoretické skúmanie (resp. revolučné myšlienky spracované v spisbe) a tragická smrť.¹⁰⁶ Za pozornosť rovnako stojí fakt, že hoci sa Luxemburgová nikdy osobitne nevenovala rodovým otázkam, rodovú emancipáciu vyjadrovala vlastnou praxou svojho života a pôsobenia. Udržovala blízky vzťah s Klárou Zetkinovou a rodové aspekty emancipačného boja vnímala ako sekundárnu stránku boja triedneho. Jej teória akumulácie kapitálu, vychádzajúca z vysvetlenia rozšírenej reprodukcie, sa stala východiskom pre úvahy o rodovej diskriminácii v rámci súčasnej štruktúry tzv. globálneho kapitalizmu.¹⁰⁷

Úvahy nielen o aktuálnosti myšlienok Rózy Luxemburgovej, ale nepochybne tiež o spracovaní jej diela a jeho reflexii počas storočia vytvára široký priestor na diskusie a filozofické debaty.

Záver

Róza Luxemburgová patrí nepopierateľne k najvýraznejším osobnostiam sociálnej a politickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia. Problémové okruhy, ktorým sa predovšetkým venovala – revizionizmus marxistickej teórie, oportunistikus politickej praxe, teória imperialismu a militarizmus ako metóda imperialismu, sa v súčasnosti vytrácajú z myšlienkových obzorov súčasníkov. Korešponduje však táto strata na poli ideologickom s praktickým vymiznutím daných spoločenských reálií?

Analýza Luxemburgovej prác nám dnes pomáha objasniť rozkoly a konflikty v dejinnom vývoji marxistickej filozofie. Róza Luxemburgová zastávala revolučné stanoviská spoločenskej zmeny a citlivo vnímala reálie svojej doby. Aj z hľadiska silnejúcich militaristických tendencií v spoločnosti, skúseností prvej svetovej vojny poukazovala na bytostnú spätosť militarizmu a imperialismu. Jej analýzy a teoretické závery mali ambíciu zasiahnuť do praxe. Teoretické pozície, ktoré si osvojila v mladosti, síce podliehali živej reflexii okolností svojej doby, no nikdy ich neopustila. Už v raných rokoch svojho pôsobenia v nemeckej sociálnej demokracii ostro vystúpila proti snahám revidovať marxizmus. Svoju kritiku postavila na vedeckom základe a poukázala na kontradikcie Bernsteinovej revízie marxizmu. Luxemburgová si však uvedomovala spoľčen-

¹⁰⁵ LASCHITZOVÁ, A. – RADZUN, G.: *Róza Luxemburgová. Jej činnosť v nemeckom socialistickom hnutí*, c. d., s. 9.

¹⁰⁶ SCHÜTRUMPF, J.: *Rosa Luxemburg or: The Price of Freedom*, c. d., s. 10.

¹⁰⁷ DINUŠOVÁ, D.: Povedať vojne NIE! (k Róze Luxemburg). In : *Glosolália. Rodovo orientovaný časopis*, ročník VII, č. 1/2018, s. 109 – 118.

ské posuny oproti 19. storočiu a v roku 1913 podala svoju teóriu akumulácie kapitálu, ktorá mala osvetľovať ekonomické procesy imperialistického štádia kapitalizmu. Vychádzala z marxistickej analýzy ekonomických kríz a z faktora, ktorý podľa nej podmieňuje existenciu kapitalizmu, a to výskytu nekapitalistického prostredia. Aj v tomto kľúčovom diele vyslovuje alternatívu vývoja spoločnosti: buď imperializmus a teda militarizmus a barbarstvo, alebo socializmus.

Svoj zámer sledovala v praktickom pôsobení, ktoré môže vzhľadom na teoretické východiská samotnej Luxemburgovej vyvolávať otázky a zároveň objasniť niektoré aspekty tejto historickej epochy. Dodnes je diskutovaná Luxemburgovej kritika výstavby strany nového typu V. I. Leninom. Kritizovala Leninovu taktiku silnej straníckej organizácie, ktorá sa chopí moci a realizuje premenu spoločnosti. Neodzrkadlil sa tento kritický postoj (v nemeckej sociálnej demokracii vôbec) v neskoršej neschopnosti revolučných sociálnych demokratov organizovať sa a jednotne vystúpiť proti vojne počas jej trvania? Napriek Luxemburgovej kritike zostávalo toto ľavé krídlo sociálnej demokracie Nemecka dlho v tesnom spojení s oportunistickými prúdmi. Po 4. auguste 1914 boli jeho predstavitelia dezorientovaní, neorganizovaní, zmätení, šokovaní z vývoja situácie, ktorá ich napriek zreteľným signálom od počiatku 20. storočia prekvapila. Luxemburgová nechápala rozdelenie boľševikov a menševikov v Rusku v analogickom vzťahu odtrhnutia revolučných sociálnych demokratov a oportunistov v rámci sociálnej demokracie Nemecka. Zostávala s nimi v jednom tábore, sledujúc a kritizujúc drobné zrady princípov marxistického prístupu, ktoré prerástli do oblundných rozmerov. Až revolučné udalosti novembra 1918 ju primali porozumieť udalostiam v Rusku v spojitosti s konkrétnou historickou praxou. Otvorený prechod na podobné pozície, aké zastávali ruskí boľševici, formovanie politickej strany ako organizovaného hnutia odporu voči imperializmu sa napokon stali pre vládnucu triedu v Nemecku hrozbou, že ďalší vývoj určí ruský príklad z roku 1917.

Úvahy dodnes vyvoláva nielen Luxemburgovej teoretické ekonomické a filozofické dielo, ale tiež spôsoby jeho spracovania v jednotlivých typoch spoločností a v jednotlivých obdobiach dejín. Zápasy a búrlivé polemiky v súvislosti s interpretáciou jej odkazu dokladajú prinajmenej fakt, že jej myšlienky a výrazné osobné pôsobenie rezonujú aj v súčasnosti.

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

ZENDEROWSKI, RADOSŁAW et al.: **Mieliśmy swój dom, w którym byliśmy szczęśliwi... Konflikty etniczne na terytorium byłej Jugosławii w narracjach migrantów z państw postjugosłowiańskich mieszkających w Austrii.** Warszawa : Wydawnictwo Naukowe UKSW, 2019, 138 s., ISBN 978-83-8090-548-1

Po roku 1990 sme mohli pozorovať v strednej Európe ústup záujmu o problematiku štátov juhovýchodnej Európy. Verejnosť, ale aj akademická komunita boli viac pohltení problematikou integrácie do európskych a euroatlantických štruktúr a transformačnými procesmi v regióne. Osobitne v Poľsku výskum v oblasti balkanistiky dlho zostával mimo hlavného poľa pozornosti historikov a sociálnych vedcov. Tradične sa sústreďujú na regióny, s ktorými má Poľsko historicky najintenzívnejšie, ale aj najkomplikovanejšie vzťahy – teda na štáty bývalého ZSSR a na Nemecko.

Nové stredisko, orientované na krajiny bývalej Juhoslávie, sa formuje okolo profesora Univerzity kardinála Stefana Wyszyńského Radosława Zenderowského vo Varšave. Recenzovaná publikácia nie je prvou prácou riešiteľského tímu na čele s R. Zenderowským týkajúcou sa problematiky interetnických vzťahov v regióne juhovýchodnej Európy. Pred niekoľkými rokmi publikovali rozsiahlu kolektívnu prácu zameranú na vzťah náboženskej a etnickej identity v údolí Preševa, vychádzajúcu z rozhovorov s predstaviteľmi mienkotvorných kruhov (tzv. lídrov verejnej

mienky, medzi ktorých zaradili predstaviteľov samosprávy, lokálnych médií, pracovníkov školstva, akademickej sféry a duchovenstva) v tejto časti Srbska.¹

Aj teraz máme do činenia s výsledkom práce širšieho, interdisciplinárne koncipovaného výskumného tímu, tvoreného historikom, sociológmi a politológom. Tentoraz svoj výskum realizovali v prostredí imigrantov z bývalej Juhoslávie žijúcich vo Viedni. Realizovali ho prostredníctvom hĺbkových rozhovorov s 53 obyvateľmi Rakúska vo veku 28 – 72 rokov pôvodom z bývalej Juhoslávie (konkrétne zo Srbska, Kosova (uvádzaného ako samostatný štát), Bosny a Hercegoviny, Chorvátska a Macedónska) z rozličných sociálnych a profesionálnych skupín zameraných na ich spomienky na obdobie ozbrojených konfliktov v 90. rokoch minulého storočia. Výskum prebiehal začiatkom roku 2014 a na prelome rokov 2015 a 2016. Samotné rozhovory realizovali študenti viedenského Externého oddelenia Hornosliezskej vyššej obchodnej školy Wojciecha Korfantyho v Katowiacich v rámci zápočtu z predmetu etnické konflikty v stredovýchodnej Európe. Respondenti boli kódovaní podľa deklarovanej národnosti (srbská, chorvátska, albánska, bosniacka), ako aj podľa krajiny pôvodu, pohlavia a veku. Na druhej strane, z publikácie nie je zrejmé, v akom jazyku boli rozhovory s respondentmi vedené (s. 92 – 95),

¹ ZENDEROWSKI, Radosław et al. *My już jesteśmy zjedzeni... Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Preszewa.* Warszawa : Wyd. Instytut Politologii UKSW, 2012.

keďže rozhovory viedli študenti poľskej národnosti, hoci v prípade výskumov podobného druhu zohráva jazyk vzájomnej komunikácie medzi výskumníkom a respondentom veľmi dôležitú úlohu.

Viedeň dlhodobo predstavuje cieľ migrácií z (post)juhoslovanského priestoru, minimálne od obdobia 60. rokov 20. storočia, keď sa stala cieľom pracovných migrácií tzv. *gastarbeiterv*. V roku 2001, bezprostredne po vojnových udalostiach v 90. rokoch, imigranti z krajín bývalej Juhoslávie tvorili 45,4 % z celkového počtu imigrantskej populácie v tomto meste. V tom čase vo Viedni žilo 80-tisíc Srbov, viac než 20-tisíc Bosniakov a viac než 16-tisíc Chorvátov (s. 61). Počet migrantov z (post) juhoslovanského priestoru sa v priebehu nasledujúcich rokov zvýšil, hoci ich podiel na obyvateľstve Viedne už nie je natoľko výrazný ako na začiatku storočia. Podľa najnovších údajov (k 1. januáru 2017) tvoria imigranti zo štátov bývalej Juhoslávie, ktorí sa v uvedených štátoch narodili, resp. majú ich občianstvo, približne 9 percent z celkového počtu obyvateľov Viedne. Srbi predstavujú z hľadiska pôvodu dokonca najpočetnejšiu skupinu imigrantov, vo Viedni ich žije viac než 100-tisíc a tvoria 5,4 % jej obyvateľov. Obyvateľov narodených v Bosne a Hercegovine je v meste viac ako 40-tisíc a predstavujú 2,2 % jeho obyvateľov a z Chorvátska pochádza viac než 26-tisíc, t. j. 1,4 % Viedencanov. V dostupných štatistikách pritom osobitne nie sú uvádzaní kosovski Albánci ani obyvatelia pôvodom z Macedónska. Po 1 percente sa na obyvateľstve Viedne podieľajú imigranti pôvodom z Bulharska a Rumunska. Na Balkáne sa teda narodilo viac než 11 percent súčasných obyvateľov Viedne a pri-

bližne štvrtina z celkového počtu imigrantov zo zahraničia, žijúcich vo Viedni². V skutočnosti ľudí, ktorí majú rodinné a kultúrne väzby na štáty juhovýchodnej Európy, vo Viedni žije oveľa viac, keďže v uvedených počtoch nie sú zahrnutí potomkovia imigrantov, ktorí sa narodili už v novej vlasti a majú rakúske občianstvo. Preto – aj s ohľadom na značné rozšírenie srbského, chorvátskeho a bosniackeho jazyka vo Viedni – je vizuálna prítomnosť obyvateľov pochádzajúcich z bývalej Juhoslávie omnoho väčšia, ako by naznačovali štatistické údaje. Potvrďuje to aj podoba webovej stránky mesta, ktorá je dostupná nielen v nemeckom a anglickom jazyku, ale má aj verziu v bosnianskom/chorvátskom/srbskom jazyku a v turečtine. Aj tieto údaje svedčia o úzkej historickej, politickej a kultúrnej previazanosti regiónu Podunajska, resp. strednej a juhovýchodnej Európy a o potrebe intenzívnejšej vzájomnej komunikácie sociálnych vedcov z uvedených regiónov.

Na rozdiel od viacerých doterajších prác týkajúcich sa diaspór z (post)juhoslovanského priestoru (napr. práce Hariza Halilovicha³ venované bosenskej diaspóre) orientovaných na migrantov iba z jedného štátu, resp. etnickej skupiny autori recenzovanej publikácie, podobne ako napr. Dragana Kovačević Bielecki⁴

² City of Vienna. Facts and figures on Migration 2017 – Viennese population, 1. 1. 2017. [online]. Dostupné na: <<https://www.wien.gv.at/english/social/integration/facts-figures/population-migration.html>>, overené 30. 10. 2019.

³ HALILOVICH, Haziz. (Per)forming 'trans-local' homes: Bosnian diaspora in Australia. In VALENTA, Marko – RAMET, Sabrina P. (eds.) *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Farnham : Ashgate Publishing Limited, 2011, s. 63 – 81.

⁴ KOVAČEVIĆ BIELECKI, Dragana. *Born in Yugoslavia – Raised in Norway. Former Child Refugees and Belonging*. Oslo : Novus forlag, 2018.

(Kovačević Bielecki 2018), realizovali paralelný výskum migrantov z viacerých (post)juhoslovanských štátov. Opustili tak značne rozšírený etnocentrický prístup. Ich postup umožňuje komparáciu zistení s ohľadom na krajinu pôvodu migrantov a ich etnickú príslušnosť. Hoci rozsahom ide o nevelikú knihu, nemožno jej uprieť snahu o komplexné spracovanie sledovanej problematiky. Publikáciu otvára kapitola Bartosza Bekiera, venovaná historickému kontextu formovania etnických konfliktov v bývalej Juhoslávii, genéze a transformácii juhoslovanskej idey a jej vzťahu k idei veľkého Srbska. Osobitne treba oceniť vyvážené napísanú časť venovanú genéze vojnových konfliktov v 90. rokoch 20. storočia. Autor sa snaží vyhnúť čierno-bielej optike vnímania týchto konfliktov v závislosti od politickej, ideologickej či geopolitickej perspektívy jednotlivých autorov. Na druhej strane, autor vynesol niektoré dôležité historické momenty, ako napr. prijatie Viedenskej jazykovej dohody z marca 1850 o konštituovaní spoločného spisovného jazyka Srbov, Chorvátov a Slovincov, doplnená v roku 1954 Novosadskou dohodou. Nereflektuje ani ďalší zásadný moment, ktorým bolo prijatie Ústavy SFRJ z roku 1974,⁵ v dôsledku ktorej sa Juhoslávia transformovala na federáciu s konfederatívnymi prvkami. Národné republiky posilnili svoje kompetencie, čo viedlo k rastu nacionalizujúcich tendencií v tamojších spoločnostiach pri tichej, ale postupne čoraz otvorenejšej podpore ich, ešte komunistických politických reprezentácií,

⁵ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 21. februar 1974. [online]. Dostupné na: <http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_sfrj_1974.html>, overené 30. 10. 2019.

nominálne deklarujúcich oddanosť myšlienke jednotnej Juhoslávie. Takisto nie je spomenutý tzv. memorandum SANU, resp. jeho neoficiálna verzia, ktorá v roku 1986 unikla do denníka *Večernje Novosti*, pričom tento dokument je vnímaný ako symbolický začiatok srbského prehodnocovania svojej úlohy v rámci juhoslovanskej federácie.⁶

Vojnové konflikty interpretuje ako „juhoslovanskú občiansku vojnu“ i ako „konflikty medzi nástupníckymi štátmi“ (s. 31). Vystihuje tak duálny charakter konfliktov – na jednej strane ich vnútroštátny charakter, najprv v rámci existujúcej SFRJ, ale aj vo vnútri jednotlivých nástupníckych štátov, ale aj medzištátny charakter, ako začali byť postupne po roku 1991 uznávané medzinárodným spoločenstvom. V tejto súvislosti však v texte chýba zmienka o práci Arbitrážnej komisie Konferencie o Juhoslávii, zriadenej v roku 1991 pod vedením predsedu Ústavného súdu Francúzska Roberta Badinterrea, ktorá definovala charakter prebiehajúcich vojnových konfliktov v rozpadávajúcej sa Juhoslávii a spôsob ich riešenia.⁷ Závery Badinterovej komisie však neboli zohľadnené o niekoľko rokov neskôr v prípade riešenia konfliktu v Kosove a uznania jednostranne vyhlásenej nezávislosti tejto srbskej provincie väčšinou členských štátov EÚ v roku 2008.

⁶ Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrt), Jesen 1986. [online]. Dostupné na: <<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>>, overené 30. 10. 2019. Pozri tiež GREENBERG, Robert D.: *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford : Oxford University Press, 2004, s. 72.

⁷ PELLET, Allain: The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples. *European Journal of International Law*, vol. 3, 1992, no. 1, s. 178 – 185.

V záverečnej časti Bekierovej kapitoly sú uvedené štatistické dáta týkajúce sa utečeneckých vlín z Chorvátska, Bosny a Hercegoviny a Srbska v rokoch 1991 – 1999 (s. 57 – 61). Ide o veľmi užitočné dáta, ale podľa môjho názoru mali byť zaradené skôr do metodologickej časti.

Druhá časť, ktorej autormi sú sociológovia Rafał Wiśniewski a Izabela Bukalska, je venovaná metodologickým otázkam realizovania výskumu etnických konfliktov v naráciách obetí (s. 63 – 86). Autori vychádzajú primárne z výskumov týkajúcich sa konfliktov v mimoeurópskych štátoch so zameraním na výskum v podmienkach vojny, po skončení ozbrojených konfliktov a v podmienkach konfliktov, od skončenia ktorých uplynul dlhší časový odstup. Spomedzi autorov z priestoru bývalej Juhoslávie reflektujú práce Ivany Maček⁸ a Marie B. Olujić.⁹ V posledných rokoch sa však objavilo viacero ďalších relevantných prác autorov z prostredia štátov bývalej Juhoslávie, ktoré analyzujú metodologické otázky výskumu v podmienkach vojny, resp. na povojnovom teréne na základe skúseností z konfliktov v (post)juhoslovanskom priestore v rokoch 1991 – 1999. Osobitne možno spomenúť napríklad tzv. chorvátsku vojnovú etnografiu z rokov 1991 – 1994.¹⁰ Zo srbských autorov si

pozornosť zaslúžia napr. práce Svetlany Čirković¹¹, Biljany Sikimić¹² alebo novšia publikácie Sanje Zlatanović¹³. V prípade Bosny a Hercegoviny by mala byť reflektovaná napr. kniha Azry Hromadžić *Citizens of an Empty Nation*¹⁴ z roku 2015. Časť venovaná metodologickým aspektom výskumu vo vojnovom, resp. v povojnovom prostredí je rozsiahla, ale chýba jej prepojenie so samotným predmetom výskumu a identifikácia, s akými problémami sa pri realizácii výskumu stretli členovia výskumného tímu.

Autorom tretej kapitoly je vedúci riešiteľského tímu, politológ Radosław Zenderowski (s. 95 – 111), ktorý interpretuje výsledky terénneho výskumu. Najmä pri identifikácii príčin vojnových konfliktov sa ukazujú rozdiely v naráciách, ktoré vyplývajú z odlišnej etnickej príslušnosti respondentov. Tí sa do značnej miery pridržiavajú nacionalistických interpretácií, ktorých autormi sú predstavitelia politických elít štátov dotknutých vojnami. Ani po uplynutí takmer štvrtstoročia nevidieť u respondentov výraznejší odstup od

paralelizma postsocialističskog konteksta. In GAVRILOVIĆ, Liljana (ed.): *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU 21*. Beograd : Etnografski institut SANU 2005, s. 29-44.

⁸ MAČEK, Ivana: *Sarajevo Under Siege: Anthropology in Wartime. The Ethnography of Political Violence*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2011.

⁹ OLUJIC, Maria B.: *The Croatian war experience*. In NORDSTROM, Carolyn – ROBBEN, Antonius C. G. M. (eds.): *Fieldwork Under Fire*. Berkeley : University of California Press 1995, s. 186 – 205.

¹⁰ Podrobnejšie pozri napr. POVRZANOVIĆ, Maja: *Crossing the borders: Croatian war ethnographies*. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 32, 1995, no. 1, s. 91 – 106; PRICA, Ines: *Autori, zastupnici, presuditelji – Hrvatska etnologija u*

¹¹ ČIRKOVIĆ, Svetlana: *Stereotip vremena u diskursu raseljenih lica sa Kosova i Metohije*. Beograd : Balkanološki institut SANU, 2012.

¹² SIKIMIĆ, Biljana: *Izbegličko Kosovo*. In SIKIMIĆ, Biljana (ed.) *Izbegličko Kosovo*. Kragujevac : Liceum 8 2004, s. 7 – 10; SIKIMIĆ, Biljana: *Život u enklavi*. In SIKIMIĆ, Biljana (ed.): *Život u enklavi*. Kragujevac : Liceum 9 2005, s. 7 – 10.

¹³ ZLATANOVIĆ, Sanja: *Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova*. Beograd : Etnografski institut SANU, 2018.

¹⁴ HROMADŽIĆ, Azra: *Citizens of an Empty Nation Youth and State-Making in Postwar Bosnia-Herzegovina*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2015.

uvedených interpretácií. Reflexia vojnových udalostí teda bude ešte veľmi dlho rozdeľovať príslušníkov jednotlivých etníc v Srbsku, Chorvátsku či Bosne a Hercegovine. Aj preto si môžeme legitímne klásť otázku, či je súčasný stav stavom mieru, alebo skôr treba hovoriť o stave „bez vojny“. Zaujímavým zistením je, že respondenti neprikladajú podstatnejší význam náboženským rozdielom. V drvivej väčšine odpovedí na otázky týkajúce sa príčin konfliktov neboli ani spomenuté. Iba ojedinelí respondenti tvrdili, že príčinou prepuknutia etnickej nenávisti bolo práve náboženstvo, podľa iných zas slúžilo iba ako nástroj politickej mobilizácie, nebolo však príčinou konfliktov (s. 109). Za hlavné príčiny konfliktov respondenti považovali nacionalistické ideológie a ekonomické rozdiely medzi republikami, mnohí poukazovali aj na externé, geopolitické príčiny a záujmy veľmocí.

Respondentov bez ohľadu na krajinu pôvodu či etnicitu spája idealizovaný obraz juhoslovanskej minulosti a interetnických vzťahov po druhej svetovej vojne. Ten sa dostal aj do názvu publikácie („mali sme svoj dom, v ktorom sme boli šťastní“). Respondenti boli bez ohľadu na etnicitu prekvapení vypuknutím ozbrojených zrážok i náhlymi zmenami, ktoré vyvolali v medziľudských vzťahoch, osobitne v prípade ľudí z rozličných etnických skupín. Takisto bez ohľadu na etnicitu takmer rovnako opisovali vojnové traumy v podobe zničených obydľí, etnických čistiek, hladu, útekov do krytov pred bombardovaním, utrpenia detí, ale aj normalizácie vojnového konfliktu, keď si museli zvyknúť na jeho prítomnosť v každodennom živote, ako aj na úteky a hľadanie nového domova.

Hoci téma výskumu ponúka viaceré otvorené otázky, ktorým sa publikácia nevenuje, napr. integrácia obetí nútených migrácií do spoločnosti prijímajúceho štátu, identita imigrantov a ich potomkov či fungovanie väzieb s krajinou pôvodu, publikácia je prínosná z viacerých dôvodov. Obyvatelia strednej Európy žijú už od roku 1945 v mieri. V tomto regióne už niekoľko generácií nemá bezprostrednú skúsenosť s vojnovými konfliktmi. Narácia imigrantov z bývalej Juhoslávie je dôležitá aj s ohľadom na pretrvávajúci optimizmus Stredoeurópanov, že podobné udalosti v ich regióne možné nie sú. Z hĺbkových interview realizovaných poľskými študentmi vo Viedni, vyplýva, že ešte v rokoch 1990 – 1991 podobné presvedčenie zdieľali aj obyvatelia bývalej Juhoslávie, ktorí po niekoľko generácií od roku 1945 nezažili vojnu. Výsledky výskumu sú teda osobitne dôležité aj s ohľadom na narastajúce nacionalistické a dezintegračné tendencie v Európe. Práve preto treba oceniť, že publikácia bola napísaná v národnom jazyku, vďaka čomu jej obsah môže ľahšie zasiahnuť aj poľskú laickú verejnosť.

Juraj Marušiak

LEVITSKY, S. – ZIBLATT, D.: **Jak umírá demokracie**. Praha : Prostor, 2018, 335 s., ISBN 978-80-7260-394-7

Steven Levitsky a Daniel Ziblatt pôsobia ako profesori na Harvardovej univerzite. Oba patria k popredným americkým politológom strednej generácie a majú za sebou bohatú publikačnú činnosť. Kým Levitsky sa dlho-

dobo zaoberá problematikou autoritatívnych režimov, demokracií, politických systémov a politických strán, najmä v krajinách Latinskej Ameriky, Ziblatt sa špecializuje na oblasť demokratizácie a kolapsu demokracií s dôrazom na Európu od 19. storočia po súčasnosť. Kniha *Jak umírá demokracie* predstavuje ich doterajší publikačný vrchol, keďže ide o komplexné dielo syntetizujúce ich doterajšie poznatky a skúsenosti.

„*Je naša demokracia ohrozená?*“ (s. 17) – pýtajú sa autori na úvod. A dodávajú, že by im nikdy nenapadlo, že táto otázka bude aktuálna v ich vlasti, najmä keď sa celý svoj profesionálny život zaoberajú úpadkom demokracie v rôznych iných častiach sveta. Publikácia *Jak umírá demokracie*¹ však nie je iba odpoveďou na úvodom položenú otázku, ale najmä vysvetlením, prečo to tak je, ako k tomu dochádza, ale aj či a ako možno demokraciu brániť. Autori poukazujú na skutočnosť, že otvorené diktatúry v podobe fašizmu, komunizmu alebo vojenských režimov na celom svete takmer vymizli. Vojenské prevraty a násilné cesty k získaniu moci sú podľa nich už ojedinelé a vo väčšine krajín sa pravidelne konajú voľby. Demokracie však napriek tomu kolabujú aj naďalej. Autori ďalej upozorňujú, že od skončenia studenej vojny sa väčšina demokracií nerozpadla po zásahu generálov či vojakov, ale v dôsledku zvolených vlád. „*Rozklad demokracie sa dnes začína pri volebných urnách*“ (s. 22), dodávajú a ako príklady uvádzajú Venezuelu, Gruzínsko, Maďarsko, Nikaraguu, Peru, Filipíny, Poľsko, Rusko, Srí Lanku, Tu-

recko a Ukrajinu. Tento spôsob zániku demokracie je podľa autorov nebezpečne klamlivý, pretože oproti klasickému prevratu nezaniká demokracia okamžite, ale postupnými krokmi, a tak spoločnosť nedostáva jednoznačné varovné znamenie.

Ako jeden z kľúčových momentov pri úpadku demokracií pomenávajú Levitsky a Ziblatt takzvané osudové aliancie. Podľa autorov k nim dochádza najčastejšie v čase hospodárskej krízy, narastajúcej nespokojnosti verejnosti a volebných prepadov štandardných strán. Vtedy prichádza charizmatický outsider, ktorý postupne získava popularitu tým, že sa stavia proti zavedenému poriadku. Autori uvádzajú, že etablovaní politici vtedy môžu podľahnúť pokušeniu uzavrieť s ním spojenectvo v záujme využiť jeho popularitu vo svoj prospech a udržať si moc. Zároveň dúfajú, že rebela usmernia, aby podporoval ich vlastný program. Ako upozorňujú autori, „*takéto zmluvy s diablom sa však často obrátia v prospech rebela a on vďaka tomu získa dostatok uznania na to, aby sa sám stal legitímnym uchádzačom o moc*“ (s. 34). Príklady autorov z medzivojnového Nemecka a Talianska, kde podobné aliancie pomohli k moci Hitlerovi a Mussolinimu, sú všeobecne známe. Menej známy je uvedený príklad Huga Cháveza, ktorému podľa autorov k moci dopomohol bývalý venezuelský prezident Rafael Caldera, ktorý začal Cháveza verejne podporovať ako jediný politik stredného prúdu a neskôr mu udelil milosť. Podľa autorov boli Hitler, Mussolini a Chávez rozdielni, ale k moci sa dostali pozoruhodne podobným spôsobom. Všetci traja disponovali schopnosťou zaujať verejnosť, ale všetkým zároveň pomohli k moci etablo-

¹ Recenzia je spracovaná na základe českého prekladu knihy. Citáty boli preložené do slovenčiny autorom tohto textu.

vaní politici. „*To, že sa momentálni politickí lídri zrieknu politickej zodpovednosti, je často prvým krokom štátu na ceste k autoritárstvu*“ (s. 38). Autori však zároveň poukazujú aj na opačné príklady z minulosti, keď krajiny ako Belgicko, Kostarika alebo Fínsko čelili nástupu demagógov, ale podarilo sa im nepripustiť ich k moci. Ako kľúčový faktor pritom označujú potrebu včas identifikovať politika s autoritárskymi sklonmi.

S tým bezprostredne súvisí jedna z kľúčových tém publikácie: ako identifikovať autoritárske správanie. Levitsky a Zibblatt prichádzajú s teóriou štyroch kľúčových indikátorov takéhoto správania: 1. odmietanie (alebo slabá podpora) demokratických pravidiel hry; 2. popieranie legitimacy politických oponentov; 3. tolerancia alebo povzbudzovanie k násiliu; 4. odhodlanie obmedziť občianske práva svojich oponentov, a to vrátane médií. Prvý bod sa prejavuje napríklad odmietaním ústavy, využívaním antidemokratických metód (rušenie volieb, zákaz organizácií, obmedzovanie základných občianskych práv a slobôd), využívaním neústavných metód na odstránenie vlády alebo odmietaním uznať výsledky volieb. V rámci druhého bodu uvádzajú autori napríklad označovanie súperov ako nepriateľov ústavného poriadku a existenčnú hrozbu národnej bezpečnosti alebo označovanie súperov za zločincov či agentov cudzích vlád bez akýchkoľvek dôkazov. Tretí bod zahŕňa okrem iného tichú podporu alebo otvorené schvaľovanie násilia, prípadne jednoznačné odmietnutie odsúdenia násilie svojich priaznivcov alebo iné akty politického násilia. Štvrtý bod obsahuje napríklad podporu zákonov obmedzujúcich občianske práva a slobody, vyhráža-

nie sa alebo podnikanie právnych krokov proti kritikom, súperom alebo médiám. „*Politik, ktorý spĺňa čo i len jediné z týchto kritérií, vyvoláva dôvodné znepokojenie*“ (s. 41). Závery autorov v tejto časti však nie sú úplne nové. Ako aj sami priznávajú, nadväzujú na závery politológa Juana Linza, ktoré prezentoval vo svojej kľúčovej knihe *Rozpad demokratických režimov*. Prínos autorov tak spočíva skôr v aktualizácii a systematizácii už existujúcej teórie a v jej zasadení do nového kontextu.

Levitsky a Zibblatt sa na pomerne veľkom priestore venujú systému výberu stranických nominantov do prezidentských volieb v USA a jeho genéze. Pripomínajú viacero historických prípadov, keď potenciálnych autoritárov dokázali odfiltrovať politické strany, a poukazujú na inštitút takzvaného gatekeepingu, čiže v tomto kontexte stráženia kandidátov a ich kvalít na úrovni politických strán, ktorý má korene už v americkej ústave z roku 1787. Týmto exkurzom sa autori dostávajú k leitmotívu publikácie, ktorým je víťazstvo Donalda Trampa v prezidentských voľbách v roku 2016. Autori konfrontujú amerického prezidenta so svojimi indikátormi autoritárskeho správania a výsledok nie je – vzhľadom na doposiaľ získané informácie – vôbec prekvapujúci. Trump podľa autorov vykazuje znaky autoritárskeho správania v rámci každého zo štyroch uvedených bodov. Tieto závery majú autori precízne zdôvodnené a každý bod sa opiera o viacero konkrétnych príkladov Trumpovho správania v praxi, takže je náročné s nimi polemizovať. Asi najdôkladnejšie je zdokumentovaná tolerancia a podpora násilia, čo je doložené niekoľkými Trumpovými citátmi z predvolebných mítingov, kde došlo

k násilným potýčkam. Autori tak vlastne potvrdzujú svoju hypotézu s dodatkom, že „za posledných sto rokov žiadny prezidentský kandidát veľkých strán, okrem Richarda Nixona, nespĺňal ani jedno zo štyroch kritérií“ (s. 95).

Publikácia sa zameriava tiež na spôsoby, akými sa potenciálni autokrati snažia získať a upevniť si moc. Častým javom je snaha o ovládnutie demokratických inštitúcií, justície, médií, o zmeny legislatívy vo svoj prospech (volebný zákon) či získanie osobností kultúrnej sféry na svoju stranu. Levitsky a Ziblatt poukazujú okrem iného na príklady Maďarska, Poľska, Ruska alebo Turecka. Hrozbu pre autokratov podľa nich predstavujú aj podnikatelia, ktorí majú prostriedky na financovanie opozície. Uvedené prípady Michaila Chodorkovského a Borisa Berezovského sú v Európe všeobecne známe. Autori tiež poukazujú na fenomén, keď potenciálny autokrat využije bezpečnostnú hrozbu alebo hospodársku krízu na upevnenie svojej moci. „*Občania sú počas bezpečnostnej krízy oveľa ochotnejší tolerovať autoritárske opatrenia, dokonca ich podporovať, zvlášť keď pociťujú obavy o vlastnú bezpečnosť*“ (s. 133). Ako príklady takýchto krízových udalostí spomínajú požiar Ríšskeho snemu v roku 1933, sériu výbuchov v Moskve z roku 1999 alebo pokus o prevrat v Turecku v roku 2016. Všetky tri udalosti pomohli autokratom k získaniu, resp. upevneniu moci.

Ďalšia dôležitá téma, ktorú Levitsky a Ziblatt v publikácii otvárajú, je dôležitosť dodržiavania nepísaných pravidiel v politike, ktoré považujú za ochranné prvky demokracie. Aj keď Trump tieto pravidlá opakovane a často porušuje, tento trend je v USA evidentný už od 70. rokov 20. storočia. Keď sa Trump v janu-

ári 2017 ujal prezidentského úradu, boli podľa autorov ochranné prvky demokracie najslabšie za posledných sto rokov. Výsledkom je, že „*správanie, ktoré bývalo v americkej politike považované za nemysliteľné, sa stáva prijateľným*“ (s. 288).

Záverom autori konštatujú, že americká demokracia nie je taká výnimočná, ako si mnohí mysleli, a že v americkej ústave ani kultúre nie je nič, čo by ju chránilo pred zrútením. Stotožňujú sa s názorom politológa Larryho Diamonda, že prechádzame do obdobia demokratickej recesie. Trumpov vzostup môže podľa autorov globálnu demokraciu ešte viac spochybníť.

Levitsky a Ziblatt vo veľkej miere uplatňujú komparatívnu metódu, ktorá sa prejavuje najmä pri nachádzaní paralel v rámci krajín Latinskej Ameriky, Európy či Ázie. Čitateľ tak získava pomerne veľké množstvo informácií z kritických období v krajinách, kde demokracie zanikali, prípadne kde sa ich podarilo úspešne ubrániť. Príklady z medzivojnovnej Európy či súčasného Ruska, Maďarska alebo Poľska sú v našom prostredí dobre známe. Väčšiu intelektuálnu pridanú hodnotu predstavujú príklady z Peru, Ekvádoru, Kostariky, Filipín alebo exkurzy do genézy amerického politického systému. Limity publikácie z hľadiska jej prínosu do odbornej diskusie spočívajú vo voľbe cieľovej skupiny. Levitsky a Ziblatt sa snažia osloviť širokú verejnosť – najmä americkú – a volia preto pomerne jednoduchý jazyk. Vedecká exaktnosť tak často ustupuje zrozumiteľnosti. Ako príklad možno uviesť spôsob, akým autori používajú pojem demokracia. Nemajú ambíciu bližšie špecifikovať tento termín alebo rozlišovať medzi

rôznymi formami demokracie. Z kontextu je zrejmé, že termínom demokracia označujú skôr liberálnu demokraciu, ako ju chápal napríklad Robert Dahl.² Autori v súlade so súčasnými trendmi ustúpili od chronologického prístupu a text publikácie je koncipovaný skôr tematicky a ideovo. Obsah je zarámcovaný politickou situáciou v USA v súčasnosti a jej historickými súvislosťami, ku ktorým sa autori opakovane vracajú. Príklady a paralely z iných krajín používajú skôr ako krátke prípadové štúdie prevažne na potvrdenie svojich hypotéz a teórií. Autori vyberajú príklady na základe vecnej podobnosti opisovaného javu a v tomto ohľade sú veľmi dôslední. Často však ide o krajiny s rozdielnym geografickým, historickým a socio-kultúrnym kontextom, takže je potrebné individuálne posudzovať ich relevanciu.

Publikácia *Jak umírá demokracie* vznikla ako reakcia na zvolenie Donalda Trumpa v roku 2016 a možno ju tak zaradiť k titulom ďalších popredných amerických autorov ako *Cesta do neslobody* (Timothy Snyder) a *Identita* (Francis Fukuyama), ktoré sa tiež zaoberajú problematikou úpadku liberálnej demokracie vo svete. Steven Levitsky a Daniel Ziblatt ako prví do istej miery určili smerovanie tejto diskusie a stali sa často citovanými autormi. Publikáciu možno odporučiť každému – odborníkovi aj laikovi, koho zaujímajú súčasné výzvy demokracie.

Ondrej Hronec

SNYDER, T.: **Cesta do neslobody. Rusko, Amerika, Európa.** Bratislava : Premedia, 2018, 344 s., ISBN 9788081595981

Problematike vplyvu zahraničnej politiky Ruska na Európu a Spojené štáty americké sa v poslednom období venuje čoraz väčší priestor nielen v médiách, ale aj medzi odbornou verejnosťou. Tomuto trendu sa nevyhol ani Timothy Snyder, jeden z popredných autorov venujúcich sa výskumu dejín strednej Európy a transformujúceho sa postsocialistického priestoru. Napriek tomu, že zvyčajne sa jeho práce snažia obsiahnuť vzdialenejšiu históriu, ako napr. v prípade knihy *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569 – 1999* (2003) či *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (2015), v prípade poslednej knihy *Cesta do neslobody: Rusko, Amerika, Európa* (2018) sa venuje nedávnym dejinám a ich presahom do súčasnosti. Aj vďaka tomu sa kniha zaradila do edície *Civilizácia*, ktorá sa jednoduchým spôsobom snaží laickej verejnosti objasňovať pomerne komplikované geopolitické súvislosti, vnútornú politiku jednotlivých štátov, ako aj motivácie politických aktérov.

V knihe *Cesta do neslobody* Snyder prepája všetky tri spomenuté princípy. Týmto spôsobom opisuje, čím sa inšpiroval Putin pri svojej ceste k moci a jej upevňovaniu v Rusku. Aké boli zdroje jeho filozofie a nástroje, ktorými ich presadzoval vo vnútornej politike. V neposlednom rade sa venuje aj formovaniu zahraničnej politiky alebo lepšie povedané snahe o ovplyvňovanie vnútornej politiky príbahlých a neskôr aj ostatných štátov. Či už išlo o nástroje soft power, propagandy alebo hybridnej

² Robert Dahl používa pre existujúce demokracie termín polyarchia. Pojmom demokracia označuje ideálny systém.

vojny. Snyder tak opisuje nárast mocenských ambícií Ruska, ako aj samotného Putina, ktoré sa z bývalých súčastí Sovietskeho zväzu postupne presúvajú cez Európu až k priamemu ovplyvňovaniu vnútornej politiky najväčšieho rivala z čias studenej vojny, Spojených štátov amerických.

Kniha je rozdelená na šesť kapitol. Ich názvy neprezrádzajú, čo jednotlivé kapitoly rozoberajú, ale vždy ide o vyhranenie sa dvoch protichodných postojov, ktoré analyzujú súčasný spôsob vládnutia. Preto tieto kapitoly nesú názvy ako *Individualizmus – alebo totalitarizmus* či *Novátorstvo – alebo večnosť*.

Snyder v úvode spomína prostredníctvom svojej osobnej skúsenosti na bod dejín, keď sa vzťah medzi Ruskom a Západom radikálne zmenil a nabral priamy kurz novej studenej vojny. Išlo o pád lietadla s poľskou delegáciou na čele s prezidentom, ktorá sa presúvala na spomienkové stretnutie k výročiu katynského masakru. Vtedy v tragédii videl moment na budovanie mostov medzi Východom a Západom. V rovnakom období však prebiehalo aj Putinovo upevňovanie moci, zavŕšené neskoršou okupáciou časti Ukrajiny. V kombinácii s príchodom nových technológií vznikol nový typ politiky: *politika večnosti*. Je to spôsob odvádzania pozornosti od neschopnosti reformovať spoločnosť, ktorý funguje v krátkych striedavých intervaloch pocitov víťazstva a prehry. Všetka pozornosť občana sa z budúcnosti, ako aj minulosti sústreďuje výhradne na prítomnosť. Na okamih, v ktorom občan žije. Politika sa tak premiestňuje z racionálnej do emocionálnej roviny. Tento posun v súčasnosti badať tak v USA, ako aj v Európe. V minulosti bol tento fenomén spájaný v prvom rade s populiz-

mom, Dnes je to však už digitálny populizmus, kde je realita formovaná tvrdením, ktoré je platné tu a teraz, ale overovať ho stráca takmer akýkoľvek zmysel, keďže v ďalšom momente bude prekryté ďalšou vrstvou tvrdení.

Cesta do neslobody sa zaoberá práve Putinovou verziou politiky večnosti, ktorá je založená na filozofii fašistického mysliteľa dvadsiatych a tridsiatych rokov Ivana Il'jina. Tá dáva do popredia vôľu a násilie pred rozum a zákon. Líder je až mysticky spojený s ľudom a globalizácia je označovaná za sprisahanie. Práve preto je podľa neho Rusko a jeho ľud nepoškvrnené a nevinné, pričom všetko zlé sa na neho sype zo zahraničia. Tento naratív sa pomerne často opakuje v komunikácii Kremľa s ľudom. V praktickej rovine sa prikláňa k téze, ktorá tvrdí, že národ je večný a má byť v priamom spojení s vodcom. Inštitúcie a zákony sú naopak prekážkou, ktoré v tom zabraňujú. Politika večnosti tak diskvalifikuje akékoľvek iné myšlienky a vytvára večnosť pomocou opakovania a rutiny, kde sa pravidelne konfrontujú dva svety a kde je nevyhnutné delenie na „my a oni“. To je v priamom protiklade k Fukujamovej téze o konci dejín a nastolení univerzálnej liberálnej demokracie. Môžeme ich tak vnímať ako dve súperiace ideológie, podobne ako v čase studenej vojny. Dnes si navyše Rusko pomáha tvrdením, že predsa nemôže byť fašistické, veď fašizmus samo porazilo v roku 1945. Ak by niekto namietal, že roku 1939 bolo nemeckým spojencom, dopustil by sa trestného činu. Politika večnosti tak neformuje len prítomnosť, ale aj minulosť.

Il'jin, tak ako Putin, sa nezaobera princípom nástupníctva. Zatiaľ čo v demokratických režimoch je jasné, že ďalšie voľby prinesú

kontinuitu režimu, v prípade dnešného Ruska to tak nie je. Snyder tu vidí analógiu so Sovietskym zväzom od jeho vytvorenia až do šesťdesiatych rokov, kde sa so zmenou vedúcej osobnosti vždy natískala aj otázka stability komunistického režimu. Napriek tomu v nej zároveň vidí *politiku nevyhnutnosti*, kde je budúcnosť dopredu známa a spoločnosť k nej nevyhnutne smeruje pod pevným vedením strany. Model, ktorý ju po rozpade zväzu v Rusku nahradil, Snyder nazval riadenou demokraciou a upozorňuje, že každý prídavok k slovu demokracia, či už je to ľudová, suverénna, riadená..., procedúru zmeny vládcu ako jeden z pilierov demokracie obmedzuje. Takýmto spôsobom sa piliere ruskej štátnosti zmenili na centralizáciu, personifikáciu a idealizáciu. Akýmsi bonusom, ktorý tieto piliere sceluje, je navyše vytvorenie vonkajšieho nepriateľa, ktorú túto nepoškvrenú štátnosť ohrozuje. Keď ho Putin pred voľbami v roku 2012 „odhalil“, sňal tak z národa všetky hriechy. Takéto vytváranie vonkajšieho alebo vnútorného nepriateľa je vlastné všetkým režimom, ktoré sú vyprázdnené a nemajú čo ponúknuť. Riadenú demokraciu sme mohli pozorovať v priamom prenose aj počas volieb do samospráv, kde kandidáti opozície jednoducho neboli zapísaní na zoznam kandidátov. Občania, ktorí proti tomu protestovali, boli označení za zahraničné živly, ktoré pošpinili svojím konaním čistotu národa.

Snyder pracuje s tvrdením, že európske štáty v 30. rokoch 20. storočia nikdy neboli národnými štátmi, ale impériami s kolóniami, kde žili občania druhej kategórie. V 50. rokoch tak vďaka tejto neexistencii národov sa mohla začať integrácia. Proti nej síce stojí fikcia historického obdobia „zlatého veku“, v ktorom

existovali silné národné štáty stojace v akomsi geopolitickom vákuu, táto epocha však, samozrejme, nikdy neexistovala. Poučení týmto vývojom sú podľa neho aj ruskí teoretici, avšak výsledkom nie je integrácia, ale ríša. Navyše v Iljinovom ponímaní fašistická. Najväčším rozdielom medzi týmito dvoma spôsobmi rastu vplyvu je pomer síl zapojených aktérov. Organizačným prvkom, ktorý je pre integráciu vlastný, je rovnosť, naopak pre impérium je ním nerovnosť. Navyše impérium nepozná hranice. Takýmto impériom s mesiášskym poslaním uchovania tradičných hodnôt sa mala stať aj Eurázia pod vedením Ruska. Fyzicky však táto snaha síce narazila na hranice Ukrajiny, ale digitálna doba a podpora nacionalistov jej nebráni svoje myšlienky presadzovať v Európe, ktorá sa podobným snahám len ťažko bráni. Príkladom je snaha o oddelenie Škótska od Veľkej Británie a následný brexit. Úlohu, ktorú v minulosti plnili spriatelnené režimy zapájajúce sa do zástupných vojen, aby sa veľmoci nestretli v priamom konflikte, dnes prebrali armády kybernetických trolov, separatistických hnutí a nacionalistických strán. Tie sa usilujú o vnútorný rozklad štátov a ich spoločností. Je nutné konštatovať, že určitým spôsobom sa im to darí.

Jedným z východiskových bodov na vytvorenie impéria je jeho legitimizácia, alebo skôr ospravedlnenie jeho vzniku. Na tento účel slúži podľa Snydera identifikácia bodu v dejinách spájajúceho impérium s časťou, ktorú sa chystá podmaniť. Z pohľadu politiky večnosti je to zároveň obdobie čistoty národa, ku ktorému sa znova ľud navráti. Keď sa proti takémuto konaniu postaví občianska spoločnosť, politik večnosti so svojimi spojencami ju musí

potlačiť. Či už kompromitáciou vodcov, alebo násilne, tak ako sa to stalo v prípade Majdanu. Posledným krokom je okupácia. Keď sa Putin zmocnil Krymu, kde bolo pred viac ako tisíc rokmi pokrstené aj kyjevské knieža Volodimir, ktorého epocha je časom ruskej národnej čistoty, uzavrel sa kruh, ktorý Snyder opisuje ako politiku večnosti, keď dejinná nevyhnutnosť ospravedľňuje násilie, aby umožnila legitimizovať impérium. Ak by sme sa pokúsili preniesť tento prístup napríklad do USA, použili by sme slogan „Make America great again“. Prenáša nás do bodu, keď bola Amerika veľkou, napriek tomu, že to zatiaľ neznamená nič konkrétne a každý si pod týmto sloganom dokáže predstaviť niečo iné, neurčitý zlatý vek, keď bol národ čistý a nepoškvrnený.

Politika večnosti musí prehovárať aj k ľudu prostredníctvom médií. Ich cieľom však nie je o realite informovať, ale priamo ju tvoriť. Zároveň vysiela posolstvo, že síce klame, ale to nie je nijak podstatné, lebo klamú všetci. Tento princíp našiel v ruských médiách svoje uplatnenie po anexii Krymu. Ruské vedenie a následne spravodajstvo anexiu spochybnilo, napriek tomu, že existovali rukolapné dôkazy o vojenskej intervencii. Takto do svojej hry zatiahli aj zahraničné médiá zvyknuté podávať obe strany príbehu. Aj vďaka prímеси dezinformácií, rozšírenia bojiska o virtuálny priestor a ďalším novým prvkom dostalo takéto vedenie boja označenie *hybridná vojna*. Tá sa vo svojej informačnej rovine dostala aj do Európskej únie so snahou destabilizovať ju. Napriek tomu, že USA je domovom väčšiny informačných technológií, sociálnych sietí a marketingového výskumu, v tomto prípade sa učí od Ruska. Zatiaľ čo v Rusku bola hra-

nica medzi správami a realitou úplne zotretá, v USA sa mnohí zmôžu maximálne na označenie nepríjemnej reality, ako *fake news*. Do reality sa tak pretavuje motto, ktoré sa v našich končinách používa na *modus operandi* dezinformačnej scény: „Nie je to síce pravda, ale mohla by byť.“

Finálnym cieľom Ruska je podľa Snydera zničenie USA. Na jeho dosiahnutie si vyhládli prostriedok, ktorým je Donald Trump. Keďže si ruskí oligarchovia plne uvedomujú, že Rusko nebude nikdy schopné dobehnúť Západ, rozhodli sa ho naopak degradovať na úroveň Ruska. Ciele a stratégia by sa dali zhodnotiť tak, že Putin síce prestal byť súčasťou KGB, KGB však nikdy neprestalo byť súčasťou Putina. Ten zvolil rozdeľovanie americkej spoločnosti ako prostriedok na jej oslabenie a prepašovanie svojho trojského koňa, Trumpa, do systému. Ten následne otvoril Rusku dvere do Bieleho domu prostredníctvom ľudí z jeho blízkeho okruhu, ktorí mali väzby na oligarchov v Rusku. Takto sa podarilo aj do USA dostať politiku večnosti, ktorá sa odvoláva na staré dobré časy a nevytvára program pre budúcnosť. Toto tvrdenie sa v čase vydania knihy mohlo zdať prinajmenšom ako odvážne. Priebeh vyšetrovania a odhaľovanie väzieb členov Trumpovej administratívy, ako aj tímu počas kampane na Kreml' tieto slová potvrdzujú a naznačujú, že to, čo sa v skutočnosti dialo, bolo omnoho intenzívnejšie ako to, čo opisuje Snyder.

Vyhlásenie extrémistov, ako aj niektorých politikov, ktorých ešte v minulosti bolo možné považovať za stredný prúd či aspoň za pričítaných, sa v poslednom čase až nápadne podobajú na naratív, ktorý sa formuje v Moskve. Pres-

ne opisuje formovanie naratívu či dokonca konkrétnych pojmov, ktoré sa čoraz častejšie vyskytujú v európskom mediálnom priestore. Snyder tak prináša kritiku súčasného putinovského Ruska, ktoré sa rozhodlo vybojovať si miesto pod slnkom bez ohľadu na následky. Prináša nám nielen historický exkurz toho, čo sa dialo v posledných rokoch v Kremli, ale aj toho, čo sa dialo v Putinovej duši. Analyzuje jednotlivé kroky, ako aj filozofické východiská, na ktorých stojí snaha o ovládnutie Ukrajiny, podriadenie si Európy a zničenie Ameriky.

Kniha *Cesta do neslobody: Rusko, Európa, Amerika* je Snyderovou obsiahlou analýzou stavu ruskej spoločnosti, ktorá sa zaoberá primárne históriou posledných rokov, a je teda prínosná pre historikov a politológov. No určite by sa jej nemali vyhýbať ani výskumníci v oblasti komunikácie a propagandy, kde môže poslúžiť na vhľad do rusko-orwellovskej reality, kde „vojna je mier, sloboda je otroctvo a nevedomosť je sila“.

Michal Baran

KREJČÍ, O.: **Geopolitika Ruska**. Professional Publishing, 2017, 534 s., ISBN 97880906559490

Roku 2017 vydalo nakladateľství Professional Publishing práci Oskara Krejčího *Geopolitika Ruska*. Vzhľadom k rozsahu této publikace (přes 500 stran textu) upozorním ve své recenzi pouze na některé zajímavé aspekty této knihy. Podle autora ruská státnost nebyla kontinuální, ale několikrát se zhroutila. Nynější Rusko je ukotveno v geopoliticky neuzavře-

ném, a tedy i zranitelném prostoru, což zároveň může dovolovat i ruskou expanzí. Obavy z ruské expanse můžeme v Evropě vystopovat již přinejmenším od 18. století. Dále pak existují různé pohledy na hodnocení ruské historie a zahraniční politiky, a to i v Rusku samém. Další otázkou je, jakým způsobem tuto problematiku uchopit. Existují praktické aktivity, různé vládní koncepce a práce různých intelektuálů s různými náhledy.

Moderní vize Ruska může být charakterizována třemi proudy: 1. západníci – vidí úlohu Ruska v integraci do západních struktur a podřízením jeho zájmům USA. Tato vize předpokládá, že ruské národní zájmy jsou totožné se zájmy definovanými v USA. Ponechávají země bývalého SSSR jejich osudu. 2. státocentristé požadují významnou úlohu pro stát v zahraniční politice, vidí Rusko jakožto objekt zahraniční hrozby, a proto se snaží, aby Rusko zůstalo velmocí, ve své zahraniční orientaci vyvažují vliv USA. 3. civilizacionisté – ti vidí Rusko jako unikátní projekt, například díky pravoslavnému náboženství.

Pozoruhodné na historii Ruska je skutečnost, že ruská státnost se ve své historii několikrát zhroutila, ale vždy se dokázala přerodit do nového státního útvaru. Podle Krejčího ruský stát je fénix, který vždy vstal z popela, ale jehož zánik byl vždy zapříčiněn vnitřními problémy. Podle autora geopolitika každého státu začíná při pohledu na jeho hranice, kdy délka ruských hranic a rozmanitost jeho sousedů může pro Rusko představovat bezpečnostní hrozbu, ale zároveň i rozsáhlé možnosti spolupráce. Otevřenost ruského prostoru a jeho přírodní členitost rozděluje Rusko na několik vektorů, které umožňují jak rozví-

nutí spolupráce, tak i vojenské využití, které může znamenat jak hrozbu pro ruské sousedy, ale také i pro Rusko. Krejčí tvrdí, že vektor je přirozená komunikační trasa vedoucí od centra státu do zahraničí a k významným centrům jeho sousedů.

Všechny podoby ruského státu byly vymezeny východoevropskou rovinou, která svou otevřeností na západě a na jihu neumožňuje vymežit stálou výhodnou obrannou linii. To, že centrum ruského státu je situováno v rovině a přírodně dostupném terénu s výjimkou severu, znamená, že jeho hranice jsou nestabilní. Na straně jedné, to ze všech směrů znamená možnou zahraniční hrozbu, ale na straně druhé to znamená, že Rusko považuje postsovětský prostor za svůj přirozený zájem. Podle autora je zahraniční politika Ruska určena několika „starými“ vektory a rovněž i vektorem novým. Jak již bylo řečeno, některé vektory činí z Ruské federace zranitelný stát. Bylo tomu tak v celé historii Ruska. Zde je však pozoruhodné, že ruský fénix vždy „shořel“ díky vnitřním příčinám, a nikoliv díky vnější hrozbě. Dalo by se tedy říci, že z historického hlediska pro Rusko není největší hrozbou vnější hrozba, ale Rusko samo. Podle Krejčího je současné Rusko v mnoha ohledech sevřeno základnami USA a jeho spojenců, dále pak zbraně hromadného ničení snižují význam vektorů. Proti tomuto tvrzení je možné namítnout, že zbraně, jakými jsou mezikontinentální rakety atd., mohou sice zasáhnout a zničit jakýkoliv bod na území protivníka, což sice eliminuje význam vektorů, ale nedovolují ovládnutí území protivníka, čímž se opět jejich význam zvyšuje. Autor správně upozorňuje, že vektory mohou prodělat svůj vývoj. Děje se tak například

díky vědeckotechnické revoluci, klimatickým změnám, ale i mocenskému rozložení sil spjatému s politickým a ekonomickým vývojem, a to jak uvnitř, tak i vně daného státu. Autor správně vyzdvihuje zvětšující se důležitost tzv. dálnovýchodního vektoru, který v budoucnosti může začít hrát významnější úlohu nežli tradiční vektory evropské.

Ve své práci Krejčí mapuje historii ruské státnosti od Kyjevské Rusy až po současnost. Vzhledem k nedostatku prostoru zmíním pouze zajímavá místa v ruské historii, až do konce 19. století, tak jak je předkládá Krejčí, čímž je sice nutně vytrhnu s chronologické posloupnosti, ale na straně druhé lze předpokládat, že po přečtení Krejčího knihy si čtenář tato místa zasadí do správného historického rámce. Na západě je Rusko viděno jako stát, kterému chybí demokratická, nebo alespoň pokroková historie. Tento mýtus na několika místech své knihy Krejčí vyvrací. Demokratické rysy můžeme nalézt ve starém ruském městském státě, který měl své centrum ve Velkém Novgorodě. Velký Novgorod je pro pochopení ruské státnosti důležitý, leží na křižovatce Doneckého severojižního a pobaltského východozápadního vektoru a byl napojen na volžský vektor. Jednalo se o první ruské „okno na západ“ a do Skandinávie. Z velkého Novgorodu se vydali skandinávští Varjagové na západ do Kyjeva, aby po jeho dobytí založili Kyjevskou Rus. Velký Novgorod si udržel samostatnost dokonce i v době mongolské nadvlády nad Rusy. Zde je škoda, že autor podrobněji nerozpracovává demokratické rysy Velkého Novgorodu a pouze zmiňuje, že Velký Novgorod představoval alternativní uspořádání Moskevskému samoděržaví. Velký Novgorod byl připojen

k ruskému velkoknížectví roku 1478, kdy se jeho význam začíná snižovat a postupně zaniká. Na straně druhé Krejčí upozorňuje na existenci Pravdy – zákonodárné úpravy v Kyjevské Rusy. Zde lze upozornit na to, že v dané době zákoníky vydávané panovníky v západní Evropě neexistovaly. To vyvrací tezi o jakémsi nedemokratickém duchu ruskojazyčných státních útvarů. Ve 14. a 15. století se Rusko dostalo pod nadvládu Mongolů a šlo tak o první zpřetrhání ruské státnosti. Krejčí vyváženě hodnotí tuto dobu, která na straně jedné přinesla narušení ruských vazeb se zbytkem Evropy, avšak na straně druhé Rusko převzalo od Mongolů systém vybírání daní, vojenských odvodů a kurýrní službu. Nedá se tedy říci, že mongolská nadvláda, znamenala pouze jakousi dobu „temna“, ze které se Rusko již nikdy nevymanilo.

Jestliže budeme souhlasit s tezí, že státní znaky a symboly pomáhají vytvářet určitý „příběh“ daného státu, je potřebné věnovat pozornost i následujícím řádkům. V 16. století se objevuje státní znak ruských carů dvojhlavý orel, hledící na východ i na západ, a ruští carové se považovali za nástupce římské říše. To vyvrací pohled, že Rusko se uzavíralo stykům ze „západní“ civilizací, zdá se, že Rusko se spíše cítilo být její specifickou součástí. Je škoda, že Krejčí tuto myšlenku pouze naznačuje, ale explicitně ji nevyjadřuje. Autor vyvrací myšlenku, proklamovanou v „západním diskursu“, která vykresluje Rusko jako stát vyznačující se svým expansivním chováním. Autor přesvědčivě dokládá, že ruská expanse se sice na straně jedné řídila stejnými zákony i pravidly, jako expanse evropských států či USA, ale na straně druhé šlo o odpovědi na

předchozí útoky vedené z území ruských sousedů. Na počátku 17. století došlo k počátku připojování sibiřských území, která jsou podle autora stále vnímána jako určitý týl, či méně důležitá součást Ruska. Za vlády Romanovců došlo za panování Petra Velikého k dohnání „západu“ na poli vojenské ekonomiky, avšak konservatismus ruské elity a sociální zaostávání, například pozdní zrušení nevolnictví a nízká gramotnost obyvatelstva, nedovolily Rusku zachytit nástup průmyslové revoluce a znamenalo ruské zaostávání. Absolutní moc Ruska sice rostla, ale jeho relativní moc klesala. Je možné říci, že ekonomická zaostalost Ruska se táhne jeho historií jako červená nit, stejně jako vojenské srážky s ostatními mocnostmi, jako například Velkou Británií v období tzv. „velké hry (přelom 19. a 20. století)“ a později USA za studené války. Již v období „velké hry“ v Anglii spolu soutěžily dva přístupy protiruské politiky: 1. zatlačit Rusko 2. zadržet Rusko. Podle Krejčího tyto přístupy rovněž byly charakteristické pro období tzv. „studené války“. Již za Romanovců se ruská zahraniční politika opírala mimo jiné i o systém nárazníkových států, které měly sice samostatnou politiku, ale nebyly tak velké, aby mohly samotné Rusko ohrožovat. V 19. století za napoleonských válek, došlo podle autora k předzvěsti vývoje ve 20. století, kdy „západní Evropa“ tentokrát pod vedením Napoleona bojovala proti Rusku. Autor zprávě upozorňuje na skutečnost, že v té době připojené Finsko mělo zvláštní status, například roku 1906 zde dostaly ženy jako první na světě volební právo. Rovněž Polsko po napoleonských válkách získalo od cara Alexandra I. ústavu, která byla podle autora nejpokrokovější ve své době.

I když tato ústava byla za jeho nástupce Mikuláše I. zrušena, ukazuje to na skutečnost, že ruský stát nebyl pouze despotickým zřízením. Alexandr I. se rovněž snažil vytvořit sdružení evropských mocností, připomínající svým způsobem dnešní EU, rovněž usiloval o zrušení národních armád a utvoření mezinárodní armády.

Ve své práci se Krejčí věnuje rovněž otázkám geopolitiky. Přínosem této práce je skutečnost, že nepředstavuje pouze geopolitiku „západní“, ale i ruské geopolitické myšlení. Autor naznačuje, a v tomto směru je s ním možné souhlasit, že „západní“ geopolitické myšlení, ovlivněné rasismem a sociálním darwinismem, nedává prostor pro kooperaci „západu“ a Ruska a dává pochopit „západní protiruský“ postoj, který je mnohem staršího data, nežli vznik SSSR. Na straně druhé, jak upozorňuje Krejčí, není možné geopolitiku vidět jakožto neměnnou danost (což je mimochodem i chyba, již se dopouštějí i ruští zastánci geopolitiky), neboť například i klimatické změny mění geopolitické prostředí. Je sice pravdou, že klimatické změny neovlivňují Rusko velmi výrazným způsobem, ale začínají se i v Ruské federaci projevovat. Dále pak, jak správně ukazuje Krejčí, není možné prostřednictvím geopolitického pohledu vnímat politickou realitu deterministicky. Je sice pravdou, že geopolitické vektory vedly k válečným konfliktům a díky těmto vektorům bylo možné i tyto konflikty předpokládat, ale podle daných geografických os probíhala i vzájemná kooperace a obchod. Proto je možné souhlasit s Krejčím, že není možné vnímat geopolitické postavení Ruska jako statické a deterministické.

Další zajímavou myšlenkovou konstrukci, kterou Krejčí ve svém díle rozehrává a kterou sice roubuje především na ruský stát, ale je ji možné zobecnit na celé lidstvo, je skutečnost, že ruské hranice byly vždy pohyblivé a příslušnost k ruskému státu je možné nalézt i za hranicemi Ruska, kdy určitá část obyvatelstva se s Ruskou federací identifikuje. Jedná se zde o určitý druh ruského kolektivního nevědomí. Tento koncept však není možné zobecňovat pouze na Rusko. Krejčí správně poznamenává, že i v polských myšlenkových vzorcích je možné nalézt souvislost mezi současným Polskem a bývalou polskou říší Řečí pospolitou. Ovšem takovouto myšlenkovou sounáležitost je možné nalézt i u jiných velkých národů, nebo o velmi příbuzných kultur. Krejčí správně upozorňuje, že v době SSSR byly různým tehdejšími republikám přidány určité územní celky, které s nimi ne vždy historicky korespondovaly, takže po rozpadu SSSR se mnoho ruského jazyčného obyvatelstva ocitlo bez svého rozhodnutí na území cizích a často nepřátelsky laděných států. Z toho je možné vyvodit znepokojivou tezi, že současný post-sovětský prostor může být do budoucna velmi politicky nestabilní, podobně jako je tomu na africkém kontinentě. Je škoda, že Krejčí si tuto možnost nepřipouští a nepracuje s ní. Na straně druhé autor velmi podrobně a detailně zpracovává pojem „ruský“, kdy přibližuje českému slovenskému čtenáři nuance ruského jazyka a pojmů s tímto slovem spojených.

V závěru své knihy volá Krejčí po vytvoření ekonomického a kulturního prostoru Euroasie, kde by vojenskou konfrontaci a nedůvěru vystřídala vzájemně výhodná spolupráce. Je ovšem těžké odhadnout, zda vzhledem k šablo-

novitým myšlenkovým vzorcům je tato výzva Krejčího spíše zbožným přáním, nežli možnou realitou. V každém případě Krejčího kniha má potenciál obohatit českého a slovenského čtenáře a rozšířit jeho vědění, nebo alespoň probudit hlubší zájem o poznání jedné z velmocí, která bude pravděpodobně i nadále ovlivňovat dění v našem středoevropském prostoru.

Zdeněk Vopat

ŠTEFANČÍK, R.: Christlich-demokratische Parteien in der Slowakei. Eine neue Perspektive. Hamburg : Verlag Dr. Kovač, 2019, 212 s., ISBN 978-3-339-11192-0.

Napriek tomu, že po parlamentných voľbách 2012 ostali stáť pred bránami parlamentu tak zástupcovia SDKÚ-DS, ako aj KDH, kresťanská demokracia sa z politiky nevytrátila. Kresťanské, resp. kresťansko-demokratické hodnoty presadzovali a stále presadzujú predstavitelia iných politických strán, hoci vo svojom názve nemajú prioritne atribút kresťanský, prípadne kresťansko-demokratický. KDH sa v prieskumoch verejnej mienky objavuje pravidelne nad hranicou zvoliteľnosti a s predsedom kresťanských demokratov Alojzom Hlinom sa stretávajú a rokujú o spoločnej spolupráci po najbližších parlamentných voľbách zástupcovia iných, preferenčne silnejších subjektov. Je teda evidentné, že KDH ešte nepovedalo posledné slovo a z politiky sa, na rozdiel od SDKÚ-DS, nechystá definitívne odísť. Svedčia o tom úspechy v ostatných komunálnych voľbách, ako aj vo voľbách do orgánov regionálnych samospráv.

V podobnom duchu, ako sme uviedli v prvom odseku, odôvodňuje Radoslav Štefančík svoj pokračujúci záujem venovať sa aj naďalej kresťansko-demokratickým stranám, resp. ideológii kresťanskej demokracie v podmienkach slovenského stranického systému.

V úvode svojej monografie si stanovuje cieľ vysvetliť, prečo na Slovensku, v postkomunistickom štáte, v určitom období paralelne vedľa seba existovali dve politické strany, ktoré vo svojich názvoch obsahovali prívlastok kresťansko-demokratický, ale napriek tomu neboli schopné zlúčiť sa a vystupovať pod hlavičkou jednej politickej strany.

Vzhľadom na to, že publikácia nie je určená pre slovenského, ale pre nemeckého čitateľa, v úvodnej kapitole predstavuje základné kontúry slovenského politického a primárne stranického systému. Úlohou tejto kapitoly je načrtnúť základné kontúry formovania slovenských slabo inštitucionalizovaných politických strán, ktoré sa od tých nemeckých líšia vo viacerých aspektoch. Štefančík tak vysvetľuje vývoj všetkých relevantných strán od vzniku republiky v roku 1993 až po súčasnosť. Najväčší priestor pochopiteľne venuje HZDS a Smeru, pričom sú v publikácii zachytené aj posledné závažné okolnosti spojené s odstúpením Roberta Fica z pozície predsedu vlády.

V nasledujúcej kapitole predstavuje historické korene kresťanskej demokracie na Slovensku. Vracia sa do obdobia formovania prvých slovenských politických strán, nezabúda na Katolícku ľudovú stranu a opisuje okolnosti fungovania Slovenskej ľudovej strany, resp. Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Nezabúda pritom zdôrazniť negatívnu úlohu

slovenského politického katolicizmu v období slovenského štátu vojnových rokov.

Ďalšia kapitola je rovnako ako úvodná primárne venovaná nemeckému čitateľovi. Autor v nej deskriptívnym spôsobom približuje výsledky KDH a SDKÚ v jednotlivých typoch volieb. V tejto kapitole príliš neanalyzuje, len predstavuje volebné úspechy, prípadne neúspechy oboch skúmaných subjektov.

Jadrom publikácie je určite nasledujúca kapitola, v ktorej sa opiera o koncept štiepných línií Steina Rokkana a Seymoura Martina Lipseta a pomocou neho vysvetľuje, prečo cesta dvoch kresťansko-demokratických strán bola natoľko odlišná. Analyzuje dôvody viacerých štiepení KDH a predstavuje okolnosti vzniku nových politických subjektov. Výber tohto teoretického konceptu je pochopiteľný, keďže vysvetľuje okolnosti vzniku politických strán. Je síce vytvorený na základe výskumu strán v prostredí západnej Európy, ale v určitej modifikovanej podobe sa používa aj pri vysvetlení vzniku politických strán a formovania straníckych systémov v transformovaných demokraciách strednej a východnej Európy.

Štefančík prichádza k záveru, že atribút kresťansko-demokratický prakticky znamená minimálne dve rozličné cesty a vracia sa tak k úvahe, že písmeno „k“ v atribúte kresťanský, resp. kresťansko-demokratický môže mať v rozličných krajinách rôznu podobu. V podmienkach Slovenska tou prvou cestou je konzervatívne videnie KDH, ktoré lipne na tradičných hodnotách, a ako keby odmietalo akceptovať rýchlo sa meniace podmienky súčasného globalizovaného sveta. Druhú cestu predstavuje vývoj SDKÚ-SD, ktorej politika zaujímala viac pragmatické vnímanie sú-

časnosti, a to zrejme aj z toho dôvodu, že pri zrode SDKÚ-DS stáli pôvodne nielen bývalí členovia KDH na čele s Mikulášom Dzurindom, ale tvorili ho aj členovia dnes už bývalej liberálne orientovanej Demokratickej únie. Subjekt, ktorý zastrešovali dve, na opačných koncoch stojace ideológie, si tak ani nemohol dovoliť bazírovať na tradičných hodnotách liberalizmu na jednej a kresťanskej demokracie na strane druhej. Paradoxne, to, čo sa podarilo SDKÚ-DS, a síce dostať pod jednu strechu tak diametrálne ideologické smery, sa dnes nedarí ani v rámci viacerých politických subjektov, keďže sme permanentne svedkami liberálno-konzervatívneho ideového rozporu.

V poslednej kapitole Štefančík analyzuje mieru inštitucionalizácie oboch subjektov a približuje aj obsahové prieniky i rozdiely medzi KDH a SDKÚ-DS. Opiera sa pritom o model troch nemeckých autorov inšpirovaný Scottom Mainwaringom, a podľa neho vysvetľuje jednotlivé faktory inštitucionalizácie politických strán. Prichádza k záveru, že KDH vykazuje znaky lepšej inštitucionalizácie než SDKÚ-DS, čo napokon viedlo k tomu, že KDH sa udržuje pri živote aj po odchode z Národnej rady SR, zatiaľ čo SDKÚ-DS sa už pravdepodobne nedokáže vrátiť do skupiny relevantných aktérov slovenského stranického systému.

K publikácii Radoslava Štefančíka je nevyhnutné podotknúť, že ide o vydarenú analýzu vybraných politických subjektov, ktoré mali, resp. majú vo svojom názve prívlastok kresťanský, resp. kresťansko-demokratický. Jej nevýhodou je, že stranický systém na Slovensku podlieha turbulentným zmenám, takže to, čo je dnes aktuálne, už o niekoľko týždňov či mesiacov nemusí platiť. Ale túto nevýhodu

má prakticky každý autor, ktorý sa podujme skúmať práve vývoj slovenských politických strán. V každom prípade táto publikácia poslúži po nemecky hovoriacemu čitateľovi k tomu, aby lepšie pochopil súvislosti fun-

govania nielen dvoch skúmaných politických strán, ale prakticky celého slovenského straníckeho systému.

Ingrid Kunovská

• INFORMÁCIE •

Výzvy a trendy v súčasnom spoločenskovednom výskume

(vedecká konferencia pre doktorandov)

Ústav politických vied SAV organizoval v dňoch 15. – 16. 10. 2019 v Aule SAV vedeckú konferenciu pre doktorandov „*Výzvy a trendy v súčasnom spoločenskovednom výskume*“. Obdobné podujatia, a síce vedecké konferencie pre doktorandov, sa organizujú väčšinou na pôde univerzít, a to izolovane napríklad pre historikov či filozofov a podobne. Cieľom organizátorov konferencie bolo vytvoriť priestor na prezentovanie dizertačných prác, čiastkových výskumov študentov doktorandského štúdia politológie, sociológie, histórie, filozofie, medzinárodných vzťahov a ďalších príbuzných odborov tzv. vied o človeku a spoločnosti, a tým prispieť k väčšej kooperácii spoločenskovedne a humanitne orientovaného výskumu. Konferenciu otvoril riaditeľ Ústavu politických vied SAV PhDr. Peter Dinuš, PhD.

Program konferencie bol koncipovaný s ohľadom na tematické zameranie jednotlivých príspevkov a postupne sa v piatich konferenčných blokoch predstavili doktorandi z Ústavu politických vied SAV, Sociologického ústavu SAV, Univerzity Palackého v Olomouci, Astrakhan State University, Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Trnavskej univerzity v Trnave, Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Katolíckej univerzity v Ružomberku. Auditórium si vypočulo viac ako dve desiatky podnetných príspevkov z oblasti politickej filozofie (Lucia Hlavatá, Otakar Bureš, Miroslav Jašek), politických a volebných systémov (Ľubomír Zvada, Ekaterina Marmilová), zahraničnej politiky a medzinárodných vzťahov (Matej Mindár, Monika Práznovská, Monika Himpánová), sociológie (Vladimíra Lauko Jacková, Zuzana Huráková), komunitnej sociálnej práce (Lýdia Mirgová), filozofických odkazov a interpretácií (Henrich Fačkovec, Jana Mišeková, Pavol Fandli), politického myslenia (Jana Sivičeková, Mátyás Szuri), žurnalistiky (Michaela Melová, Marek Čižmár).

Okrem samotného prezentovania tej ktorej výskumnej problematiky boli pre účastníkov konferencie veľkým prínosom podnetné diskusie a predovšetkým záverečné príhovory docenta Vladimíra Gončea z Ústavu politických vied SAV a profesorky Dariny Malovej z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ktorí sa vo svojich príhovoroch na základe dlhoročného pôsobenia v oblasti spoločenských vied zamerali na spätnú väzbu pre rečníkov, pripomienky a cenné rady týkajúce sa predovšetkým metodológie výskumu.

Tým, že sa počas konferencie diskutovalo nielen o témach jednotlivých príspevkov, ale aj o výskumnej činnosti inštitúcií, ktoré vystupujúci reprezentovali, sa zároveň nepriamo odpovedalo na otázku, aké sú teda trendy a výzvy v súčasnom spoločenskovednom výskume. Počet prihlásených rečníkov, ako aj interdisciplinárny charakter konferencie nasvedčujú, že stanovený cieľ konferencie sa splnil nad očakávania a zároveň potvrdzujú význam tohto typu podujatia. Písomná verzia príspevkov bude k dispozícii vo forme zborníka, ktorý bude dostupný v tlačenej, ako aj online forme.

Organizátori sa v závere poďakovali vedeniu Slovenskej akadémie vied, ako aj vedeniu Ústavu politických vied SAV za podporu a možnosť, že sa na pôde Slovenskej akadémie vied po prvýkrát podarilo zorganizovať podujatie, v rámci ktorého sa stretla, nadväzovala kontakty a diskutovala generácia, ktorá svoju vedeckú činnosť v oblasti spoločenských a humanitných vied ešte len začína. Taktiež sa poďakovali všetkým prednášajúcim a hosťom za ich aktívny prístup počas celej konferencie a podnetné vstupy do ďalšej výskumnej činnosti, zaželeli im veľa úspechov a vyslovili nádej, že sa azda úspešným prvým ročníkom vytvorí tradícia tohto podujatia.

Jana Sivičková

November 1989 – politika, právo, polícia a bezpečnosť

(vedecká konferencia)

Dňa 6. novembra 2019 sa v priestoroch Akadémie Policajného zboru v Bratislave uskutočnila vedecká konferencia *November 1989 – politika, právo, polícia a bezpečnosť*, ktorú organizovala Katedra spoločenských vied Akadémie Policajného zboru v Bratislave a Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied. Nad konferenciou prevzala záštitu rektorka Akadémie Policajného zboru v Bratislave Dr. h. c. prof. JUDr. Lucia Kurilovská, PhD. Cieľom vedeckého rokovania bola reflexia novembrových udalostí v ich širšom politickom rámci, analýza procesov, ktoré toto obdobie odštartovalo, ako i úloha polície a bezpečnostných zborov v týchto historických súvislostiach a hodnotenie dosiahnutých zmien v spoločenskej a bezpečnostnej oblasti.

Na tomto vedeckom podujatí sa zúčastnili významné osobnosti domáceho i zahraničného akademického prostredia. Pozvanie na konferenciu prijali vedeckí a pedagogickí pracovníci Univerzity Komenského v Bratislave, Ekonomickej univerzity v Bratislave, Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Policejní akademie ČR v Prahe, Univerzity obrany v Brne a Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, s ktorými dobrovoľne a vo vlastnom záujme pricestovali aj niektorí študenti. Ich záujem svedčí o dôležitosti diskusií na predložené témy.

V úvode podujatia sa k zúčastneným prihovarila rektorka Akadémie Policajného zboru v Bratislave prof. Lucia Kurilovská, ktorá vyzdvihla dôležitosť pripomínania si historických medzníkov a zdôraznila prieniky problematizovaných oblastí – politiky, práva, polície a bezpečnosti.

Plenárnou prednáškou na tému *Cesta k 17. novembru 1989, jeho priebeh a dôsledky* otvoril vedecké rokovanie riaditeľ Ústavu politických vied Slovenskej akadémie vied PhDr. Peter Dinuš, PhD. Jeho analýzu uvedených udalostí doplnil pohľad zahraničného hosťa – vedúceho Katedry bezpečnostných štúdií Policejní akademie ČR v Prahe doc. Ing. Dr. Štefana Danicsa, Ph.D., ktorý prednášal o politologických súvislostiach ‚nežnej revolúcie‘. Prínosný a autentický odborný príspevok predstavovala prednáška JUDr. Jozefa Petráša, CSc. Vo svojom vystúpení podrobne vysvetlil okolnosti a priebeh vzbury väzňov v Leopoldove v roku 1990, na potláčaní ktorej sa sám aktívne zúčastnil. Samotné tieto témy vyvolávajú množstvo otázok, a preto nebolo prekvapením, že sa po plenárnom zasadnutí rozpútala podnetná diskusia.

Medzi hosťami popoludňajšieho bloku vystúpení sme si mali možnosť vypočuť spracovanie disidentského pôsobenia mládeže pred rokom 1989, ktoré predstavila Mgr. et Mgr. Tajana Gerbocová z Národného archívu v Bratislave. Úlohu a spoločenské postavenie cirkvi v danom historickom období nám prezentoval generálny duchovný Ekumenickej pastoračnej služby v OS

SR a OZ SR plk. ThDr. Marian Bodolló. Politické súvislosti volieb roku 1990 podrobne ozrejmil vo svojom príspevku PhDr. Miroslav Pekník, CSc., z Ústavu politických vied SAV. Myšlienково bohatou reflexiou sa stal tiež príspevok prof. PhDr. Jozefa Lysého, CSc., z Ústavu politických vied SAV s názvom *Tvárou v tvár politickej reflexii na Slovensku. Dôvera a pamäť*. Problém spoločenských vied v kontexte transformácie českej armády a utvárania konceptu profesionality vojaka konkretizovala doc. PhDr. Ivana Nekvapilová, Ph.D., z Katedry leadershipu Univerzity obrany v Brne. O integrovanom záchrannom systéme po roku 1989 informoval mjr. Ing. Milan Marcinek, PhD., z Katedry verejnej správy a krízového manažmentu Akadémie Policajného zboru v Bratislave. Nemenej podnetným, myšlienково bohatým a zaujímavým bol príspevok vedúceho Katedry spoločenských vied Akadémie Policajného zboru v Bratislave doc. Karola Murdzu, PhD., ktorý sa venoval hodnotovým premenám bezpečnostných symbolov. Kpt. Mgr. Dominika Dinušová, PhD., z Katedry spoločenských vied Akadémie Policajného zboru sa v príspevku zamerala na princípy rozhodovania a konania príslušníkov ozbrojených zborov v situácii sociálnej zmeny a optikou politickej ekonómie sa na ponovembrové obdobie v jeho tridsaťročnom vývoji pozrel mjr. PhDr. Vladimír Malíček, PhD., rovnako člen Katedry spoločenských vied Akadémie Policajného zboru v Bratislave. Nasledovala diskusia, ktorá trvala až do večerných hodín, no ktorej témy rezonovali aj medzi zúčastnenými počas prestávok medzi jednotlivými rokovaniami.

Záverečné slová patrili odborným garantom oboch pracovísk, ktoré konferenciu organizovali, doc. Karolovi Murdzovi, PhD., a PhDr. Petrovi Dinušovi, PhD. Obaja vyzdvihli vysokú odbornú úroveň a kvalitu prednesených príspevkov. Ocenili tiež veľmi otvorenú a kvalifikovanú výmenu názorov, v ktorej prevažovala kritická, ale zároveň konštruktívna diskusia. Zároveň vyslovili ambíciu ďalšej plodnej spolupráce oboch akademických pracovísk. Priestor pre posledné slová využili tiež na vyjadrenie vďaky rektorke Akadémie Policajného zboru v Bratislave Dr. h. c. prof. JUDr. Lucii Kurilovskej, PhD., za záštitu a podporu pri realizácii konferencie, vedeckému a organizačnému výboru konferencie, pracovníkom oboch pracovísk a rovnako študentkám Akadémie Policajného zboru v Bratislave, ktoré obetavo pomáhali pri zabezpečovaní niektorých organizačných záležitostí konferenčného dňa.

Informácie, pohľady a analýzy zúčastnených prednášajúcich boli vzájomne obohacujúce a rozhodne prispeli k reflexii spoločenskej situácie v jej historických i súčasných rozmeroch.

Dominika Dinušová

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Michal Baran, Ústav politických vied SAV, Bratislava, michal.baran@savba.sk

Mgr. Dominika Dinušová, PhD., Akadémia policajného zboru, Bratislava, dominika.dinusova@gmail.com

Pieter C. van Duin, PhD., University of Leiden, Leiden, Holandské kráľovstvo, pcvanduin@tiscali.nl

Mgr. Ondrej Hronec, Ústav politických vied SAV, Bratislava, ondrej.hronec@savba.sk

Doc. PhDr. Marek Hrubec, Ph.D., Centrum globálných štúdií, Filosofický ústav Akadémie vied České republiky, Praha, Česká republika, marek.hrubec@gmail.com

Mgr. Ingrid Kunovská, PhD., Ekonomická univerzita v Bratislave, Bratislava,

Mgr. Juraj Marušiak, PhD., Ústav politických vied SAV, Bratislava, juraj.marusiak@savba.sk

Doc. PhDr. Zuzana Mészárosová – Lampl, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, moki.lampl@gmail.com

PhDr. Zuzana Poláčková, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava, polizaz@savba.sk

Mgr. Jana Sivičková, Ústav politických vied SAV, Bratislava, jsiviczkova@gmail.com

Prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc., Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika, ves@vse.cz

Mgr. Zdeněk Vopat, Centrum globálných štúdií, Filosofický ústav Akadémie vied České republiky, Praha, Česká republika, vopat@zdenekvopat.com

STUDIA POLITICA SLOVACA

Ročník XII.
2/2019

ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE POLITICKÉ DEJINY
A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vydáva Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied.

Šéfredaktor
PhDr. Miroslav Pekník, CSc.

Výkonný redaktor
Mgr. Jana Sivičková

Redakčná rada

PhDr. Peter Dinuš, PhD., Prof. PhDr. Marcela Gbúrová, CSc., Doc. PhDr. Vladimír Gončec, DrSc., Doc. Mgr. Peter Juza, CSc., PhD., Mgr. Norbert Kmet', CSc., Prof. PhDr. Oskar Krejčí, CSc., Prof. PhDr. Svetozár Krno, CSc., Prof. PhDr. Jozef Lysý, CSc., Prof. PhDr. Darina Malová, PhD., Mgr. Juraj Marušiak, PhD., PhDr. Zuzana Poláčková, CSc., Doc. PhDr. František Škvrnda, CSc., Prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

Časopis je indexovaný v databázach CEEOL, ERIH PLUS, CEJSH, ako aj v ďalších databázach

Pokyny pre prispievateľov: <http://www.upv.sav.sk/>

Vyhlasenie o voľnom prístupe

Časopis Studia Politica Slovaca je časopis s voľným prístupom podľa definície Budapest Open Access Initiative (BOAI), pričom jednotlivé autorské texty podliehajú verejnej licencií [CC BY]. Obsah časopisu je voľne dostupný na verejnom internete, pričom každému užívateľovi je bezplatne povolené čítať, sťahovať, kopírovať, distribuovať, tlačiť, vyhľadávať alebo odkazovať na plné texty článkov, a to bez vyžiadania predchádzajúceho povolenia od vydavateľa alebo autora.

Open Access Statement

The journal Studia Politica Slovaca is Open Access according to definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) and the contributions are licensed under [CC BY]. The content of the journal is freely available on the public internet, permitting any users to read, download, copy,

distribute, print, search, or link to the full texts of the articles, without asking prior permission from the publisher or the author (except in the case of commercial use of texts).

Evidenčné číslo: 3047/09

IČO vydavateľa: 00 586 901

Adresa redakcie a vydavateľa: Ústav politických vied SAV, Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava

Dátum vydania: december 2019

Periodicita vydávania: 2x ročne

Rozširuje: VEDA, vydavateľstvo SAV a Ústav politických vied SAV

ISSN 2585-8459 (online) a ISSN 1337-8163 (tlačené vydanie)

Tlač: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied